

SPROGENE I SPROGET

Modersmål-Selskabets

Årbog 1991

C. A. Reitzels Forlag AS

© Forfatterne, Modersmål-Selskabet og C. A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Baskerville hos Kolding Data Sats as
og trykt hos Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

Årbogsudvalget

Gerda Th. Leffers

Lis Garbers

Georg Søndergaard

Omslag og typografi:

Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-724-0

Indholdsfortegnelse

- Forord *side 7*
af Gerda Th. Leffers
- I digtets skole *side 11*
af Per Højholt
- Det grimme sprog *side 16*
af Bent Pedersbæk Hansen
- Sproget i Kjøwenhavnstrup
– og andre steder *side 26*
af Kjeld Kristensen og
J. Normann Jørgensen
- Hverandet Barn
i Danevang Forstaa
halvkvæden vise *side 38*
af Ole Togeby
- Talesprog i skriftsprog:
Hvad sagde Gitte
om tåregas? *side 53*
af Hans Basbøll
- Minusordene *side 64*
af Knud Overø
- Det unævnelige *side 73*
af Lis Garbers
- Fem forskellige
sprog *side 79*
af Brita Lønstrup
- Ungdomssprog *side 89*
af Mette Kunøe
- Det gode
formidlingssprog
er som en
nypudset rude *side 97*
af Leif Becker Jensen
- Fagsprog
og sort tale *side 106*
af Per Thygesen Poulsen
- Det nyttige
og besværlige teologiske
fagsprog *side 110*
af Gerhard Pedersen
- Skolens fyndsprog *side 119*
af Peder Skyum-Nielsen
- Lærebogssprog *side 129*
af Harry Haue
- Formandens
beretning til general-
forsamlingen *side 136*
- Modersmålprisen
til Per Højholt *side 139*

Forord

Gerda Th. Leffers

Ingen véd, hvor mange sprog der bor i sproget. Alle kender glæden og forundringen, når ord og sproglige sammenhænge overrasker ved en uventet brug. Måske én der gavner samtalen ved både indholdsmæssigt og i klang og rytme at være *anderledes* end før.

Modersmålets vifte er bred men kan alligevel sammenfoldes om en fælles retning. Det synspunkt bekræftes af det stærkt personlige præg og den faglige viden i forfatternes meget forskellige artikler under bogens fællestitel.

Ensomhedens problem vil vokse i dette årti. Noget af forklaringen og løsningen på det ligger i sproget. Den enkelte kan ikke *snakke* sig ud af det og myndighederne ikke *forklare* løsninger frem – det synes forlængst at være forsøgt – men vi kan være opmærksomme på *minusordene* der spiller med. Nogle kender vi, andre ligger parat og venter på gennembrud, siger Knud Overø.

Vi må fremme vores sproglige bevidsthed gennem debat, samtaler og læsning, hvis ikke skærm-kommunikationen skal tage mundtligheden fra os. Dog er det forbløffende, hvad der under visse omstændigheder kan kommunikeres mellem mennesker med meget lidt sprog tilfælles.

Brita Lønstrup fortæller om danske og udenlandske børns ubesværede leg, og voksnes evne til at mødes i fagligt fællesskab og forståelse, ved hjælp af de forskellige sprog fra hjemlandene. Det har at gøre med, at lydsiden udvikler sig mere og hurtigere i det danske sprog end i andre, forklarer Mette Kunøe. Men alligevel *kan* fagfolk og eksperter ofte være sprogligt ensidige – helt uvidende om, at der eksisterer *formidlende* sprog, der kunne gøre skriftligt og mundtligt samarbejde nemmere. Det fortæller Leif Becker Jensen om, og Per Thygesen Poulsen udvider temact ved at kaste lys over *sort tale*, som især flourerer i jobannoncer og hindrer de søgende parter i at finde sammen.

Der mangler *fyndighed*. Peder Skyum-Nielsen giver eksempler på, hvordan den udmøntede sig førhen. Man kan beklage, benægte eller juble over at *Aand er Magt*, men når skriften på skolevæggen siger *Blind høne finder også et korn*, kan reaktionen kun være lettelse.

Artiklen om lærebogssprog af Harry Haue har ydermere eksempler på forenkling til gavn for tilegnelsen af kundskaber.

Men stadigvæk mærkes sproglige kløfter mellem det vi kalder dagligdagens sprog og f.eks. kirkeligt sprog. Gerhard Pedersen fortæller, at mange ord er gået af brug og kun anvendes i ritualer, salmer og bibellæsning. De skal kendes og forstås af teologerne og »oversættes« til nutidigt kirkesprog, som *også* er svært for mange.

Og hvad med *grint sprog*? »Fanden tage dig« skurrer i de flestes øren, men Bent Pedersbæk Hansens artikel fortæller, at ord kan erstatte slag og dermed være positive trods grimheden.

Lis Garbers destruerer sin egen titel ved at nævne det unævnelige. Ord bør jo kunne *siges*, når de nu engang eksisterer, og ikke gøres til redskab for vores trang til at tabuere. Vi kunne i så fald bestemme, med sproget, hvad der skulle have eksistens og hvad ikke.

Per Højholts fortællen om digtets skole indleder bogen. Bare man én gang har *hørt* ham, *læser* man med alle sanser. Det han kalder de inferiøre egenskaber ved sproget: rytme, lyd, længde etc. registreres *hver* gang.

Sproget i Kjøbenhavnstrup er også præget af Gitte og hendes ophavsmand. Udtalen løj, siger Kjeld Kristensen og Normann Jørgensen, hvis man troede den sagde sandheden om Gitte i monologen om tåregas. Vist siger udtalen altid noget om os – det gør avisen vi holder også – er det Berlingske eller Næstved Tidende? – svaret siger *noget* om os og vores baggrund. En del af sandheden ligger i klangen.

En fandenivoldsk sprogjonglør og en hjemmegående husmørs syn på tåregas bliver sat under lup af Hans Basbøll. Forskellen på bøjning og udtale af sproget, når Højholt er Gitte, og når han er »sig selv«, er tankevækkende.

Hverandet barn i Danevang Forstaa halvkvæden Vise, siger Ole Togeby med Grundtvig, og det var rigtigt engang. Det kan tænkes at være flere end hverandet efter læsning af de 13 artikler om sprogene i sproget.

Tak til Erik Ellegaard Frederiksen og til Michael Blædel for et godt samarbejde om bogens færdiggørelse og til forfatterne for de velskrevne og lærerige artikler. Vi glæder os meget til at give dem videre til Modersmål-Selskabets medlemmer og andre læsere.

I digtets skole

Per Højholt

I en vis forstand findes sproget ikke. Det bliver til hver gang vi genoptager brugen af det. Det findes kun brugt og i brug. Det er muligt at henvise til det, fordi vi kan forestille os det, men allerede med henvisningen har vi jo genoptaget brugen. Om nogen form for skabelse er der ikke tale, selv om mange gerne vil tro det. Vi fortsætter bare en brug, og selv om det kan have noget mirakuløst ved sig, at det overhovedet lader sig gøre, så tænker vi sjældent over det. Vi gør det bare. Snakker. Taler. Skriver. Læser.

For de fleste af sprogets fremtrædelsesformer gælder det, at de opsluges af deres formål, betydningen, og at det generelle mirakel er glemt i talen eller skriften. Man kan ofre formuleringen eller tale-måden opmærksomhed, men betydningen vil altid være den styrende faktor: Man vil sige *noget*. Men hensigten helliger midlet her, og det er alle enige om. Derved aftvinges det talte/skrevne betydninger, som ikke var tilsigtede. Mangelen på opmærksomhed over for måden afsætter sidebetydninger, ufri-villige inferiøre udsagn, som de færreste gør sig bekymringer om, og som derfor ofte er bærere af større udsagnsværdi end den oprindelig tilsigtede.

Sproget har gestus, og det har det under alle omstændigheder, og den som glemmer det gestikulerer sin sandhed lige op i ansigtet på lytteren/læseren uden at ane det, hvilket jo ikke ned-sætter sandhedsværdien, tværtimod, men nok udsagnets præg-nans. Man bruger sproget som kode, signal, interjektion og går derved glip af næsten alle dets muligheder. Man tror at have ud-trykt et sagsforhold helt præcist, men glemmer, at sproget kun findes som måde, hvilket her betyder, at man aldrig kun får sagt hvad man vil, men altid mere. I stedet for måde kan vi sige æstetik, og æstetik er altid bundet til noget, den er vel endda lige-frem nogets fremtrædelsesform.

Ting, verden og tale og skrift kan kun være hvad de er, hvis de er det på måder. Og det er i bundetheden til disse måder, at digtningen adskiller sig fra anden sprogbrug.

Det dominerende i den meste sprogbrug er en styrende, målrettet og kriteriefast holdning, så at sproget henvises til at være en slags tjener – »gennemgangsled« kalder la Cour det – for tanken eller hensigten. Sprogbrugeren vil for det meste være koncentreret om betydningsproduktionen og lægge sine fleste kræfter og bestræbelser dér, og altså se bort fra hvad der i arbejdet tår sig som sprogets inferiøre egenskaber: Lyd, rytme, længde etc.

Men netop disse egenskaber vil det digteriske sprog lægge sin vægt på i tillid til, at sproget aldrig vil kunne ophøre med at betyde noget. At skrive noget betydningsforladt er vanskeligere end de fleste tror, ofte må man gribe til at bruge to eller flere betydninger, som indbyrdes udelukker hinanden, men da disse jo af gode grunde aldrig kan præsenteres samtidig – man kan ikke sige eller skrive mere end én ting ad gangen – vil betydning alligevel indfinde sig, selv om den ophæves i næste led.

Digtningens sprog lægger sig imellem disse to tilgange til udsagn. I stedet for at dominere og kategorisere aldeles entydigt, vil det lytte, vente og prøve alle tilfældigt opståede muligheder af. Det vil ikke lade sig nøje med de betydningsmæssige kvaliteter, men heller ikke, naturligtvis, give afkald på dem. Det ville som sagt også være omsonst. Arbejdet med det sproglige kunstværk vil derfor ikke så meget bestå i bestræbelsen efter at få det til at sige noget, tvinge det til udsagn efter den tilfældige digters indfald, men snarere i at finde ud af, hvad der med det givne allerede *er* sagt. Bestræbelsen efter prægnans i lyd og rytme for eksempel vil før eller siden føre til et udsagn, et »indhold«, som lyd og rytme er de uomgængelige forudsætninger for, og som derfor ikke uden tab kan trækkes ud af teksten i form af alternative udsagn.

Digtningens sprog er altså på samme tid mere primitivt og mere kompliceret end andre. Primitivt fordi det uden videre forbinder sig med sanserne, behaget, lysten, kompliceret fordi

de samme kvaliteter er forudsætninger for forståelse, udsagn, betydning. Den almindelige fordom om digtere er jo, at de i en eller anden forstand med jævne mellemrum løber over af meddelelseslyst og -trang over for medmennesket. Men digtningen er ikke noget mellemmenneskeligt anliggende, digtet er ikke et brev i den forstand. Digtet vil først og fremmest være kunst, og med til at være kunst hører betydning. Meddelelsen går altså altid via kunsten som en indforstået, overordnet kategori.

Nu kan jeg jo naturligvis ikke sige, hvad kunst er, det kan ingen. Alligevel er det muligt af og til at lave kunstværker, også sproglige, som i den grad falder uden for alle andre kategorier, at man må overveje om de ikke fortjener betegnelsen »kunst«. Forvirrende er det selvfølgelig, at det sproglige kunstværk, fx digtet, kan trække på samtlige andre sprogformer og næsten altid gør det, men på betingelser, som ingen af disse kategorier er indstillet på at opfylde. I kunstværket indgår altid et element af parodi eller parafrase, fordi et – sprogligt – kunstværk aldrig kan se bort fra, at der har været skrevet/talt før, at det er resultat af en genoptagelse af en praksis, ikke af en skabelse, sådan som sværmere gerne vil tro. Hvis kategorien »digt« ikke eksisterede, ville det ikke være muligt at skrive sådan et.

I modsætning til de fleste andre sprog i sproget og til trods for sine relationer i det personlige og det spontane har digtet som betingelse for sin tilblivelse en uafrystelig bevidsthed om traditionen. Det er foruden at være dybt afhængigt af den også en slags revolte imod den. Firkantet sagt: Ethvert godt digt vil vide om sin rod i fortilfælde, men det vil altid i en eller anden forstand prøve på, når det nu ikke er det første, da at blive det sidste. The poem to end all poetry! Og just derved indgå i den tradition, det revolterer imod.

Det sidder i mange, at alle børn og mange fulde folk er digtere. Magen til sludder. Børn har en lysten omgang med sproget, det er sandt nok, og man kan tit høre den hos berusede folk, men hverken de eller børnene behøver egentlig sprog for at få lysten tilfredsstillet. De savner ikke det element af erkendelse, en sproglig omgang med tilværelsen og dens forekomster kan

give. Deres lyst er eruptiv og entydig og nærer intet ønske om at udforske noget foreliggende. Det digteriske sprog, den digteriske sprogbrug, er ude i et langt mere omfattende ærinde, men klarer sig ikke uden lyst eller sanselighed, bevares, og de er mere end påskud og anledning: de glemmes ikke undervejs af nogen påtrængende tanke eller hensigt. De – lysten og sanseligheden – vil altså til enhver tid og selv efter syvende genlæsning være forudsætningen for oplevelsen af teksten. Samtidig betyder denne afhængighed af sanserne og den mere eller mindre uvilkårlige produktion af betydning, at det kunstneriske, digtningens, sprog i modsætning til andre disponerer over modtagerens samlede potentiale og på samme tid.

Her ligger nemlig hemmeligheden, den egentlige, gemt. I den kunstneriske tekst er sanserne, lysten, behaget, formen ikke betydningens forudsætning, men dens betingelse, og den er det hver gang, altid.

De fleste ligger under for det klassiske spørgsmål: Hvad ønsker forfatteren at sige med denne tekst? Svaret er: Ikke en pind. Men det kan sagtens være, at teksten har et anliggende, men til det danner læserens samlede kapacitet den eneste tilgang. For nogen er det en helt naturlig ting, men de har for det meste svært ved at forklare sig, netop fordi de i digtets skole har lært, at kun der kan mange ting siges samtidigt, fordi digtet ved at påkalde sig et generelt fravær uvilkårligt får nærværets karakter og særpræg. Ved ikke i første instans at have mennesket som genstand for sin henvendelse og ved i anden at henvende sig til vor fulde »natur« bliver digtningens sprog enestående – og traditionelt.

PER HØJHOLT

F. 1928. Biblioteksuddannet. Levet som forfatter siden 1965. Lyrikanmelder v. Jyllands-Posten. Overvejende lyriker. Digterne i udvalg i *Digte 1963-1979*. Siden 1977 er bøgerne kommet i en såkaldt *Praksis-serie*, lyrik, fortællinger, essays osv. To poetikker, *Cézannes metode* og *Intethedens grimasser*, sml. udg. 1985. Modtaget Kollegernes Ærespris, Ewald-legatet, Akademiets store Pris, Aarestrup-medaljen og i 1991 Modersmål-Prisen.

Det grimme sprog

Bent Pedersbæk Hansen

Bevidst anvendt »grimt sprog« er et specialsprog med særlige karakteristika, som vi tager i brug, når vi bliver irriterede, skuffede over eller vrede på andre. Så udtrykker vi os måske ved at skælde ud på disse andre, der som regel hører til blandt vore nærmeste: »Fanden tage dig din dumme heks«. Den således tiltalte svarer givetvis igen inden for samme sprogfelt: »Du er selv et fjols; styr dine grovheder, ellers skal du få besked«. Så har vi skænderiet, der som i eksemplet kan være præget af »grimme ord«, men som ikke behøver at være det. En drøbende ironisk bemærkning, en bitter hån eller en grov spot, og hvilke virkemidler vi ellers kan finde på at betjene os af i et skænderi, er ikke nødvendigvis garneret med skældsord, men kan være endog elegant formuleret, samtidig med at den er »grimt sagt«. Derfor kan »grimt sprog« ikke bare bestemmes ved ydre, formelle kendetegn; den talendes onde hensigt kan i en situation farve en bemærkning, så den bliver grim. Et tilsyneladende høfligt: »Skat, tror du ikke, jeg skulle hjælpe dig med pointen i den historie?« kan være særdeles ydmygende.

Hvor det jo generelt gælder, at det kan være vanskeligt at afgøre, hvad der er godt eller dårligt, rigtigt eller forkert angående sprog, fordi det ikke er let at udelukke klassebestemte eller geografiske fordomme, dér accepteres det i almindelig sprogbrug, at »grimt sprog« findes, når det drejer sig om skænderier. Daglige vendinger som: »Hvorfor taler de dog så grimt til hinanden?« og »Det var grimt sagt«, viser det. Når man i denne forbindelse kalder en sprogbrug grim, risikerer man ikke at blive overfaldet med en kronik, som beskylder én for at være puritaner og sprogrøgter. Årsagen er, at prædikatet grim her ikke er brugt som en æstetisk kategori, men som en moralsk. *Sproget er grimt, ikke fordi der bruges skældsord, men fordi dets hensigt på forkastelig*

vis er at nedgøre og ydmyge den tiltalte. Overgangen fra diskussion til skænderi kommer, når elementer af usaglig nedgøring af samtalepartneren bringes ind, f.eks. i form af en psykologisering: »Det, du siger, viser, at du aldrig har gjort dig fri af din mors skørter«. Måske, men er det rigtigt eller forkert, hvad der er blevet sagt? Replikken er nedgørende og egnet til at vække vrede. Den er »grimt sagt«.

I skænderierne er vi også i højeste grad inde i sproghandlingernes område. Det er indlysende alene ud fra definitionen af en sproghandling »som et forsøg på at ændre en utilfredsstillende situation ved hjælp af en sproglig ytring« (citater: Edelsgaard Andersen: »Sprogbehandlinger – på dansk«, Dansk lærerforening 1989). Udsigeren af ovennævnte replik om »mors skørter« har »handlet« alene med sin sproglige ytring, agter ikke og forventes ikke at foretage sig yderligere, og det er ikke svært at forestille sig, at den »utilfredsstillende situation«, der søges ændret, er den indbyrdes relation i et ægteskab.

At det især er i privatlivet – mellem ægtefæller, mellem søskende og mellem børn og forældre – det grimme sprog kommer til udfoldelse, må forklares med, at de følelsesmæssige relationer her er langt stærkere end i den almindelige offentlige omgang mellem mennesker. Hermed er også forventningerne til hinanden stærkere, og dermed er risikoen for at blive skuffet større. Med skuffelse har vi den »utilfredsstillende situation«, der kan være af helt konkret art, f.eks. angå de daglige trakasserier om, hvem der hele tiden glemmer at skrue låget på tandpastaen, eller som kan være af dybtliggende eksistentiel art medførende et generelt jalousiforhold. Også arbejdsliv og andre liv er naturligvis fyldt med »utilfredsstillende situationer«, som søges ændret ved hjælp af sprogbehandlinger, men her overholder vi som regel de sproglige høflighedsformer. Dels fordi vi ikke er følelsesmæssigt engagerede, dels fordi muligheden for alvorlige sanktioner er tættere på. Man giver sig ikke ind i et skænderi med sin overordnede, for så risikerer man at blive fyret. Man er forsigtig med sine sproglige ytringer på et værtshus, for man risikerer at få tæv.

I overensstemmelse med almindelig sprogbrug kan grimt sprog i denne forbindelse således defineres moralsk som et sprog, der er styret af den hensigt at nedgøre samtalepartneren. Denne hensigt realiseres ofte, men ikke nødvendigvis ved hjælp af mere eller mindre grove skældsord og nedværdigende metaforer samt i form af trusler, beskyldninger, hån, fordrejninger m.m. Årsagerne til denne kommunikationsform er talrige, og det samme er konsekvenserne af den. Vi er ved et af de steder, hvor sprogforskning og psykologi hænger uløseligt sammen, og det er her ikke let at svare på spørgsmålet, om virkeligheden er til før sproget, eller om det er sproget, der udgør virkeligheden. Mor Nille blev vel ikke til en sten ved Erasmus' argumentation, men følte dog sine ben blive kolde. En mand bliver heller ikke til en stud ved at blive kaldt for en stud, men beskyldningen har en sårende kraft, som i hvert fald er en psykisk realitet, der igen kan medføre endog store fysiske ændringer, såsom knust bohøve, skadestuebehandling og skilsmisseforhandlinger. Et barn, der bliver karakteriseret med et øgenavn, forandrer sig vel ikke synligt, men det »onde« ord kan meget vel påvirke dets selvopfattelse og adfærd.

Heldigvis er det også sådan, at vi i vores sproglige opdragelse fra de første år trænes til at bemestre det grimme sprog, så vi udvikler en robusthed, der gør, at der for de flestes vedkommende skal meget til, før sproglig ydmygelse fører til de rigtig slemme kriser. Store skænderier, hvor parterne giver sig følelserne i vold og bevæger sig ud hinsides den logiske forstand, kan også have en rensende effekt. Parter, som lever tæt på hinanden, praktisk og følelsesmæssigt, vil altid ophobe bitterheder, og det kan være godt at lufte dæmonerne sommetider; nogle kan måske endda aflives ved at komme i sproglig formulering, selv i de groveste og urimeligste former. Men som nævnt kan der også ske det modsatte, at de netop bliver rigtig farlige, når de åbenbares for andre. At det første sker og ikke det sidste, arbejder bl.a. psykologer med, idet de fokuserer på indholdet af det sagte og afdækker årsager. Sprogfolk kunne måske bidrage til dette arbejde ved at fæstne opmærksomheden ved visse genkommende struk-

turer i det sprog, som vi bruger til at såre hinanden med; så at sige etablere en grammatik for det grimme sprog.

De høflighedsprincipper, som vi i normal tale søger at overholde, formuleres af Edelsgaard Andersen i ovennævnte skrift på følgende måde:

1. Vær hensynsfuld over for andre og vær mindst mulig til besvær for andre. Undgå med dine sproghandlinger at indskrænke andres handlefrihed.
2. Vær gavmild med at opfylde andres ønsker (eller i hvert fald med at sige, at du gerne vil opfylde dem). Pålæg dig mest mulig besvær for andre. Hvis nogen f.eks. vil låne en opgave af dig, så sig endelig ja, og tilføj: »Jeg kan da godt komme over med den i aften«.
3. Vær positiv. Undgå at kritisere eller udtrykke utilfredshed med samtalepartneren. Giv i stedet ros og udtryk sympati.
4. Vær beskeden. Undgå at rose dig selv og afvis høfligt ros fra andre. Vær selvkritisk.
5. Vær enig. Søg den størst mulige fælles forståelse og undgå uenighed, f.eks. ved at erklære dig delvis enig med en »jo. . . , men«-konstruktion.

Når vi ikke følger disse principper, er det allerede en krænkelse af den, vi taler med, og vi er dermed på vej ind i det grimme sprog, hvor krænkelse er hensigten. I det mindste udsætter vi os for at få et grimt svar, for manglende høflighed er ofte begyndelsen til et skænderi. Her tager vi så yderligere visse »uhøflighedsprincipper« i anvendelse. Følgende er almindelige:

1. Vær hensynsløs. Karakteriser den, du ønsker at krænke, ved brug af skældsord og nedsættende metaforer. Brug eder og forbandelser for at vise din vrede og foragt.

Skældsord er ord, som virker sårende eller nedværdigende på den person, de rettes mod. En del af dem virker nedværdigende i almindelighed, mens andre kun virker nedværdigende over

for bestemte personer eller i bestemte situationer. »Lort« er f.eks. i almindelighed et nedværdigende skældsord, og de fleste bliver vrede over at blive kaldt »din lort«. Derimod kan det ikke nytte at kalde en person for »reaktionær«, hvis vedkommende er stolt over sit konservative sindelag.

De fleste skældsord er metaforer, men mange er så gamle og faste, at deres egentlige metaforiske virkning, der beror på påstanden om lighed mellem de to led, der stilles sammen, er gået i glemmebogen. »Du er en torsk« er en vending så slidt, at vi efterhånden kun har meget vage forestillinger om de fiskeegenskaber – dumhed, kulde, tavshed – der søges forbundet med den tiltalte. Vendingen udtrykker blot almindelig ringeagt. Egentlige metaforer er de situationsbestemte nyskabelser, som fantasifulde sprogbrugere udvikler i deres konkrete praksis. Kendskab til modstanderens individuelle værdisystem og sjæleliv overhovedet er afgørende for at finde netop de billeder, der virker sårende på personen. De fleste dyresammenligninger lader måske en person kold, hverken pattedyr eller fisk virker, mens derimod krybdyr korresponderer med ubehagelige associationer hos personen, som derfor krænkes voldsomt af sådanne metaforer.

Skældsordene kan inddeles i arter efter den ordsfære, hvorfra de hentes. En stor gruppe af de gamle og slidte har med dyr at gøre, og de afspejler en række egenskaber, der traditionelt tillægges visse dyr, bl.a. i dyrefablerne; rævens snuhed, svinets urenlighed, æslets stædighed, koens klodsethed osv. Moderne bymennesker har næppe megen kendskab til de nævnte dyr, men i skældsordene fastholdes de oprindelige forestillinger.

En anden stor og traditionsbestemt gruppe af skældsord har med det tabuerede underliv at gøre, særlig seksualiteten og afføringen: vatpik, slap skede, røvhul, lort, prut – for at nævne nogle af de mere kendte. Ønsker man at udvide sit ordforråd på dette område, kan man slå op i slangordbogen, som netop i denne gruppe kan registrere frugtbar fornyelse og rige kombinationsmuligheder. Specielt her, men det gælder i øvrigt også

mange ord fra de andre grupper, kalder tabukrænkelsen ofte på latteren, således at grænsen mellem det grimme og det morsomme er flydende.

Andre grupper har med forskellige former for afvigelse at gøre: det kropsligt afvigende, det mentalt afvigende, det socialt afvigende, det religiøst afvigende osv. Tilsammen er der tale om en vældig stor gruppe af ord – også fra andet end substantiver – der giver mulighed for en mangfoldighed af kombinationer.

Som mange traditionelle dyreskældsord viderefører bandeordene en forestilling om et oprindeligt betydningsindhold, her af religiøs art. Banden vil sige påkaldelse af højere magter, som man kalder til vidne på, at det man siger er alvorligt ment: »Nej, det ved gud i himlen, jeg ikke vil, det kunne aldrig falde mig ind!«. Sværge er afgivelse af løfter eller trusler med henvisning til højere magter eller hellige principper, som skal træde i funktion, hvis man bryder løftet eller ikke fører truslen ud i livet: »Fanden tage mig, om jeg nogensinde tilgiver dig det«. Banden og sværge har kun den rette oprindelige kraft for troende mennesker. I de moderne, vestlige samfund er bandeordene nedslidte, og de virker kun som understregning og forstærkning af det sagte, idet få tager de religiøse magter alvorligt. Alligevel er de rituelle bandeord af stor betydning i det grimme sprog, for selv om deres religiøse betydningsindhold er forsvundet, er en forestilling om noget ubestemt grimt og hadefuldt blevet tilbage. »Skrup ad helvede til«, er ikke noget pænt ønske.

Så meget om det særlige ordforråd, der er karakteristisk for grimt sprog. Som før bemærket er der helt og holdent tale om sproghandlinger, om ordmagi. Intet ydre, fysisk eller økonomisk måleligt, er forandret, ingen velagtede positivistiske kendsgerninger er der lavet om på, fordi min kone kalder mig en elendig, støvet bogorm, når jeg ikke vil med i danseteltet, men min retfærdighedssans er såret, og min selvagtelse har taget skade. Ordene virker.

2. Ophids din samtalepartner ved brug af uforsigtige generaliseringer.

Ved siden af ordforrådet – som er det, der i almindelighed forbindes med grimt sprog – og i kombination med dette findes en række virkemidler, som har at gøre med sprogets logiske sammenhæng. Disse bruges mindre bevidst end skældsordene, og det kan være oprigtigt, når en bruger af en letsindig generalisering anstiller sig forbavset over en krænkelse, han beskyldes for at have forvoldt.

Hyppigt anvendte ord ved generalisering er bl.a. »aldrig«, »altid« og »hele tiden«. »Skal vi nu have fisk igen, vi får sgu da aldrig andet«. »Hvorfor skal du altid have avisen først?«. »Det er dig, der hele tiden bestemmer, hvad vi skal«. »Du ligger sgu da også altid og flyder på den sofa«.

Generalisering vil sige, at man ud fra et enkelt tilfælde eller ud fra nogle få eksempler fremsætter en påstand som almengør tilfældet. At tænke vil bl.a. sige at generalisere, men det er vanskeligt at nå til holdbare generaliseringer, hvilket vi er os bevidste i normale, rationelle sammenhænge. Anderledes hvis vi er forurettede; så blæser vi på den logiske sammenhæng, og det er for det første sårende for forstanden, for det andet for følelsen. Fordi manden nu og da hviler sig lidt efter arbejdet, ligger han jo ikke altid på sofaen. Det er noget vrøvl at sige, hvad et fornuftigt menneske burde kunne sige sig selv uden at blive gjort opmærksom på det. Derfor virker det tåbeligt at gøre opmærksom på det med formelle indsigelser. Når konen bruger »altid«, og altså efter mandens opfattelse bevidst lyver, må det for ham tage sig ud som forsætlig ondskab; hun vil ydmyge ham, hun under ham ikke den hvile, han selv opfatter som velfortjent.

Stærke meninger og fordomme udtrykkes i generaliseringer: »Mænd er aggressive«, »Kvinder eranfængelige«. Så hvis man ønsker det, eller hvis man ikke er påpasselig, kan man let fornærme en samtalepartner med sine generaliseringer.

3. Forvir din samtalepartner ved brug af manglende adækvans og relevans samt ved brug af dobbelt binding.

Adækvans vil sige, at der mellem én begivenhed og en anden er en nødvendig og tilstrækkelig årsagssammenhæng, således at den ene begivenhed ikke ville være indtruffet uden den anden. Mange uoverensstemmelser mellem mennesker drejer sig om årsagssammenhænge og dermed om, hvem af parterne der er skyld i dit eller dat. Manden vælter f.eks. kaffen ned over sine nye bukser og reagerer med en rasende replik til konen: »Det er også din skyld, du har lavet kaffen alt for varm«. Den årsagssammenhæng er for langt ude. Selv om manden har brændt sig, kan konen ikke pålægges skyld for, at han har væltet kaffen. Desuden kræver skyld enten bevidst hensigt eller grov uagtsomhed fra konens side, så for enhver logisk betragtning er hans påstand tåbelig. Ofte virker sådanne påstande alligevel. Ingen af parterne registrerer, at der mangler adækvans, så den part, der har dummet sig, slipper af med sin aggression og undgår at påtage sig skylden for sin egen dumhed, og den part, der pålægges skyld, bliver enten ked af det eller rasende. En mængde ubestemt utilfredshed og aggression finder udtryk i denne art af beskyldninger, som er helt uden sammenhæng med den egentlige årsag til utilfredsheden. Når vi bliver udsat for det, kan vi ofte stå uforstående over for det. Hvad var det egentlig ved det, den anden sagde, der gjorde os så vrede?

At en bemærkning er relevant vil sige, at den har med den sag at gøre, der er til drøftelse. Ikke relevante bemærkninger er følgende påstande og udredninger, der intet har at gøre med det, en diskussion drejer sig om. Under afslappede forhold kan ikke relevante bemærkninger give anledning til afveksling og morsskab, men de er ofte høflighedskrænkelser og virker dermed skænderiudløsende. Især hvis man føler sig trængt op i en krog i en diskussion, kan man blive fristet til at foretage et ikke relevant modtræk, som måske kan lede debatten ind på et nyt spor, hvor man bedre kan klare sig. Langtidssnakkeri, dvs. det fæno-

men, at en person ikke kan få talt færdig, men ustandselig ryger ud ad sidespor, og sidespor til sidespor, er en form for manglende relevans. Mest raffineret dyrkes manglende relevans i dens psykologiserede form, hvor man i stedet for at diskutere sagen bruger det modparten siger som et symptom på noget andet, almindeligvis han psykiske tilstand eller hans skumle motiver. »Det, du siger, viser, at du lider af moderbinding, fortrængninger, skjult homoseksualitet osv.«, eller »Det, du siger, siger du kun, fordi du er misundelig, ambitiøs, vil blære dig osv.« Med andre ord; man finder årsager eller hensigter skjult i det udtalte og lader være med at tage stilling til sagen, der tales om.

Begrebet dobbelt binding er skabt af psykologer, som bruger det til at beskrive visse sproglige fælder, hvor der på én gang hævdes to modsatrettede og modstridende udsagn, så den, der skal svare, vanskeligt kan svare uden at tabe. Et ungt menneske spørger f.eks. sin mor: »Mor, må jeg godt gå til fest i aften?«, og hun svarer: »Ja, naturligvis må du gå til fest, hvis du vil lade mig sidde alene hjemme«. Rimeligvis vil hun med minespil og tonefald tilkendegive, at det aldeles ikke passer hende, at han går til fest. Hun siger både ja og nej på én gang, og barnet vil såre hendes følelser, hvad enten det gør det ene eller det andet. Der er tale om en dobbeltbindingssituation, en sproglig skakmat. Barnet kan kun vinde ved at hæve sig til et metaplan i forhold til det sagte og f.eks. svare: »Mor, du vrøvler, fordi du siger både ja og nej på samme tid. Du må gøre op med dig selv, hvad du mener, og give klar besked«. Og hvem tør sige noget sådant til en kærlig mor?

Nogle vil måske invende til eksemplerne under det sidste punkt, at der her ikke kan være tale om grimt sprog ifølge definitionen i begyndelsen af artiklen, fordi der så åbenbart ikke er tale om en bevidst sårende hensigt, men blot om en sproglig ubehjælpssomhed. Andre vil sige, at jeg anlægger en alt for streng rationel, logisk sprognorm, som er for pedantisk i forhold til talesproget.

Til den første indvending er at svare, at det naturligvis kun

er for den distancerede analytiker, at der viser sig logiske fejl i sproget; ingen af de stridende parter i et skænderi har opmærksomheden henvendt på noget sådant, for de har nok at gøre med indholdet af det sagte. Alligevel bliver analytikeren nødt til at antage en form for ond hensigt også i de logiske fejl, for selv om disse bestemt forekommer i almindelig tale, tager de voldsomt til i hyppighed i skænderier. Det må bero på en erfaring om, at der her er noget, der virker. Man siger ikke til sig selv: »Nu vil jeg såre min modpart ved at lave logisk svindel«, men gennem ens sproglige rutine har man alligevel en viden om, hvordan dette gøres; den er blot ikke begrebsmæssigt udtrykt.

Til den anden invending kan jeg kun svare med et »tjaee måske«, for her er vi inde på spørgsmålet, om vi bør tale mindre grimt til hinanden. Vist er det, at vi ofte kunne bide tungen af os selv over de grimme ting, vi har sagt til vore nærmeste i opheidsede stunder. Vil vi undgå det, må vi holde øje med ikke bare vor brug af skældsord, men også med vor brug af »uhøflighedsprincipperne«. På den anden side findes »dumme svin« vel faktisk i verden, og i så fald er det godt, at der findes benævnelser for dem.

BENT PEDERSBÆK HANSEN

F. 1942. Mag.art. i Almindelig litteratur Videnskab 1969. Underviser i dansk i gymnasiet. Har udgivet bøgerne »Retorik for gymnasium og hf« og »Ægteskabsspillet«.

Sproget i Kjøvenhavnstrup – og andre steder

Kjeld Kristensen og J. Normann Jørgensen

I gymnasiets dansktimer skal man nu – blandt meget andet – arbejde med et såkaldt sprogligt studiemønster, det betyder bare et sprogligt emne. Men nu kan sprogligt interesserede dansklærere, med ryggen dækket af fagets bekendtgørelse, sætte f.eks. dansk talesprog på undervisningsplanen, og den første lærebog om emnet er udkommet, nemlig Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen: Danske talesprog. Dialekter – regionalsprog – sociolekter (Gyldendal, 1991).

Udtalevariation

Man kan begynde undervisningen i dansk talesprog med at lade eleverne høre og kommentere nogle korte prøver på hvor forskelligt dansk kan lyde. Eller man kan lade dem reagere på nogle karakteristiske danske udtaler af enkeltord, f.eks.

sort (farven) udtalt så det rimer på *kort*

chauffør udtalt *sjafør*

cykel udtalt *sigel*

Hvem siger *sort* (eller *chauffør* eller *cykel*) på den måde? Giv et typisk eksempel på en person med den udtale. Hvor bor han – eller er det en hun? Hvor gammel er vedkommende? Hvilken uddannelse har han eller hun? Hvilket arbejde? Hvilke fritidsinteresser? Fortæl alt hvad du ved om den person: påklædning, frisure, boligindretning, omgangskreds, læsevaner, tv-forbrug, politisk indstilling, fortsæt selv! Hvordan er han eller hun: dum eller klog, ligetil eller fin på den, pålidelig eller ikke til at stole på, fortsæt selv! Og hvad hedder personen? Digt en situation hvor din person siger *sårt*, enten uden at nogen løfter et øjen-

bryn, eller sådan at nogen reagerer (og hvordan?) på udtalen.

Der er stof til en hel dansk stil i denne opgave – for den elev der er lige så følsom over for dansk udtale som andre sprogligt erfarne danskere. En persons udtale vækker nemlig forestillinger hos os om den talende, udtalen fremkalder billeder af den pågældende på vores indre skærm (det oplever vi især når vi taler i telefon med en ukendt), udtalen indgiver os holdninger til den talende. Den fungerer altså som et signal som vi kan bruge til mere end at identificere hvilket ord det drejer sig om og hvilken sproglig sammenhæng ordet indgår i. Noget lignende gælder for andre af sprogets sider, f.eks. ordvalg, sætningsbygning, pausering og talehastighed. De sproglige valg som den talende eller skrivende træffer, hvad enten det sker bevidst eller ubevidst, bringer bud om ham til den der lytter eller læser. Og sådan er det med alle de signaler det enkelte menneske eller grupper i samfundet giver fra sig, lige fra gestus, mimik, bevægelsesmønster og væremåde til påklædning, boligindretning, forbrugsmønster og interesser, i det hele taget livsstil. Stilen er manden, siger man. Tøjet f.eks. skal varme og beskytte mod vind og vejr, med mere, men det fortæller også noget om bæreren, der ligefrem kan bruge det bevidst som led i en selvscenescættelse eller en markering af et gruppetilhørsforhold.

Men netop udtalen kan vi ikke ændre på samme måde som når vi skifter tøj. I hvert fald kan de allerfleste voksne ikke gøre det. Vi kan bruge forskellige ord, vi kan variere den måde vi konstruerer sætninger på, vi kan anvende forskellige sproglige spilleregler i forskellige situationer, men når vi er kommet til skelsår og alder, ligger vores udtalevaner som regel temmelig fast. Det betyder ikke at vi i alle situationer udtaler ordene på helt samme måde. Det gør vi f.eks. ikke i begravelsestalen og i efterskræppet i omklædningsrummet efter kampen. Men udtaleforskellene mellem de to situationer er betydelig mindre end forskellene i ordvalg, bl.a. fordi udtalen ikke i samme grad er underlagt viljen. Det er derfor man kan drage nogenlunde sikre slutninger om en person ud fra vedkommendes udtale. Hvilke oplysninger kan man så få på den måde?

Måske har læseren dannet sig et billede af ham eller hende der siger *sårt*. Om billedet stemmer på det afgørende punkt, kan man se i ordbogsartiklen s. 36. Den stammer fra Den Store Danske Udtaleordbog (Munksgaard, 1991), som beskriver moderne dansk udtale i dens variationer. Læseren får her bekræftet at personen med udtalen *sårt* efter al sandsynlighed er jyde, evt. fynbo. Som bekendt er forskellige udtaler knyttet til forskellige egne af Danmark; folk taler forskelligt fra sted til sted. Man kalder det *regional* eller stedsbetinget variation. En bestemt udtale af et ord kan tilhøre én eller flere bestemte *dialekter*. Eller en udtale kan være karakteristisk for mennesker fra en bestemt landsdel (region) uden at de dog taler dialekt. Et sådant *regional-sprog* ligner rigsmålet mere end det ligner dialekten. *Sårt* er en jysk (og fynsk) regionalsprogsudtale.

Hvem siger *sjåfør*? Det gør især jævne mennesker, personer fra miljøer med lav social status; personer fra højstatus-miljøer siger *sjöför*; se ordbogsartiklen s. 36. Forskellige udtaler kan altså være typiske for forskellige sociale miljøer; det kalder man *social* variation. Hvis der er mange udtaleforskelle mellem personer fra to sociale miljøer, siger man at der foreligger to *sociolekter*. Det er tilfældet i København.

Billedet af den der siger *sigel* er mere kompliceret. Det viser stilskriverens (eller læserens) portræt måske også. I hvert fald gør ordbogsartiklen s. 36 det. Udtalen *sigel* findes især hos ældre, men den er også noget mere udbredt i højsprog end i lavsprog. Pointen er her at forskellige udtaler kan være karakteristiske for forskellige aldersgrupper; det hedder *aldersbetinget* variation. Et andet eksempel er blødt *g* i ældre rigsmål, f.eks. i *krage*, hvor yngre rigsmål har *w*, dvs. samme udtale af *krage* og *krave*.

Der er andre former for udtalevariation end regional, social og aldersbetinget variation, men disse tre former giver signaler om den talendes baggrund til den der kan tolke dem. Det skal imidlertid gøres med skønsomhed. Sandsynligheden for at placere folk rigtigt geografisk, socialt og aldersmæssigt er ikke 100%. For det første kan man trods alt godt ændre udtale hvis man i en ung alder omplantes til et nyt miljø og udsættes for

massiv udtalepåvirkning dér. For det andet kan man i udtale afvige fra den gruppe man ellers tilhører. Et eksempel er den københavnskfødte pige der vækker munterhed i sin københavnske skoleklasse med udtalen *sårt* (uden andre afvigelser fra rigsmålet). Det viser sig at hun har jyskfødte forældre, der nu taler et rigsmålsnært, men jyskfarvet sprog og har bevaret udtalen *sårt*. Her sladrer pigens udtale nok om hendes baggrund, men ikke på nogen entydig måde. For det tredje er der nogle sprogbrugere der skifter mellem to sæt af udtaler som de sjældent blander, f.eks. bornholmere der skifter mellem dialekt og regionalsprog, især afhængig af hvem de taler med. Dem kalder man *kodeskiftere*, og dem skal man være varsom med at sætte i bås ud fra bare én sprogprøve; den giver kun et halvt billede af deres sprog. Faren er dog ikke så stor, for kodeskiftere er sjældnere end man almindeligvis tror.

Sprogholdninger

Vores reaktioner på udtale går dog som regel videre end til en placering i et sprogligt Danmarksbillede udspændt i de tre dimensioner geografi, socialt miljø og alder. Ellers kunne gymnasieeleven ikke skrive sin stil om den der siger *sårt* (eller *sjafor* eller *sigel*). Stilen blotlægger gymnasieelevens *holdninger* til vedkommende, altså ikke blot det eleven mener at kunne slutte sig til om personen ud fra udtalen alene, men også hvordan han eller hun forholder sig til det. Her reagerer de fleste danskere forbavsende stereotyp. Det kommer frem hvis man spiller et bånd med forskellige sprogprøver, f.eks. dialekt, regionalsprog og rigsmål, og beder folk markere deres indtryk af de talende på en række graduerede skalaer, f.eks. grim – pæn, ubegavet – velbegavet, upålidelig – pålidelig, ligetil – fin på den. Markeringerne går i retning af at den dialekttalende anses for grim og ret ubegavet, men pålidelig og ligetil, mens den rigsmålstalende regnes for pæn og velbegavet, men ret upålidelig og fin på den, faktisk det modsatte af den dialekttalende. Med disse reaktioner røber folk deres sprogholdninger.

Og der appelleres til og spilles på disse stereotype sprogholdninger vidt og bredt. Et eksempel: I et tegneseriehæfte med titlen »Kjøbenhavnstrup« (Carlsen, 1988) flytter bymusen Vibe og landmusen Ole ind i samme københavnske ejendom, oven i købet samme lejlighed. På det første billede i hæftet holder musene i de to flyttebiler, »Hellerup Domicil-Rokade« og »Nordvestjysk Grise- og Møbeltransport«, uden for ejendommen, og Vibe udbryder: »Dette er tilsyneladende nr. 13«, mens Ole bare siger: »Det er sgisme da vist her?«. Op ad trapperne falder de over hinandens flyttegods, Ole er mest klodset, og den ene tænker: »Nu mangler det bare, at jeg får den knold til underbo!«, den anden: »Nu mangler det bare, at a får det løg til overbo!«. Og »fra første dag i byen hvirvles jyske Ole og hellerupianske Vibe ind i den ene afsindige situation efter den anden i den kjøbenhavnstrupske storbyjungle, hvor deres vej fører dem fra Christiansborg til massageklinikker, fra cafeer til kunstmuseer, fra avisredaktioner til drageflyveture omkring Rundetårn« (bagsideteksten). Troskyldig som jyder jo er, tror Ole at han kan få sin dårlige ryg masseret på en massageklinik: »Er det den herre, der skal ha' tysk?« – »Nej da! A ska' barsens ha' massage. A sagde, a var jysk!«. Og cafeen kalder han en kaffebar (Vibe: »Det er en café, din knold!«) og vil ha' en bitte sort derinde. På usandsynlig vis shanghajes Ole til at være pressefotograf, og han sendes sammen med en journalist ud til en BZ-aktion. Her bliver han angrebet af en BZ'er, der bagefter siger: »Orv, det må du li'som bare undskylde. Jeg hørte, du snakkede jysk, og så troede jeg li'som, at du var en civilklædt strømmer!«. BZ'eren har på grundlag af Oles sprog placeret ham rigtigt i sit sproglige Danmarksbillede, men hans videre slutning er forkert: ikke alle jyder i København er politibetjente!

Senere i hæftet har Vibe inviteret sin basisgruppe fra Universitetet hjem til sig og advarer på forhånd Ole: »Prøv at holde den jyske muldjord *inde* i hovedet!«. Derefter sætter hun rejecroissanterne og hvidvinen frem, og basisgruppen begynder at diskutere kapitlet om indlæring i implementeringsfasen. Ole får besøg af to jyske venner: den ene politibetjent, den anden

folketingsmedlem. Og så er vi på hæftets s. 42, der er gengivet her i artiklen. Forskellene mellem de to regionalt og socialt bestemte miljøer viser sig mht. mad, bordskik, boligindretning, musiksmag - og sprog (selv om forfatterne ikke er overvældende kompetente eller konsekvente i deres gengivelse af det jy-

ske sprog). Men kløften er åbenbart ikke større end at den kan overskrides. Det viser sig også til sidst da Ole tager Vibe med hjem til »æ hovedland«. Nu lufter jyderne så deres fordomme og stereotype forestillinger om københavnere. To naboer står og snakker: »Har du hørt, at Ole fra Uldballegård er kommen tilbaws fra Kjøwenhavnstrup?« – Jow. . . Og han har vist fået en bette tøs med hjem derovre fra«. – »Man siger, hun virker lidt fornem på den. Men sådden opfører de kjøwenhavnere sig jo«. Sidste billede viser Vibe, der stående uden for gården råber til Ole: »Kom ind og spis, Ole. Så er der stegt flæsk og croissanter!«.

Per Højholt udnytter i sine Gitte-monologer disse mekanismer, der får os til at slutte fra en persons udtale (og sprog i det hele taget) til personens baggrund og karakteregenskaber. Monologernes sprogform, som den fremstår på papiret og navnlig som den formidles af forfatteren selv på scenen eller på plade, tegner billedet af en yngre kvinde fra en forstad til en større jysk by, jævn, udannet, småborgerlig, lidt indskrænket, lidt latterlig, banal og provinsiel. Per Højholts fremstilling af Gitte balancerer på kanten mellem på den ene side banaliseringen og udleveringen af hende og på den anden side forsvaret for og solidariteten med hende. Balancen indtræder når de forestillinger om Gitte som sprogformen, herunder udtalen, næsten som rygmarvsreaktion fremkalder, modsiges af indholdet af det hun siger. Det sker bl.a. i Gittes monolog om tåregas (1982), der handler om BZ'ere. Man skal forestille sig stykket læst op med den karakteristiske Århus-udtale.

Sføli' må de da ikk' gå og gør' sårn no'et,
det ska' jeg da vær' den først'. . .

men hva' har vi og byd' em?

Ingenting.

Er der så no'et og sig' te'

a' de tar a' dem sel'?

Så dyr som alting er bleven?

Arbejdsløs', det ka' da godt vær',

men de gør da no'et, i hverfel!
Ta' nu bar' Kristian, og René,
ja, og så Fred',
det sagde jeg altså oss' te' Preben,
»for slet ikk' og tal' om di' egen bror«,
sagde jeg så,
»drikk' bajer' og lav' sort,
det ka' de find' ud a', men *gør'* no'et.«

Man kommer til at tænke på om man ikke har taget fejl af Gitte. Hun er måske anderledes end man troede. Udtalen løj, hvis man troede den sagde sandheden om hende.

Hvad viser udtalen så egentlig?

Det er nemlig ikke alt man ved om folk, når man kender deres udtale. Selv om vi ved, hvor i landet Gitte kommer fra, og også nogenlunde hvilket socialt lag hun stammer fra, så ved vi jo ikke hvad hendes yndlingsfarve eller livret er. Vi ved heller ikke om hun er god ved små børn, gamle mennesker og duerne i parken.

Udtalen afslører noget om Gittes baggrund, nemlig hvor og i hvilket miljø hun befandt sig, da hun for alvor fik fastlagt sine udtalevaner. Og ud fra det kan vi naturligvis gætte os frem til en række forhold. Hvis man er vokset op i forholdsvis lavsociale kår i en jysk by, er der en vis sandsynlighed for at man har fået visse bestemte kulturelle vaner. På Kolding-egnen er det f.eks. statistisk almindeligere for folk (måske især byboer) med høj social status at læse Jyllands-Posten end at læse Kolding Folkeblad. Det omvendte gælder for dem (måske især landboer) der har forholdsvis lav social status. Tilsvarende læser lægen der bor i Glumsø ved Næstved, snarere Berlingske Tidende end Næstved Tidende, mens det modsatte gælder for landarbejderen i Glumsø. Det er også stadigvæk almindeligere at forældre med høj social status sender deres børn i gymnasiet, end at forældre med lav social status gør det. Danskere med høj social sta-

tus interesserer sig oftere for golf og sejlsport end for boksning og cykelsport, mens det modsatte gælder deres landsmænd med lav social status. Og så videre.

Det kan altså være at lægedatteren i Glumsø vokser op med andre avisvaner og sportsinteresser end landarbejderdatteren gør. Det er heller ikke usandsynligt at lægedatteren kommer i gymnasiet og landarbejderdatteren på Teknisk Skole i Næstved. Vi står med andre ord ikke på helt bar bund, når vi, på grundlag af udtalen, gerne vil vide noget om sprogbrugeren. Det ville ikke være helt tosset af gymnasieeleven at lægge udtalen *sjæfør* i munden på en specialarbejder der læser Næstved Tidende, og ikke en overlæge der læser Berlingske Tidende. På den anden side er sammenhængen jo altså statistisk, og det er ikke nogen årsagssammenhæng. Det *kan* jo netop lade sig gøre at vokse op i et miljø og uddanne sig til at tilhøre et andet – uden at ændre sprog. Det sker blot ikke så tit, og det kan virke påfaldende. Den virkning opnår Jesper Klein med stort held, når han optræder som kirurgisk overlæge med udpræget lavsocial, københavnsk præget udtale – og som sjakbajs med udpræget højsocial udtale.

På samme måde er der kulturelle forskelle mellem hovedstaden og de egne af landet der er mindst byprægede. Bor man i Gedser, Svaneke eller Varde, er ens tempo i dagligdagen sandsynligvis mere roligt, end hvis man bor i det indre København. Trafikken ruller ikke så hurtigt, der bor ikke så mange andre mennesker så tæt på, stemningen i supermarkedet er ikke helt så hektisk, og så fremdeles. Hvis ens udtale altså afslører en baggrund i f.eks. Idestrup på Falster, ja, så er der en vis statistisk sandsynlighed for at man er vokset op med et roligere livstempo, end hvis man var vokset op i Nykøbing Falster – for slet ikke at tale om København. Det smitter af på ens livsform og kulturelle vaner.

Vi har set at danskeres udtale afgiver signaler om deres geografiske og sociale baggrund og også om deres alder. Med kendskab hertil kan man gætte på hvordan det forholder sig med andre sider af dem, f.eks. deres kulturelle vaner, men det er

straks mere usikkert. Endnu værre bliver det med folks karakteregenskaber. At folk er vokset op i lavsociale kår i en lille landsby, eller på en gård, ved Otterup, gør dem *ikke* mere pålidelige, mere stabile eller troværdige, dummere eller enfoldigere end andre. På trods af dette er det jo ganske almindeligt at tillægge folk karakteregenskaber efter deres udtale, som i tegneserien vi så på før. For et par år siden hævdede et københavnsk dagblad at det danske erhvervsliv ligger under for en såkaldt jyde-effekt. Det er en forestilling om at jy(d)ske danskere er mere ærlige, ansvarsbevidste, nøjsomme, solide og interesserede i deres arbejde. I hvert fald mere end københavnere er. Man fik en psykolog til at forklare det med at jyder blandt andet på grund af sproget virker mere tillidvækkende og derfor har gode chancer i kampen om stillingerne. Dog med en advarsel: »... kommer vi op på topplan, er der ikke plads til at falde for den jyske accent«.

Den advarsel er i høj grad på sin plads, også på lavere plan, ja, i det hele taget. Andre har fremsat advarsler mod »fonetisk besjæling«, dvs. tendensen til at tillægge folk karakteregenskaber på grundlag af deres udtale. Alligevel er der ikke mange tegn på at tendensen bliver mindre udbredt. Blandt andet må det berømte flade *a* lægge ryg til negative reaktioner. Man mener det er grimt, og man tror (fejlagtigt) at det falder sammen med *æ*. Et af vore dameblade har bragt en måske fiktiv beretning om en yngre kvindes lidelser på grund af visse fjernsynsspeakers flade *a*'er: »Jeg har det så ondt med dem, at jeg direkte stønner, når det bliver annonceret, at nu kommer de«. Hendes søde mand Peter siger da beslutsomt en dag: »Hver gang en af de speakere kommer, som du ikke kan fordrage, udlover jeg 1 krone, hvis du kan nære dig for at abe hans eller hendes *æ*'er efter«. Margit – det hedder hun – tjener heltemodigt 3 kroner ved sin tavshed og slutter sin beretning: »Min trøst må være, at Peter og jeg lider i fællesskab, selv om vi altså fra nu af gør det i stilhed«. Eksemplet er godt, fordi det viser at nogle danskere mener at have *ret* til at dadle og fordømme andre for deres udtale. Margit tror at speakernes udtale vidner om be-

stemte personlige egenskaber hos dem: de vælger flade *a*-udtaler, bl.a. fordi de er slappe; de mishandler med vilje sproget, og det generer hende. Derfor har hun lov til at sidde og skabe sig som en skoleklasse der mobber en afviger. Egentlig siger hendes reaktion på de flade *a*'er mere om hende, end de flade *a*'er siger om speakerne.

Det ville næppe nytte noget at fortælle Margit at hun med stor statistisk sandsynlighed selv har flade *a*'er i en række ord (f.eks. *soldater*, der er et af hendes eksempler). Forestillingerne om værdien, korrektheden, den moralske rigtighed af visse udtaler er så fastgroede at vi kun med stort besvær kan rokke ved dem hos andre end de opvoksede generationer. Men netop derfor er der en opgave i at lære børnene og ungdommen at man ikke bliver et bedre eller dårligere menneske af at have specielle udtaler. Så gymnasieelevens eventuelle fonetiske besjæling af den der siger *sårt* (eller *sjafør* eller *sigel*) er hvad man kalder en spændende udfordring til læreren.

(*Den Store Danske Udtaleordbog*, Munksgaard, 1991).

KJELD KRISTENSEN

F. 1943. Kandidat fra Danmarks Ingeniørakademis kemiafdeling 1966, cand.phil. i dansk fra Københavns Universitet 1974. Lærer ved Rungsted Gymnasium 1976-91, kandidatstipendiat ved Københavns Universitet 1977-79, lektor i dansk sprog og litteratur ved Uppsala Universitet 1981-84, redaktør ved Den Danske Ordbog 1991-.

J. NORMANN JØRGENSEN

F. 1951. Cand.mag. 1978. 1974-81 redaktør ved Dansk Udtaleordbog. 1978-79 lektor ved University of Texas. 1981 kandidatstipendiat ved Danmarks Lærerhøjskole, fra 1986 lektor.

Hverandet Barn i Danevang Forstaa halvkvæden Vise

Ole Togeby

Sådan skriver Grundtvig, men det er nok lidt overdrevet; Peder Laale skriver mere forsigtigt: *Man kan ogsaa forstaa en halvkvædet Vise*, og Peder Syv har *Man maa og forstaa en halvkvædet Vise*, og det er nok det mest fornuftige. For det er ikke alle der forstår det der er underforstået, det er ikke alle der kan læse mellem linjerne. Men det er fornuftigt at lære det.

Sådan har man en del udtryk for den betydning der kan ligge i meddelelser udover den bogstavelige mening med ordene. Denne merbetydning er der overalt hvor ord sættes sammen til tekster; de fleste mennesker forstår det meste af det underforståede, men de færreste er opmærksomme på at de påvirkes af denne merbetydning, selv om den påvirker dem mindst lige så meget som de udtalte ord.

For at vise hvor meget der kan udtrykkes med en halvkvædet vise, har jeg valgt fire stykker tekst som bogstavelig talt handler om det samme, men hvor der står vidt forskellige ting mellem linjerne. Den første kommer her:

Skabelse og verdensbillede

»I tidernes morgen – var intet til«

Da Snorre Sturlasson i sin »Edda« ville skildre verdens skabelse, ikke sådan som han og hans samtidige af bibelen vidste, den virkelig var foregået, men sådan som hans hedenske forfædre, uvidende og godtroende, indbildte sig den, havde han flere gamle beretninger at bygge på: forskellige strofer i den »Ældre Edda«, som endnu er bevaret, og af hvilke han citerer nogle ordret, og tillige andre forestillinger, som er gået tabt og kun kendes i brudstykker fra

hans fremstilling. Efter Snorres fortælling gik verdens skabelse for sig på følgende måde:

I tidernes morgen, før Jorden blev til, fandtes *Niflheim*, tågeverdenen, og, mod syd, *Muspellsheim*, den lyse flammende himmelegn. Imellem de to verdener lå det tomme svælg, *Ginnungagap*, sådan som også det gamle eddakvad »*Vølvens Spådom*« siger:

*I tiders morgen
var intet til
ej sand eller sø
eller svale bølger.
Der fandtes ej Jord
eller himmel foroven,
Der var Ginnungagap,
af græs var der intet.*

Anders Bæksted: *Guder og helte i Norden*, 1965 side 41

Denne tekst handler om verdens skabelse og er en genfortælling af *Gylfaginning* i Snorres Edda (Snorre Sturluson: *Gylfaginning* (Første del af Snorres Edda) oversat af Finnur Jónsson, København 1929). Teksten beskriver verdens skabelse, men der er også skrevet vigtige meddelelser mellem linjerne: . . . *ikke sådan som han og hans samtidige af bibelen vidste, den virkelig var foregået, men sådan som hans hedenske forfædre, uvidende og godtroende, indbildte sig den, havde han*. . . Her underforstås det at Snorre er lidt til grin når han rigtig følte sig overlegen, fordi han troede han vidste hvordan verden var skabt, mens hans forfædre ikke vidste det. Fortælleren i tekststykket, Anders Bæksted, skriver mellem linierne at vi med god ret kan føle os lige så overlegne i forhold til Snorre som han gjorde i forhold til sine forfædre. Han var i virkeligheden selv uvidende og godtroende og indbildte sig bare noget.

Hvordan kan nu det gå til? For det står der jo ikke bogstaveligt talt. Det hænger sammen med at *vide at* er et såkaldt faktitivt verbum, dvs. et verbum der forudsætter at *at*-sætningen er sand. Hvis A siger til B: *C vidste at det regnede*, så ved både A og B at det regnede. Hvis A og B ved at det ikke regnede, ville A sige: *C tro-*

ede at det regnede, selv om C havde præcis de samme forestillinger om regn i begge tilfælde.

Forskellen på *vide* og *tro* er altså ikke et spørgsmål om kvaliteten af Cs tankevirksomhed, men et spørgsmål om overensstemmelsen mellem samtaleparternes tankevirksomhed på den ene side og den omtalte tankevirksomhed på den anden side. Med brugen af ordet om *vide* **meddeler** afsenderen til modtageren hvad den omtalte tror om et eller andet emne, og **forudsætter** at denne tro er sand. Med brugen af ordet *tro* meddeler afsenderen modtageren hvad den omtalte tror uden at forudsætte at denne tro er sand.

På samme måde i eksemplet: Når Anders Bæksted til os læsere skriver at Snorre *af biblen vidste* hvordan verden var blevet skabt, så meddeler han os at Snorre troede på at Gud i begyndelsen skabte himlen og jorden, men forudsætter også at det er sandt. Nu er det imidlertid således at jeg ikke tror på skabelsesberetningen i Biblen. Og jeg skrev at både A og B også ved det, når A siger til B at C vidste det. Og jeg er jo B i dette eksempel. Jeg tror faktisk heller ikke at A, Anders Bæksted, tror på skabelsesberetningen. Og jeg tror ikke at han tror at jeg tror på den.

Her er der altså noget ekstra på spil. Anders Bæksted er ikke helt alvorlig i denne sætning. Det lyder som om han i det skjulte citerer hvorledes Snorre har tænkt; det kan ordene *uvidende*, *godtroende* og *indbildte sig* også tyde på. Dette at sige noget hvis forudsætninger man ikke kan stå inde for, samtidig med at man antyder at det er et citat fra en anden, kaldes normalt **ironi**. Ironi er ikke noget der ligger i ordenes bogstavelige betydning. Det er heller ikke noget, som ligger i måden man sætter ordene sammen på i sætninger og hele tekster. Ironi er noget meningsoverskud der opstår ved forholdet mellem på den ene side den bogstavelige mening med teksten og på den anden side den vidensbaggrund som samtaleparterne (samskriveparterne) har, og som de gensidigt forventer hos hinanden.

I dette eksempel laver Anders Bæksted grin med Snorre, ved over for os læsere at lade som om han er Snorre, således at vi, Anders Bæksted og os læsere, kan grine sammen af hans, Snor-

res, naivitet. Anders Bæksted har ikke direkte skrevet at Snorre var naiv, men han har skrevet det mellem linjerne. Ironi er et typisk eksempel på underforståelse.

Læg nu mærke til at denne måde at kommunikere på til en vis grad afvæbner os læsere. Hvis Bæksted havde skrevet: *Snorre var meget naiv; han troede nemlig på Biblens skabelsesberetning. . .*, så kunne vi læsere have reageret på påstanden og i vores stille sind have protesteret: *Det var vel ikke naivitet at tro på det dengang. . .* Men nu står det der jo ikke sort på hvidt. Det ligger kun i luften mellem det hvide papir og vores øjne. Det ligger i hvad jeg tror at Anders Bæksted tror at jeg tror, og måske også i hvad han tror at jeg tror at han tror at jeg tror. Og det er jo svært at protestere mod noget så uhåndgribeligt.

Man kan sige at Anders Bæksted medviderisk pådutter os læsere en holdning som vi måske slet ikke ønsker at have – uden at vi kan reagere mod det ved protest, fordi det bygger på nogle forudsætninger som er rigtige: vi tror jo ikke på skabelsesberetningen og tror ikke at han gør det. Vi er afvæbnede.

På den måde er det ikke helt forkert at hverandet barn i Danevang forstår en halvkvæden Vise, men det er heller ikke helt rigtigt. Vi har alle sammen forstået at Snorre var naiv. Men det er nok ikke alle der har forstået at det er dem selv der kvæder denne anden halve vise, det er ikke noget Anders Bæksted påstår eller argumenterer for; det er noget han får os til at hoppe på, på grund af noget andet som vi går ud fra.

Sammenfattende kan man formulere det således: Et af de vigtigste sprog i sproget er **underforståelserne**, det der står mellem linjerne, den anden halvdel af den halvkvædede vise.

Disse underforståelser handler altid om spændet mellem afsenderens **baggrundsviden** om, og holdning til emnet, og modtagerens baggrundsviden og holdning. Underforståelser handler om hvad samskriveparterne går ud fra.

Underforståelser findes i alle tekster, ikke kun i nogle særlige, vittige eller ironiske tekster. I enhver tekst går afsenderen nemlig ud fra en vis baggrundsviden og holdning til emnet. At forstå en halvkvædet vise er at gøre sig klart hvilken baggrundsviden

og holdning der forudsættes – også når det er helt ukontroversielt.

De skjulte forudsætninger i den første tekst sættes i relief hvis man sammenligner dem med forudsætningerne for en anden tekst der handler om det samme:

MYTER

Verdens tilblivelse og guderne

I urtidsdagene, før der endnu var nogen jord eller nogen himmel, ej heller noget hav som skyllede op om en kyst, lå der midt i verden et uhyre svælg, og det svælg kaldes Ginnungagap. Mod nord stod det kolde Niflheim, hvor grumme storme sled i mørket, og mod syd lyste det brændende Muspelheim så hedt og gloende, at ingen kunne færdes i det land uden de der havde hjemme i dets brand. Surt hedder den der værger Muspelheim, og hans sværd er den hårde lue; det er ham som engang skal øde verden med ild og styrte guderne. Men dengang da guderne endnu ikke var født, da bovnede isen i Ginnungagap. . .

Vilhelm Grønbech: *Nordiske Myter og Sagn*, 1941

Lad os se hvad der så forudsættes i denne tekst. Her genfortæller Vilhelm Grønbech ganske simpelt den nordiske skabelsesberetning uden nogen hævede pegefingre, hverken om at det ikke er kristendom, eller om at det er naiv overtro. Vilhelm Grønbech genfortæller myten som om han vil have os læsere til at tro på den – som om vi var mennesker fra den tidlige nordiske middelalder der skulle tro på historien – og på sin vis er den også mere troværdig end den om Adam og Eva.

Det fremgår af flere træk i historien. Når Grønbech skriver: *lå der midt i verden et uhyre svælg*, betyder det at han har sikker kundskab om noget der er sket tidligere, og som er adskilt i tid fra den tid der er fælles for ham og os. At han har sikker kundskab, ligger i formen *lå*; havde han ikke haft sikker kundskab, men blot hørt at der var nogen der påstod at der lå et svælg, ville han have skrevet: *I urtidsdagene har der midt i verden ligget et uhyre svælg*. Og hvis

han havde ment at urtidsdagene ikke var adskilt fra vore dage, men kontinuerligt forbundet med dem, ville han have skrevet: *Fra urtidsdagene har der midt i verden ligget et uhyre svælg.* Vilhelm Grønbech hører altså til en anden tidsalder end urtidsdagene, men har sikker kundskab om hvad der skete.

På samme måde kan man analysere: *Surt hedder den der værger Muspelheim, og hans sværd er den hårde lue; det er ham, som engang skal øde verden med ild og styrte guderne. Men dengang da guderne endnu ikke var født, da bavnede isen i Ginnungagap.* Nutidsformerne hedder og værger viser at Surt ikke blot var en person der levede i urtidsdagene, men også er en person der lever nu, mens Vilhelm Grønbech fortæller os læsere historien. Og *engang skal øde verden* viser at vores verden skal gå under engang. Hvis fortælleren var en der kunne se tilbage til denne undergang og hedenskabets tid som fortid, ville der have stået: *Surt hed den der værgede Muspelheim, og hans sværd var den hårde lue; det var ham som skulle øde verden med ild og styrte guderne.* Når der står *engang skal*, er fortælleren og tilhørerne altså nogen for hvem denne undergang er noget der kommer.

Den bestemte form i *guderne* forudsætter at guderne eksisterer og er kendt af læserne. Det er som situationen med *vidste* i første eksempel: Grønbech forudsætter en baggrundsviden hos os læsere som i det mindste jeg ikke har – jeg kender ikke guderne og tror i hvert fald ikke på deres eksistens – som ellers også forudsættes med *dengang da guderne ikke var født*. Men situationen er ikke helt den samme. Ganske vist tror jeg ikke på guderne, men jeg er ikke sikker på om Grønbech, eller den hvis tekst han har oversat, tror på guderne, og jeg er slet ikke sikker på om han (hun) tror at jeg tror på dem.

Og dog er det heller ikke helt sandt. Før den tekst jeg citerer, er der en indledning, skrevet af Grønbech, hvor der ved slutningen står:

Det udvalg som her bydes af Nordboernes sagn og af vikingetidens mytedigtning, er ikke en oversættelse, men en genfortælling i moderne ord, eller, om man vil, en gendigtning. Ofte nok bliver en gammel tekst uforståelig i mo-

derne oversættelse, fordi ordene i gamle dage fik deres værd og betydning af biklange og minder, der af sig selv steg op i tilhørerne, men som er fremmede for senere læsere; i min genfortælling har jeg arbejdet det underforståede op i teksten for at gengive ordene det liv de en gang havde.

Det er altså ikke Grønbech selv der tror på guderne, men den fiktive fortæller som Grønbech har ladet teksten være fortalt af for at »arbejde underforståelserne op i teksten«. Denne fortæller er temmelig bemærkelsesværdig fordi han jo ikke blot har sikker viden om tiden før guderne, men også om tiden efter guderne, selv om det er en tid der kommer efter selve meddelelsen af historien. Fortælleren er således en spåmand (spåkvinde) der forudsiger hvad der vil ske med den verden som er fortællerens og tilhørernes.

Det er den samme fortæller som findes i det gamle eddadigt *Vølvens spådom*, men ikke den samme fortæller som findes i Snorres Edda, hvor fortælleren, som antydtes af Bæksted, tror på Biblens skabelsesberetning, og udtrykkeligt gør opmærksom på at hele den nordiske skabelsesberetning blot er en øjenforblændelse som aserne, folkene fra asien, som havde gjort sig til herrer i norden, arrangerer for kong Gylfe, som kommer på besøg hos dem. *Gylfaginning* betyder »Gylfes kogleri«.

Grønbech har altså med sin gendigtning underforstået en fortæller som er mere hedensk og mere guddommelig end den fortæller der er i den tekst han har oversat og gendigtet. Han har således faktisk ikke i dette stykke »arbejdet underforståelserne op i teksten«, men udskiftet et sæt underforståelser med nogle andre og således rekonstrueret en tekst som aldrig har eksisteret, en hedenskabets bibel. Det er en typisk religiøs attitude.

Gunung Api

Der stod et ildsprudlende Bjerg i Skovene, med sit sorte arrede Hoved ovenud af Skyerne, ved dets Fod voksede der Palmer; det var i de varme Aartusinder med endnu evig Sommer før Istiden.

Om dagen sender Vulkanen en Røgstøtte op i Himlen, uhyre Dampe som blander sig med de øverste Skytinder, milehøjt oppe, men om Natten ulmer den som et blodigt Svælg, der gaber over Jorden, og stundom slynger den Flammer og gloende Sten op efter Maanen. Det er Gunung Api, den store Tordner, Jordskælvets og Ildens Fader.

Aldre igennem staar han der i luftig Ensomhed og tygger paa Ilden i sit Indre, med en Rystelse og en underjordisk Dundren nu og da, som om Bjerget morer sig ganske solo. . .

Johannes V. Jensen:

Den lange Rejse. Det tabte Land (1938) 1944

Kunstner er derimod Johannes V. Jensen. Han gendigter også Gylfaginning, men der er også bogstavelige forskelle, fx at svælgget hedder *Ginnungagap* hos Snorre, mens vulkanen hedder *Gunung Api* hos Johannes V. Jensen. Det er dog ikke dem jeg vil interessere mig for, men forskellene i hvad der underforstås, forskellene i hvad der står mellem linjerne.

Johannes V. Jensen skaber ganske simpelt et univers, og fortælleren står som guddommen i dette univers. Man ser det på tidsangivelserne: *det var i de varme Aartusinder med endnu evig Sommer før Istiden*. Dette er skrevet af en der lever efter istiden, det kunne godt være et nutidsmenneske. Fortælleren er altså ikke som Grønbechs fortæller en der lever samtidig med de mennesker der troede på det der fortælles, men en der lever nu og opfatter det fortalte som noget der er adskilt fra vore dage.

På den anden side er betegnelser som: *Det er Gunung Api, den store Tordner, Jordskælvets og Ildens Fader* ikke noget som kan siges af en moderne person; vi ved jo godt at en tilfældig vulkan ikke er ildens fader, eller den store tordner. Disse betegnelser kan kun være givet til vulkanen af de mennesker der måtte leve dengang – før istiden, og de røber jo også en som vi kalder det »primitiv« tankegang. Her optræder der således den samme form for ironi som er beskrevet under Bækstedts tekst: fortælleren forudsætter

noget som vi læsere ikke har som forudsætning, og som han heller ikke selv har som forudsætning. På den måde laver fortælleren grin med de personer som ordene er et skjult citat fra, de primitive og vilde indfødte der bor ved vulkanen.

Når der så står: *Aldre igennem staar han der i luftig Ensomhed og tygger paa Ilden i sit Indre, med en Rystelse og en underjordisk Dundren nu og da...*, er hele sceneriet set fra en synsvinkel som hverken kan indehaves af et moderne menneske der kan sige *før istiden* og kalde Ildens Fader for en *vulkan*, eller af det primitive menneske der kan kalde en tilfældig vulkan for *Ildens Fader*. Det er næsten som om fortælleren er en dreng der har lavet et landskab til en legetøjstogbane og forestiller sig hvorledes tiden i legens landskab går titusinde gange hurtigere end i drengens egen tid. Fortælleren er som en gud der har skabt den verden som beskrives.

Nu ved vi alle at det ikke er muligt at alle tre synsvinker, nutidsmenneskets, det primitive menneskes og den skabende guddoms synsvinkel, kan forenes i samme person. Og vi har forlængst taget den konsekvens af dette at vi ikke opfatter det der beskrives som en beretning om virkeligheden, men som fiktion. Vi ved altså at der forudsættes en baggrundsviden af os læsere som vi ikke har, som forfatteren Johannes V. Jensen ikke har, og som han ved at vi ikke har. Det er legetøj dette her, det er ikke virkelighed. Men vi kan da godt lege med på Johannes V. Jensens modelbane.

Læg mærke til at denne ultraviolette fiktionslampe ikke er blevet tændt, hverken over Bækstedes tekst eller over Grønbechs. Hos Bæksted er selve den nordiske skabelsesberetning en tekst i teksten som handler om hvad Snorre Sturluson troede på, og Bæksted giver så forklaringer af de forbehold som findes i Snorres tekst. Hos Snorre Sturluson står der fx også: *Saaledes som det hedder i Vølvens Spaadom: I Tidens Morgen/Vår der intet til...*

Og i Grønbechs tekst er der intet der antyder at dette skulle være fiktion. Den fortælles af en der tror på det der fortælles, og når vi ikke har de forudsætninger som fordres, så er det bare vores egen skyld. Det er som at læse et brev der er adresseret til naboen, der har vi heller ikke den baggrundsviden, som forud-

sættes, men vi antager alligevel ikke at teksten er leg eller fiktion. På samme måde hos Grønbech. Vi føler at vi får lov til at læse over skulderen på vikingemenneskene og således opleve hvad de måtte opleve. Det er kulturel indlevelse. Og det er det vi ved at Grønbech har skabt for os – måske tror vi at han blot har oversat det til os.

Men Johannes V. Jensens tekst er altså fiktion, skønlitteratur med brask og bram. Ikke blot svæver fortælleren over vandene, men han kan også finde sammenhænge i den fortalte verden som vi læsere næppe kan finde i vores omverden: *med en Rystelse og en underjordisk Dundren nu og da, som om Bjerget morer sig ganske solo*. . . Vi ved jo at bjerge ikke kan more sig.

Men hele denne personifikation af bjerget er forberedt meget omhyggeligt. Først kommer der nogle såkaldt »døde metaforer«, dvs. oprindeligt billedsprog der er blevet til faste vendinger for noget som ikke har noget andet navn: *med sit sorte arrede Hoved ovenud af Skyerne, ved dets Fod voksede der Palmer*. Der er jo ikke noget mærkeligt ved at bjerget har en fod, den nederste del af et bjerg kan ikke hedde andet. Bjergets *arrede Hoved* er ikke så fast et udtryk, men kan dog sagtens forstås som »bjergets furede top«, uden at bjerget skulle have liv af den grund.

Senere har (eller *er*) bjerget også et *svælg* (som Ginnungagap) og *det slynger flammer og gloende sten op*. Det kan alt sammen være en livlig, men nøgtern beskrivelse lavet af en datidig iagttager med vore nutidige forudsætninger. Men når der så står *op efter Maa-nen*, så er vi gået over til legeland. Vulkanen opfører sig som en dreng. Og det er denne fiktionssynsvinkel som helt umiskendeligt viser sig når *Bjerget morer sig ganske solo*.

Johannes V. Jensen underforstår således med en række sproglige finesser at bjerge kan opfattes som levende væsener der ligner mennesker. Man forstår dem kun, hvis man opfatter dem som en slags mennesker. Men her er vi læsere ikke, som hos Bæksted, forsvarsløse – for vi har allerede overgivet os. Vi ønsker overhovedet ikke at gøre modstand, vi glæder os til inde i fiktionen at blive påduttet en baggrundsviden som vi ikke har – og som vi ved at ingen har: det er en leg dette her, og det gæl-

der om at få oplevet så meget som muligt mens vi er i den. Senere kan vi altid komme ud igen.

Guder og jætter

Der var engang en verden som blev styret af nogle højere væsener der kaldte sig aser, og som menneskene dyrkede som guder (de havde ikke andre guder dengang). Aserne var nemlig større og stærkere end menneskene og de havde den guddommelige egenskab at de aldrig blev ældre, hvor gamle de så end blev. Selv påstod de at de havde været til fra verdens begyndelse, ja, at de selv havde skabt verden og menneskene med. Det var der naturligvis ingen mennesker der kunne huske, så de vidste ikke bedre end at tro hvad aserne – guderne – sagde.

Villy Sørensen:

Ragnarok. En gudefortælling, 1982

Dette er nok skrevet af en skønlitterær forfatter, men er det fiktion? Der er umiddelbart, sammenlignet med Johannes V. Jensens tekst, en mærkelig mangel på forudsætninger her. Det eneste der forudsættes bekendt på forhånd af læserne, er *menneskene*, og det må jo være de rigtige mennesker, menneskeslægten. Denne forudsætning er ganske ukontroversiel.

Men allerede i første sætning er tiden tvetydig. *Der var engang* er en fast formel der introducerer et eventyr, altså fiktion. Men det rimer ikke helt at det var *en verden* der var engang. Det behøver man jo ikke at sige – selvfølgelig var der en verden, hvordan skulle man ellers fortælle noget? Og det er vel netop denne forudsatte verden som det allerførste ord, *Der*, henviser til. Ordet *verden* betyder således måske ikke vores jordklode med dens beboere, men en verdensanskuelse eller et verdensbillede?

Og helt forvirret bliver man når det så fortsætter: *som blev styret af nogle højere væsener der kaldte sig aser, og som menneskene dyrkede som guder (de havde ikke andre guder dengang)*. Menneskene er som sagt dem vi kender, og når der så står at de ikke havde andre guder *dengang*, må det jo være fortid i forhold til vores tid og ikke bare en verdensanskuelse eller et eventyr.

Men der er andre tvetydigheder i disse linjer. Ordet *højere* kan enten betyde 'som rager længere op i luften' eller 'af en anden mere guddommelig karakter eller kvalitet end almindelige mennesker'. Hvis det var guder, ville vi læsere ikke være i tvivl om at det var den anden betydning af *højere*. Men når der senere står at de var *større og stærkere end menneskene*, er det måske snarere betydningen 'som rager længere op i luften'. Dernæst har de en *guddommelig* egenskab og det kunne jo tyde på den anden betydning.

Dette er ikke sjusk og overtrædelse af det rimelige krav om at man skal skrive **klart og entydigt**. Det Villy Sørensen vil, er jo netop at få os læsere til at tvivle på hvad der er virkeligt. Spørgsmålet er om aserne er guder.

Og aserne *er* åbenbart ikke guder, men kun nogle *der kaldte sig aser, og som menneskene dyrkede som guder*. I almindelig kommunikation gælder der den regel at man ikke blot skal sige sandheden, men også at man skal sige hele sandheden. Man kalder det kravet om *relevans*. Når man har fire flasker vin, er det ikke nok at sige til tolderne at man har tre flasker vin – selv om det jo er sandt – man skal sige hele sandheden. I normalt sprog betyder *tre* nemlig 'kun tre', dvs. 'ikke fire'. På samme måde her; hvis Villy Sørensen nu vidste at de var guder, så ville det være forkert at sige at de *kaldte sig aser og menneskene dyrkede dem som guder*; det betyder nemlig mand og kvinde imellem: 'de blev kun dyrket som guder, de var ikke guder'.

Interessant er også parentesens: *de havde ikke andre guder dengang*. Man finder kun anledning til at bruge en nægtet sætning når man antager at tilhøreren tror det som man benægter. Villy Sørensen antager altså at vi læsere tror at de havde andre guder dengang. Hvorfor antager Villy Sørensen nu det? Jo, det er nok fordi han ved at vi har andre guder nu – hvem han så end tænker på – således at vi kunne tro at de også havde dem dengang. Det er så denne vildfarelse han tager os ud af.

Det betyder dog ikke at vi ved hvor vi har Villy Sørensen, for senere står der: *de havde den guddommelige egenskab, at de aldrig blev ældre*. . . Det er klart at det ikke er almindelige mennesker der har

denne guddommelige egenskab – de må altså måske alligevel være guder? – men Villy Sørensen får os straks til at tvivle på vores tvivl ved at tilføje *hvor gamle de så end blev*.

Drilleriet fortsætter i *Selv påstod de at de havde været til fra verdens begyndelse, ja, at de selv havde skabt verden og menneskene med. Det var der naturligvis ingen mennesker der kunne huske, så de vidste ikke bedre end at tro hvad aserne – guderne – sagde*. Vi ser igen at ordene *vide* og *tro* spiller en væsentlig rolle sammen med *påstå*. Ordet *påstå* er ikke faktivt, det forudsætter netop ikke indholdet af *at*-sætningen, således som fx *de forklarede* eller *oplyste at de havde været til siden verdens begyndelse* ville have gjort det. *påstå* forudsætter derimod lige som *hævde* at der har været to opfattelser af den sag; der har altså været nogen der sagde det modsatte. Og så gælder igen princippet om at være relevant og sige hele sandheden. Når der ikke blot står at *de havde været til siden verdens begyndelse*, men at *de påstod at de havde været til siden verdens begyndelse*, så er det netop fordi Villy Sørensen åbenbart ikke tror på det (ellers ville han jo have sagt det sådan), og fordi menneskene dengang heller ikke troede på det, men hævdede noget andet.

Interessant er også de to placeringer af ordet *selv*. Anden gang betyder det nærmest: ‘med egne hænder’, men første gang står det først i sætningen, og det tyder på en underforstået modsætning: *Selv påstod de sådan og sådan, andre mente derimod sådan og sådan* . . . Denne underforståede diskussion dementeres så på den anden side af slutningen: *Det var der naturligvis ingen mennesker der kunne huske, så de vidste ikke bedre end at tro hvad aserne – guderne – sagde*.

Villy Sørensens fortæller er faktisk af en helt anden karakter end Johannes V. Jensens. Jensens er alvidende og guddommelig, kan krybe ind i personernes synsvinkel og har skabt verden som han senere fortolker. Omvendt med Villy Sørensens fortæller, han forpligter sig ikke til noget standpunkt og forholder sig tvivlende og afstandtagende til alt der fortælles i denne verden, både til det ene synspunkt og til det andet. Når vi læsere lige har fundet noget vi kunne opfatte som fortællerens autoritet, bliver den dementeret i næste sætning af systematiske flertydigheder.

Det er ikke noget der står sort på hvidt, for det står i Sørensen's spil på vores (læsernes) forventninger og baggrundsviden. Villy Sørensen kan altså med en halvkvædet vise give os præcis den tvivl på de nordiske guder som Grønbech ikke giver os, men som Snorre ønskede at bibringe sine læsere. Snorres tanke var at aserne og deriblandt *Vøden – ham kalder vi Odin. . . fik Lyst til at drage bort fra Tyskland, og han ledsagedes af en stor Skare. . . Hvor de saa end kom, fortaltes der om dem mange berømmelige Ting, saa at de syntes mere at ligne Guder end Mennesker.*

Det raffinerede ved Villy Sørensen er nu at han kan bibringe os læsere den samme tvivl på de nordiske guder som Snorre og Bæksted, men uden at forudsætte at vi selv ved bedre, således som Snorre og Bæksted gør. Snorre begynder faktisk Gylfaginning med at skrive: *Den almægtige Gud skabte i Begyndelsen Himmel og Jord og alle de Ting, som dertil hører. . .* Og Bæksted må som omtalt lave grin med Snorre for det. Men Villy Sørensen kan altså lade det være åbent at aserne var konger fra et erobrerfolk, og at myterne beskriver væsentlige indsigter – uden at måtte demonstrere at vi med vores nutidige verdensanskuelse jo ved bedre, og uden at gøre det hele til fiktion, således som Johannes V. Jensen gør det.

Bæksted har gjort gendigtningen af Gylfaginning til historieforskning; den moderne historiker studerer hvad Snorre Stur-luson troede på, og hvordan han dyrkede historieskrivning om den nordiske mytologi. Grønbech har gjort gendigtningen til en guddommelig åbenbaring, som ikke findes i originalen: guddommen åbenbarer for de troende middelaldermennesker hvordan verden blev skabt. Johannes V. Jensen har gjort gendigtningen til sin egen fiktion: digteren fortæller en god historie. Men Villy Sørensen har gjort gendigtningen til en diskussion om livsanskuelse: filosofien giver os et oplæg om verdensanskuelser.

F. 1947. Professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet, 1985-89 medarbejder ved maskinoversættelsesprojektet EUROTRA, har skrevet videnskabelige artikler om dansk sprog, og følgende bøger: *Sprog og Læseproces. Om læsbarhed* (1971), *Om sprog. En introduktionsbog* (1977), sammen med Henning V. Jensen: *Brug sproget! Om skriftlig fremstilling. Teori. Analyse. Praksis* (1981), *Kvinder siger selvfølgelig mest – sagde manden. Om sprog hos kvinder og mænd, arbejdere og mellemlag* (1985), *Steder i bevidsthedens landskab – grene på ideernes træ – om at finde stof til belysning af en sag* (1986), *Sprogbog. Grundbog i sprogundervisning* (1986), *Sprogsociologi. Samlesættet den lille sociolingvist* (1989), medredaktør af det populærvidenskabelige sprog-tidskrift *Mål & Måle* (1974-).

Talesprog i skriftsprog: Hvad sagde Gitte om tåregas?

Hans Basbøll

Talesprog eller skriftsprog?

»Gittes monolog om tåregas«, af årets Modersmål-prisvinder Per Højholt, begynder sådan her:

Alså, hva' ska' jeg gør', Susanne,
nu' han sur, Preben, fornærmet, ikk' oss',
du ve' hvodden han ka' vær',
ikk' et ord si'r han,
men han får'et alså ikk', ret, ikk' oss',
jeg gør'et ikk'.
Det' altid ham der får ret
i det daglig',
ja, når vi diskuter' og sårn,
problemer, ikk' oss',
nu vil jeg alså oss' te' og ha'et,
bar' en gang imellem,
især når jeg har'et,
det' vel ikk' for meget.

Er dette stykke tekst (trykt efter »Gittes monologer. Samlet udgave«, Schønberg 1984) nu tale- eller skriftsprog? Ja, umiddelbart er det naturligvis skriftsprog bestående af mørke bogstaver på hvidt papir, og vi bruger synssansen til at opfatte det med. I denne forstand er spørgsmålet om tale- eller skriftsprog virkelig et enten-eller, uden plads til mellemformer.

Men i mange henseender er det lige så indlysende talesprog, ja, faktisk en meget præcis gengivelse af udpræget dagligdags talesprog; og ligesom vi måtte bruge synssansen for at opfatte det i første omgang, kan vi høre det for hvad der så smukt kaldes

vort indre øre. I denne anden forstand er spørgsmålet om tale- eller skriftsprog ikke et enten-eller, men handler om-i-hvor-høj-grad-og-på-hvilken-måde. Gitte-monologen er i denne henseende – modsat i den første forstand – langt mere talesprog end fx en oplæst formandsberetning på en generalforsamling.

I det følgende vil jeg give en række eksempler på hvordan talesproget viser sig i skriftsproget i »Gittes monolog om tåregas«. Disse eksempler siger noget vigtigt om talesproget i almindelighed, ikke mindst fordi Per Højholt – foruden at være fændenvoldsk sprogjonglør og stor poet – er en af vore allerbedste iagttagere af dagligsproget.

Særlige stavemåder

De mange ord der er skrevet på en måde der ville give røde streger i skolen, springer læseren i øjnene. I gennemsnit er mellem hvert tredje og hvert andet ord stavet på en anden måde end den de skrives på i Retskrivningsordbogen. Der er naturligvis ikke tale om stavfejl, defineret som utilsigtede afvigelser fra den ortografiske norm, men om bevidste særlige stavemåder som giver teksten et autentisk talespræg.

I næsten alle tilfælde markerer disse særlige stavemåder én blandt flere mulige udtaler. Højholt bruger således den danske retskrivning til at sige noget om talesproget i en bestemt sammenhæng, staveafvigelserne er ikke led i nogen bestræbelse for en ændret retskrivning (som når mange fx sprog- og højskolefolk længe før retskrivningsreformen i 1948 brugte små bogstaver i navneord, og bolle-å). I mange tilfælde betegner Højholts særlige stavemåder en ganske normal og »anonym« udtale, og i disse tilfælde er stavemåden langt mere påfaldende end den udtale den svarer til, fx i:

og rigtig' slappet a', du ve', (s. 53)

Stavemåden af trykstærkt »af« er et af tekstens meget få eksempler på en særstavemåde som svarer til en udtale der er praktisk taget enerådende i dansk rigs- og regionalsprog. Stavemå-

den af »rigtigt« markerer at der ikke udtales noget »t« eller »d« til sidst (jf. apostroffen), og det er givetvis den normale udtale.

Stavemåden af »ved« markerer, at der ingen medlyd udtales efter »e«; denne kortform falder ind i et system af doubletter af en række almindelige korte ord, fx:

ska' (»skal«); ka' (»kan«); me' (»med«); te' (»til«)

(derimod skrives der »vil« s. 53, hvad jeg ikke kan se – eller høre – nogen grund til). Der er her tale om ganske almindelige, og gamle, udtaler der hverken er begrænset til sjuskede, provinssielle eller lavsociale sprogformer! (Når der blev vrænget ad Poul Henningsens »va mæ kulturen« (alternativ typografisk form på omslaget til hans skrift fra 1933 »Hvad med Kulturen?«) kan det altså ikke skyldes noget ved udtalen; men den blotte tilstedeværelse af en uautoriseret stavemåde kan godt have vakt anstød, og hele skriftet har selvfølgelig virket som en rød klud på borgermusikken).

Også en række eksempler hvor ord er stavet med andre bogstaver end normalt, svarer til ganske almindelige udtaler i dansk rigs- og regionalsprog, fx:

hvoffor (»hvorfor«); hvodden (»hvordan«); dær (»der«)

I de første tilfælde angives en udtale med tryk på første stavelse, i sidste en udtale med »æ« (modsat »e«). Andre eksempler er:

Nejh (»Nej«); Nåmmen (»Nå, men«)

Her angiver »-h« at »nej« er stødløst og evt. pustet, altså et emotionelt udbrud snarere end en kategorisk nægtelse; og i sidstnævnte eksempel angives et bestemt trykmønster.

Der bruges generelt »og« for skriftens »at« foran navnemåde, fx i:

nu vil jeg alså oss' te og ha'et

Den hertil svarende udtale er ulasteligt rigssprog (og i øvrigt kodificeret i norsk skriftsprog: »å komme« osv.) og udbredt overalt i dansk. – I eksempler som:

nu' han sur, Preben, (. . .)

Det' altid ham der får ret.

betegner apostroffen, der i en vis forstand står for det lille ord »er«, blot en forlængelse af den foregående korte vokal; det er ganske almindeligt i talesproget. Andre eksempler som:

især når jeg har'et,

jeg tror altså det' det der gør'et. (s. 53)

angiver ligeledes udbredte udtaleformer, også i rigssproget.

I de allerfleste tilfælde svarer apostroffen til et bortfaldet »tryksvagt e«, f.eks. i:

problemer, ikk' oss', (. . .)

og det var bar' kommunister all' sammen (s. 55)

Også i sådanne eksempler er det ganske almindelige udtaler i rigs- og regionalsprog der angives; men andre af disse reduktioner af »tryksvagt e« er særlig typiske for jysk, se nedenfor.

Stavemåden »slappet« (i dette afsnits første eksempel, se ovenfor) er der naturligvis i sig selv intet at sige til, hvis det altså ikke lige var fordi det i den pågældende tekstsammenhæng ikke er en tillægsform, men en datidsform, korrekt skrevet »slappede«; hermed er vi nået over til næste afsnit: ordformer der viser en klart ikke-rigssproglig baggrund (jeg taler selvfølgelig her om Gittes – fiktive – baggrund, ikke om forfatterens).

Regionale talesprogstræk

Mange steder i teksten angiver klart en provinsiel, nærmere bestemt jysk sproglig baggrund, fx:

Han sad elles rigtig' og hygget sig

me' hans kaff' og fjernsyn (s. 53)

»hans« for »sin« er ligefrem en stereotyp jyskhed (eller en jysk stereotypi, om man vil); og »elles« med tryksvagt »e« svarende til rigssprogets »er« repræsenterer et af de tydeligste lydlig jys-

ske træk overhovedet (sammenhængende med at de gamle »tryksvage e'er« som hovedregel er forsvundet i jysk). Datidsformen »hygget« er en provinsiel form udbredt i både jysk og fynsk (jeg kan i øvrigt ikke diskutere de enkelte sprogræks større eller mindre udbredelse her).

Andre regionale træk ses i følgende eksempler (listen er ikke udtømmende):

sårn (»sådan«); kaklern' (»kaklerne«) (s. 53)
og de græd og de brækket dem (»brækkede sig«); (s. 54)
en (»et«) chok (s. 54) (adskillige tilsvarende eksempler)
skyd' på der' (»deres«) egn' (s. 54)
vill' ha' en hel hus for dem (»sig«) selv (s. 55)
vær' glad' te' (»at«) de levet (s. 55)
de har fåen (»fået«) besked på (s. 56)
ihverfel (fx s. 57)

Hvad jeg her har kaldt »regionale«, »provinsielle«, »jyske« og »fynske« former henviser ikke til gammeldags dialekter (som man fx kender fra statiske bonde- og fiskersamfund i århundredets begyndelse), men til regionalsprog, der er udbredt over større områder med centrum i byerne, og som tager rigssproget som model snarere end de gamle dialekter. Højholt siger selv i efterskriften: »Hvad udtalen angår, henvises til samfundet, større midtjyske byer og de to lp-plader, hvor monologerne er indlæst af forfatteren« (s. 60). Da formålet med mit bidrag er, ved hjælp af en bestemt Gitte-monolog, at påvise, hvordan talesprog kan vise sig i skriftsprog, falder en nærmere diskussion af Per Højholts udtale (eller hans eget sprog i øvrigt) uden for emnet; men et par principielle forhold er nok værd at slå fast:

For det første er Højholts sprog – og her taler vi især om udtale samt bøjning – når han agerer Gitte helt anderledes, og langt stærkere jyskpræget, og i øvrigt også lavsocialt, end når han er Højholt, fx i indledningerne til de enkelte Gitte-monologer på pladen eller når han holder foredrag (selv om især intonationen også i sidste tilfælde røber den jyske baggrund, har han ikke når han er Per Højholt de mange regionale talesprogs-

træk nævnt ovenfor, og han har heller ikke lavsociale træk). Dette understreger at Gitte-figuren, også hvad udtalen angår, er en meget bevidst skabning, hvis jeg må sige det på den måde.

For det andet er det principielt umuligt, i hvert fald når man som Højholt har valgt at bygge på den officielle danske retskrivning, at afspejle den regionale udtale konsekvent. Fx udtaler Gitte (gennem Højholts mund, herefter kaldet Gitte Højholt eller GH til forskel fra andre fremstillere af Gitte) intetkønsnavneord i bekendt form ental (typen »huset«), og fortids tillægsmåde (typen »kommet«) o.l. (fx »fornærmet«) som endende på et »t« eller et »hårdt d«, og ikke som i rigssproget på et »blødt d« (som om det var stavet med »ed«); denne helt almindelige provinsielle udtale kan kun vanskeligt gengives skriftligt med Højholts (implicitte) konventioner. Men heller ikke alle steder hvor det faktisk ville være praktisk muligt uden at afvige fra tekstens system i øvrigt, afspejles de regionale udtaler som Gitte Højholt bruger: »jeg tror« (flere gange s. 53) udtales meget tydeligt så at det kunne være skrevet »jæ trår« eller »je' trår« (evt. blot »jeg trår«), men det skrives altså helt normalt, vel ud fra efterskriftens ord »Hvad stavemåden angår, er den lagt så tæt på talen, som det har kunnet gå an, når en rimelig grad af læselighed skulle bevares«. Det skal så blot siges at en sådan gummi-paragraf ikke kan afgive entydige kriterier i praksis (bemærk i øvrigt at efterskriften bruger grammatisk kommatering, hvori mod selve monologen, naturligt nok, anvender tegnsætning som et virksomt udtryksmiddel, dvs. snarere ud fra såkaldte indholds- eller pausekommateringsprincipper).

Endelig vil jeg nævne et par interessante variantudtaler fra pladen: generelt bruger Gitte Højholt en art »j«-lyd for rigssprogets »bløde d«, helt i overensstemmelse med det pågældende regionalsprog (og mange andre former for dansk). Men én gang (i »ud'« for »ude« på s. 53) anvender han/hun (noget der i hvert fald nærmer sig) et »blødt d«. GH bruger de fleste gange den særlige jyske udtale af »gal« som rimer på »bal«, men én gang, på et afgørende sted (s. 55 øverst) bruges rigssprogsudta-

len rimende på »hval«, hvorved ordet får særligt eftertryk. Sådanne variantudtaler må ikke automatisk regnes for inkonsekvenser fra oplæserens side: talesproget rummer mange former for variation der kan bruges i udtrykkets tjeneste.

Hvordan er teksten skruet sammen?

Gitte-monologen peger hen på talesproget på mange andre måder end ved særlige stave- og udtaleformer, også nogle, der er endnu vigtigere. Jeg tænker her ikke først og fremmest på ordvalget, selv om fx »(vær') okay« (s. 53), »fjernern'« (s. 56), »spill' fandango« (s. 55) og »lav' sort« (s. 58) er karakteristiske nok. Nej, hele tekstens opbygning er så fjernt fra det typiske skriftsprog som den vel kan være, jf. følgende passage (fra s. 57):

Jeg ve' da heller ikk' hvoffor de går
og ta'r billeder a' sårn noget,
jeg var hel' fra'en,
de sku' ta og la' vær' me'et,
det sku' de alså,
du ka' jo se hvodden det går, ikk' oss',
Preben og mig, vi' sur,
og så lig' her mellem to perioder, Susanne,
det' da streng'!
S'følig må de da ikk' gå og gør' sårn noget,
det ska' jeg da vær' den først' . . .
men hva' har vi og byd'em?
Ingen verdens ting,
jammen, er der så noget og sig' te
a' de ta'r a' dem sel',
så dyr' som alting er bleven?

Hele teksten er præget, grammatisk og stilistisk, af nogle grundlæggende betingelser for typisk talt sprog (der er begrundet i kommunikationssituationen og i almene sprogpsykologiske forhold); disse vilkår kan bl.a. udtrykkes som et krav om at informationerne må meddeles efter hinanden som perler på

en snor (og ikke indlejret i komplicerede sætningsstrukturer), og at der først må skabes enighed om hvad man taler om, før man siger noget om det (»politiet, ikk' oss, gik dær (. . .)«, s. 55). Selv om teksttypen af forfatteren kaldes en monolog er det i virkeligheden en dialog hvor vi ikke kan høre den anden part (Susanne) der muligvis heller ikke siger noget, men dog må forudsættes at være der for at teksten giver mening; og Susanne er uafviseligt til stede gennem Gittes ord. Teksten indbyder til en nøje gennemgang af hvordan den er sat sammen, syntaktisk og stilistisk, ud fra synspunkter om fortællestruktur som afhængig af mundtligheden, men jeg må af pladshensyn desværre nøjes med ovenstående antydninger her.

Pladen og bogen

Hvis man spiller »Gittes monolog om tåregas« på plade for en gruppe danskstuderende eller andre sproginteresserede, og giver dem en kopi af teksten (den tekst som eksemplerne ovenfor er taget fra), så vil de efterhånden kunne finde frem til flere og flere forskelle mellem de to versioner; men det er næsten umuligt at få dem til så meget som blot at overveje den mulighed at indspilningen kan være ældre end teksten, på trods af at næsten alle forskelle peger i den retning. Jeg tror det siger noget væsentligt om den måde vi umiddelbart opfatter forholdet mellem skrift og lyd på: skriften *må* være primær i forhold til lyden, ræsonnerer vi ubevidst. I dette tilfælde er det altså omvendt: oplæsningen på pladen kom først (den er altså lavet ud fra en tidligere version af teksten), og som Højholt siger i efterskriften: »Til denne samlede udgave af *Gittes monologer* er hver enkelt rettet til efter den fraserings, mange oplæsninger har givet den« (jeg har ikke haft adgang til nogen tidligere version af monologen). I det følgende vil vi iagttage Per Højholt ved arbejdsbordet, nemlig gennem de ændringer der er foretaget i monologen fra pladen til bogen. I eksemplerne nedenfor angiver jeg med versaler (lutter store bogstaver) ord der er indføjjet i teksten, og med skarp parentes ord der er udeladt.

I følgende passage fra s. 53 kan vi iagttage flere forskellige typer tilføjelser:

jeg tror det' hans rally,
jeg tror ALSÅ det' det der gør'et.
Han sad elles RIGTIG' og hygget sig
me' HANS kaff' og fjernsyn
og rigtig' slappet a, du ve',
jeg stod JO ud' og redt' mi' curler, ikk' oss',

De tilføjede ord siger ikke noget nyt om situationen, det drejer sig slet ikke om informationer til Susanne; derimod bruges de til at opretholde kommunikationen mellem Gitte og Susanne, fx får »JO« trukket Susanne ind i beskrivelsen: du ved jo nok, eller kan nok regne ud, hvad jeg var i gang med! »hans« er som nævnt et stærkt jysk træk. Dette mønster: at tilføjelserne vedrører dialogfunktionen eller GH's sproglige baggrund, og ikke giver nyt indhold af informationer, går igen i hele teksten. En anden karakteristisk passage er (s. 57):

og så står han dær og peger, IKK' OSS', -
JA, jeg *kom* altså sårn te' og grin',
DET GJORD' JEG GODT NOK.
Så låst han sig ind' på gæstetoilettet,
JAMMEN, DET GJORD' HAN,

De tilføjede sætninger er begge helt tomme for nyt indhold, men har funktion til dialogpartneren (dog med den forskel at Susanne kan tænkes at være kommet med et skeptisk udbrud før sidste linje i eksemplet). Langt de fleste ændringer passer med dette grove mønster, men visse steder bliver teksten strammet, idet hele linjer tages ud. I to tilfælde er det klart på pladen at de pågældende linjer vækker påfaldende lidt bifald, altså er mindre effektive i showet:

Nejh, han var gal, Preben, hel' hysterisk.
[du sku' ha' set ham] (s. 55)
OG jeg had' kommen for meget salt

i hans havregrød, bar' så han ku' vid'et, ALSÅ.
[overho'det ingen rugbrød] (s. 57)

Mere end et halvt hundred nye ord er indsat i teksten uden at indholdet af informationer forøges, hvortil kommer en række andre rettelser der stort set alle gør teksten bedre i den forstand at Gittes talesprog bliver endnu mere genuint. Lad mig slutte med at citere en længere bid af teksten:

De vill' jo bar' ha' en sted og vær', Susanne,
det mått' de ikk',
så VAR'ET DE GJORD'ET [gjord' de'et] sel',
så ku' de ikk' komm' ud
OG så skyder de gas på'em, – tåregas,
er *det* en måd', måske? –
NEJH, han var gal, PREBEN, hel' hvid i HODET
[hans ho'de],
og (OG?) så me' det lys' hår, ikk' oss',
han KOM GÅEND' [gik] lig' hen imod mig,
han var så han dirret.

Den første rettelse dramatiserer »de gjorde det« ved hjælp af en såkaldt sætningskløvning, og den sidste vidner ikke mindre om Gittes dramatiske talent: formen »kom gående« bringer os midt ind i selve verbalhandlingen mens den udfolder sig.

Per Højholt skriver i et brev at han ikke synes jeg »gør nok ud af fraseringen, som i Gittes tilfælde jo tit bærer betydningen. Og den skriftlige Gitte er egentlig en kunstig figur, i bogform er hendes sprog ikke hvad det er *live*, men »man« ville gerne have monologerne på skrift, deraf forskellen på den skriftlige og den mundtlige form«. Jeg er helt enig med Højholt i at fraseringen, ligesom prosodien i øvrigt (indbefattende tonebevægelser og tryk) er afgørende for karakteriseringen af Gitte; men dette spørgsmål er vanskeligt at behandle tilfredsstillende – i hvert fald skriftligt! – uden pladskrævende og tekniske fonetiske forklaringer og figurer.

Selv om vi i det foregående kun har set på en enkelt af Gittes mange monologer, og selv om mange af tekstens aspekter kun har kunnet strejfses, eller slet ikke er blevet nævnt, er der ingen tvivl om konklusionen: Per Højholt har skabt en overbevisende Gitte-skikkelse, han er talesprogets skarpe observatør, en værdig Modersmål-prisvinder!

HANS BASBØLL

F. 1943. Professor i nordiske sprog ved Institut for Sprog og Kommunikation, Odense Universitet. Forfatter til videnskabelige arbejder om dansk og andre sprog og om sprogteori, især omhandlende lydlige, samt grammatiske og sproghistoriske spørgsmål. Medlem af flere internationale lingvistiske tidsskriftredaktioner, af Dansk Sprognævn og af Videnskabernes Selskab.

Minusordene

Knud Overø

Sommertiden dovner landet, og det slår også igennem i aviserne. Øjet følger sløvt de uinspirerede overskrifter, og sympatien samler sig om redaktionssekretæren, der skal sørge for, at der fortsat sker så meget rundt omkring i riget, at man hver dag kan fylde en avis med det.

Men pludselig fanges man af et lammende angreb på miljøministeren. Oven i købet fremført af en kommunalpolitisk partifælle – og så fra Gentofte.

Det er støjforureningen, der er tale om.

Ministeren er fortjenstfuldt gået i krig mod den akustiske terror. Og alle og enhver kan se, at han har fået fat i en sag, der stensikkert er stemmer i.

Derfor skal vor kommunalpolitiske ven fra Gentofte heller ikke risikere noget ved at erklære sig uenig med ministeren om dét, som det hele drejer sig om: Lidt mere tålelige leve- og opbevaringsforhold for vore ældre, endnu ikke diskotekdøve, medborgere.

Så han må se at få skovlen under ham på en anden måde.

Og så er det, at ideen er kommet til ham som manna fra himlen. Det forløsende minusord: Centralisme. »Pak centralismen sammen, Per Stig Møller. . . « skriger han over seks spalter. Redaktionssekretæren har, agurketiden taget i betragtning, råd til at være kulant.

Og vi har med dette ene ord fået ombragt den gode miljøminister. En forbandet centralist – på linie med Bresjnev og Honecker. Teksten til hans politiske gravsten er hermed allerede skrevet: Her hviler en centralist. Han kæmpede for stilhed, men blev hylet ud!

Minusordet har atter virket som det skulle. Det er lykkedes at komme bag om debatten og få myrdet indholdet i en eventuel uenighed. Den lødige dialog med argumenterne for og imod et

synspunkt eller en holdning bliver lammet eller forkrøblet. For svaret på beskyldningen i den seks-spaltede overskrift bliver nemt til noget i retning af: »Centralist, det kan du selv være . . . « Og så kører vi videre i minusordenes åndelige fladbundethed, der, paradoksalt nok, er bundløs.

Men hvad er et minusord?

Det er bl.a. en konsekvens af det bombardement af informationer, oplysninger og meninger, som vi uden ophør udsættes for i hele vor vågne tilværelse. Vi tvinges til at vælge mellem dagens mange tilbud – og at vælge fra. Og vi fravælger efter »den mindste modstands princip«. Alt det svært tilgængelige, umiddelbart uforståelige eller alt for langstrakte får lov til at blive liggende. Og vi falder for det let resorberbare i den pyntelige, oversigtlige servering. Det bliver cito-medierne P3, video'ens flimmer og TV-avisen, der sejrer over kronikken, foredraget og bogen. »Efter 30 sider har jeg fundet ud af det hele, eller også interesserer det mig ikke mere«, som den opvakte gymnasist svarede, da jeg spurgte ham, hvorfor han slet ikke havde nogle skønlitterære bøger stående på reolen.

Hertil kommer så en ny form for tankeengagement, som næppe hidtil er blevet vurderet korrekt: Computerlogikken.

Computerspillene, som er fremtidens løsning på menneskets ubodelige ensomhed, har hele tiden kun to situationer at vælge imellem: Rigtigt eller forkert. Og så snart du har valgt, ved du, om du har valgt rigtigt. Terroristens bombe rammer din bil, og så er du død. Eller du klarer den og kan fortsætte forfølgelsen. Der er ingen mellemløsninger, ingen tid til overvejelse, ingen »tredie udvej«.

Her ligger minusordenes særlige chance.

I det gode minusord lykkes det at indbygge så megen umiddelbar forargelse, kritik, retfærdig harme og anklage, at emotionerne bringes i vibrationer. Og vi standser op et kort øjeblik og siger: »Ja, det er sandelig også for galt!« I så fald har minusordet nået sit mål.

Hvis vi eksempelvis siger om Jensen, at han er en individualist, der følger sit eget hoved, og ikke lader sig tvinge ud i no-

get, har vi klart indtrykket af en personlighed af Ibsensk format. Ene, men stærk. Men hvis vi siger, at han er usolidarisk – og måske tilmed uorganiseret – så er han færdig i det gode selskab. Minusordet har virket.

Protestindustrierne, bl.a. Greenpeace, Naturfredningsforeningen, folkebevægelserne mod kernekraft, Storebæltsbroen og enligt liggende jordemødre etc. hører til vore hurtigst voksende organisationer. De har flere medlemmer end de fleste politiske partiers vælgerforeninger, der alle sammen skranter og melder om tilbagegang. For i dem søger man at finde vejen til det gode og retfærdige samfund gennem noget så besværligt som drøftelse og diskussion.

Protestindustrien derimod repræsenterer den organiserede, professionelle negativitet. Her behøver man ikke at drøfte, hvad vej vi skal gå. Det ligger fast fra begyndelsen. Men man har brug for nogle gode minusord, som umiddelbart giver pote. Så gør det ikke så meget, om de egentlig dækker over forhold og begreber, der er både nyttige og nødvendige.

Derfor kan man holde debatten levende med etablerede minusord som *Barsebäck* (som giver os den reneste og billigste energi, der kan fås for penge) og *kuldioxid* (som planteverdenen har så fortvivlende hårdt brug for). Og vi får præsenteret gruppeopvækkende billeder af olieimprægnerede svømmefugle og afsyrede nåleskove (som kunne undgås med lidt øget anvendelse af kernekraft).

Og i kampen mellem arbejdsmarkedets parter ligger minusordene også klar i patrontasken.

Hvis man som ansat eller som fagorganisation vil sikre sig imod, at noget laves om, eller at man mister velerhvervede rettigheder, må man hele tiden være på tærne.

Kommer der derfor et forslag af denne karakter, kan et enkelt velrettet skud fra minusordenes ammunitionsarsenal ombringe det momentant. »Vi vil ikke have noget trukket *ned over hovedet* på vore medlemmer«. Bang. Færdig. Her har vi atter afsløret den sædvanlige magtbrynde og trampen på de små i samfundet. Arbejdsgiverhovmodet.

Hvem har herefter mod til bare at *drøfte*, hvad forslaget egentlig går ud på?

Og minusordene breder sig. I Amerika kan man i dag købe trøjer, hvor der bare står NO tværs over maven. Så er det sagt. Og det er blevet en hel industri at fremstille emblemer (badges), der i et enkelt minusord fortæller omverdenen, hvad det er, man med ild og sværd er parat til at bekæmpe. Så slipper man helt for at tage en drøftelse op. Minusordet giver konklusionen uden besværende mellemregninger.

Minusordenes fremtrængen, driften mod analfabetismen og den umuliggjorte dialog vil næppe afsvækkes lige med det samme. Men der er alligevel nogle interessante bevægelser i gang, som det bliver spændende at følge.

Der er nemlig nogle minusord, der ændrer karakter, fordi fronterne i samfundet ikke trækkes så hårdt op som i gamle dage. Og for at et minusord skal have gennemslagskraft, må det naturligvis støttes af en hær af menige. Folk, der under kvalificeret, betalt ledelse, jævnfør Greenpeace, er parate til at føre minusordet i deres banner.

Og det er her, der er ved at ske nogle omrokeringer, der får nogle af minusordene til at blegne og mange af deres hidtidige, trofaste tilhængere til at tvivle.

Tag nu et hyppigt forekommende minusord som *privatisering*.

Det lugter jo langt væk af noget distancerende, noget »væren sig selv nok«. Den, der vil privatisere, er bare ude på at rage til sig.

Og alle, der trues med privatiseringens forbandelser, fremhæver, at det går godt nok, som det går. De skal ikke have nogen til at blande sig i den offentlige sektors arbejdsområde. Så med privatisering i pennen er det let at holde den offentlige og private sektor adskilt.

Men bagved begrebet privatisering ligger der jo egentlig ikke andet end den betragtning, at fordi samfundet *betaler* for en ydelse, er det ikke nogen naturlov, at det offentlige også skal producere den.

Denne tankegang har ført til en mere principiel drøftelse af,

hvad det er naturligt, at den offentlige sektor selv klarer, og hvor man med fordel kan undersøge, om den private sektor er bedre, hurtigere eller billigere til at levere de ydelser, der skal produceres.

Og ved et fornuftigt samarbejde mellem de to sektorer fandt man hurtigt ud af, at der er en række offentlige ydelser, som vi hverken kan eller bør privatisere. Ministeriers og styrelseres regelhåndhævende virksomhed, politi, forsvar etc. kan man ikke flytte rundt med og få leveret af den, der tilfældigvis er billigst med »dagens tilbud«.

Men uden om disse »kerneydelse« har den enkelte offentlige institution også brug for en række »periferiydelser«, som man uden større besvær kan give fra sig, hvis der er en fordel ved det.

Ser vi eksempelvis på et hospital, knytter der sig til kerneydelsen undersøgelse, behandling og pleje af syge, en række periferiydelser såsom laboratorieundersøgelser, røntgenfoto-grafering, medicin, rengøring, linnedvask, intern transport og mad og drikke. Disse ydelser behøver ikke at produceres i offentligt regi. Nogle af dem er derfor blevet udliciteret.

Til at begynde med under trusler om strejke og anvendelse af de sædvanlige minusord om arbejdsgivermentalitet, stopurshysteri etc.

Men senere skete der så det forunderlige: Der blev lavet en større TV-udsendelse om privatiseringen på et af vore hospitaler og om samarbejdet mellem arbejdsanvisningen og rengøringssektoren. Og de involverede var samstemmende glade for samarbejdet. Begge parter havde lagt sig i selen, og resultatet var større tilfredshed hos de ansatte og bedre beskæftigelsesmuligheder for de arbejdsløse.

Herved er den forgiftede atmosfære ved at gå af et minusord. Og der kan såmænd ske det, at den offentlige og private sektor kan tale samme uden på forhånd at få munden forseglet af en ødelæggende forhåndsindstilling.

Og det er et stort gode, for den samlede talentmasse i Danmark er ikke større, end at vi har brug for et samarbejde imellem alle de gode hoveder herhjemme. Hvad enten de

nu tilfældigvis sidder i den ene eller den anden af de to sektorer.

Så tider skifter og sæder mildnes.

Men hvad nu med et minusord som *kapitalist*? Det har nu i årtier været godt og anvendeligt til at få mistænkeliggjort ethvert initiativ, der kommer fra den kant. Selv om opblødningen i øst har skabt en del forvirring om, hvordan den socialistiske lykketilstand nu skal redigeres. Men inderst inde ved vi alle, at »det er de rige, der har pengene«. Og dem har de fået ved at flå de fattige. Og pengemagten vil blive brugt til at udbytte det arbejdende folk, hvis muligheden foreligger. Og motiverne ikke bliver alt for synlige.

Man talte jo ligefrem om kapitalisterne – og det arbejdende folk. Alene i denne opdeling blev det gjort klart, at kapitalister var nogen, der ikke bestilte noget.

Men også atmosfæren omkring dette minusord er ved at mildnes. For også her er hegnsplæne ved at blive flyttet. Nu er fondskapitalismen eller kapitalsocialismen, som den mindre elskværdigt er blevet kaldt, ved at rykke ind på scenen.

Bag dette ligger, at Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP) og Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD) efterhånden har opsamlet betydelige midler og er i gang med at blive storinvestorer – og altså også stærke kapitalister.

Ved indgangen til 1991 havde LD, der ejes og ledes af arbejdstagerne, ca. 10 milliarder i aktier. Så spillet er vendt, og spørgsmålet er nu, hvem det er, der er de egentlige – underforstået *lede* – kapitalister?

Som tilstanden er i dag, er ATP, LD og forskellige magtfulde pensionskasser de egentlige ejere af store dele af dansk erhvervsliv. Og dermed er en dør lukket op mellem de besiddelsesløse, som man i gamle dage kaldte arbejderne, og den magtfulde virksomhedskapital, som arbejdstagerne nu selv er blevet medejere af.

Det skaber forvirring om minusordet kapitalist. Men personlig tror jeg, det er godt, at vi har fået afmonteret sprængladningerne under kapitalisme. Vi får herved lettere ved at se kapi-

talen som et værktøj, der kan bruges til at sætte ting i gang. Og den bredere ejerflade betyder, at ejerskab, lederskab og medarbejderskab ikke længere vil være så skarpt adskilt.

Interessemodsatninger på arbejdspladsen vil naturligvis ikke forsvinde. Det ville være både naivt og forkert at tro. Men minusordet kapital vil ikke få os til at slå bremserne i uden først at have undersøgt, hvad der ligger bag det.

Mange minusord tømmes således for deres indhold i forbindelse med sociale, økonomiske og sociologiske forandringer i samfundet. Og det er i øvrigt karakteristisk, at flere af den seneste tids minusord ikke entydigt er rettet mod borgerskabet, skrankepaverne, skatteålene og papirnusserne.

Og nye minusord opstår. Tænk bare på *kystbanesocialister*, som generaldirektør Hans Jørgen Jensen fra Danmarks Radio i sin tid lancerede.

Dette minusord havde som forudsætning hele '68-generationen, der startede med flower power, »make love not war«, blue jeans, hash, biodynamisk landbrød og naturfarvede, indiske skjorter. Og endte som systemforsvarere og traditionalister, da de havde fået tilkæmpet sig de gode, vellønnede stillinger i det offentlige hierarki, hvor de kunne sidde og komme hinanden ved på nye og underfundige måder, der stabiliserede magten.

De slog sig ned i Strandvejsvillaerne og indrettede sig komfortabelt med swimmingpool og sauna. Og nød den daglige tur fra arbejdets støvede ligegyldighed til bondeidyllen eller andre af Rungsteds lyksaligheder, hvor de ubemærket kunne linde på whiskybæltet.

Men pudsigt nok har der været store aktivitetsområder, som hidtil har været fredede for minusord. Det gælder f.eks. helsekostfanatikere, der opdeler fødemidlerne efter deres påståede indhold af positiv og negativ elektricitet. Det gælder den økologiske insekticidsprøjteklan med de opfølgende historier om Sydpolens pingviner, der er begyndt at lægge ubefrugtede æg. Og det gælder kinesologiens og pendulmagnetismens tilbedere, som angiveligt bygger på faraonernes traditioner.

For nu slet ikke at tale om astrologiens tilhængere, for hvem

nyhederne fra verdenshistoriens brændpunkter må vige for horoskopet i dagens avis.

Selv tror jeg ikke en stump på den slags. Men vi, der er født i fiskens tegn, er nu også så skeptiske.

Vi må imidlertid fortsat vente, at der vil komme og forsvinde minusord, fordi forholdene omkring os hele tiden skifter karakter og derved fremkalder behovet for nye betegnelser for det, som ønskes jorden.

Og der ligger nok allerede mindst ét nyt minusord og venter på sit gennembrud. Det trænger sig på som karakteristisk for alle dem, som blev mod- og rådløse, da de gamle regimer brød sammen i Østeuropa. Og det viste sig, at produktionen derovre blev prioriteret så højt, at hensynet til individet – arbejderen – blev undertrykt.

Da de rigtige tal om miljøforureningens omfang, skovdøden, børnedødeligheden, levestandarden og ineffektiviteten i det socialistiske system kom frem, fik mange venstreorienterede sig et mentalt grundskud.

Hvordan skulle man komme videre i kampen mod udbytningen og undertrykkelsen i den vestlige verden, når man blev så ufortjent svigtet af Østlandene?

Hvad skal man nu hælde sit hoved til i denne nye situation? Skal man springe på miljøtoget? Eller engagere sig i U-landsdebatten? Kampen *for* Christiania eller *mod* Storebælts- og Øresundsbroen kan vel ikke rigtig tage mere? Er der muligheder i de militære nedskæringer? Eller i noget med »kulturen ud til folket«?

Rådvildheden og handlingslammelsen breder sig. For man skulle nødtigt holde på den forkerte hest én gang til.

Denne gruppe har det ikke let for tiden. Og minusordet ligger og lur.

Ventesalssocialister.

Cand.pharm. og HD i afsætningsøkonomi. I en årrække direktør på medicinfabriken Ferrosan. Medlem af bestyrelsen for bl.a. Unidanmark A/S, ISS International Service System A/S, Forlaget Børsen A/S, A/S Ferrosan og A/S Dansk Erhvervsinvestering. Medlem af Akademiet for de tekniske videnskaber, Humanistisk uddannelsesråd, Rådet for internationalt udviklings-samarbejde og Sundhedsministeriets østlandekomité. Medforfatter og/eller medredaktør af bøger om bl.a. Systemeksport, Danmark som Servicesamfund, Seniorpolitik, Sundhedssektoren og om sproglige og undervisningsmæssige emner.

Det unævnelige

Lis Garbers

Dansk er et sprog, som rummer uendelig mange ord, så mange, at ingen har turdet binde an med en optælling, hvilket også ville være umuligt.

De første 2-3 ord kommer til os i 1-års alderen. Dette ordforråd er forøget til ca. 20, når man er halvandet år. Derefter går det stærkt. Gennemsnitsbarnet på 2 år har 300 ord, og som 3-årig behersker man 900 ord. Den 4-årige råder over 1500 ord med en frekvens på 20.000 ord. Der må være nogle gentagelser! Den eksplosive tilvækst tager nu lidt af. Som 5-årig er forrådet på 2000, og den 6-årige har et ordforråd på ca. 2500 ord. Det er ikke langt fra den voksnes. Nu skal man bare i de kommende år have tilføjet ord som »valutabalance«, »gennemsnit« og »frekvens«, så er man nået op på den voksne gennemsnitsdanskers 2500-3000 ord.

Det er det aktive ordforråd, altså det sprog, man går og bruger. Det passive ordforråd er naturligvis større; det er de ord, man godt kender og forstår, men som ikke indgår i den daglige brug. Det er muligt og tit vellykket med dette ordforråd at føre fornuftige samtaler, at påvirke og forstå hinanden.

Alligevel kommer sproget til kort af og til. Især når vi skal beskrive oplevelser, som har med følelser at gøre. Det afspejler sig i sproget – »jeg mangler ord . . .«, »han tabte mælet...«, »en usigelig/ubeskrivelig lyst drev mig...« osv. Når vi mangler ord, kan vi ty til kropssproget eller symbolsproget. Det er absolut ikke det kedeligste. Når vores oplevelses- og følelsesliv er større og rigere end vores sprogliv, er det klart, at vi af og til må mangle ord.

Når en ven af os f.eks. vinder en rejse til Hawaii, siger vi måske »Nej, hvor er jeg misundelig«. Det er nu ikke dækkende. For selvfølgelig under vi ham rejsen, men udtrykket dækker over

ønsket »Bare det var mig«, og det har vi bare ikke et positivt adjektiv for på dansk.

Omkring vore fysiske behov mangler vi også et enkelt ord. Når vi har fået dækket vores søvnbehov, siger vi, at vi er »udsovet«, og til »jeg er sulten« svarer »jeg er mæt«. Men hvad hedder det, når man ikke er tørstig mere?

Jo vist kan sproget være mangelfuldt. Når vi med vilje undlader at bruge ord, som findes, eller undlader at finde på ord, der skal dække noget, der findes. Det gælder vores tabuområder.

Engang var politik et tabuområde. Det var ikke noget, man talte om i dannede selskaber, men i dag, hvor vore fælles medier har det som hovedindhold, kan det ikke være tabu mere. Det er også kendetegnet ved at være et meget ordrigt område.

Religionen er heller ikke mere så tabubelagt som i gamle dage, hvor man brugte mange eufemismer for Gud og Djævelen. Den første var så stor, at man ikke turde tage ordet »Gud« i sin mund, men omskrev det med »Fyrsternes fyrste«, »Kongernes konge« eller »Den eneste ene« for at vise sin respekt og ærefrygt. Den andens navn turde man ikke nævne af frygt for, at han så skulle komme til stede: »Når man taler om solen, så skinner den«, og derfor omskrev man med »Den onde selv«, »Fristeren« eller »Ham med bukkefoden«. Der ligger en besværgelse i det. Interessant er det dog, at de to navne er både unævnelige og nævnelige; det sidste i den daglige sværge og banden, »Gudfaderbevares«, »sgu«, »fandme« og »dæleme«. Den oprindelige funktion – at sikre sig ved at sværge – er blevet til en understregende funktion, når man ellers mangler ord! for at overbevise.

Vore to sidste tabuområder – død og sex – er stadig unævnelige. Når døden har været for tæt på, er ordet »død« for stærkt at bruge. Man ser det i dødsannoncer, hvor personen er »gået bort«, »gået til hvile« eller er »sovet hen«. Blufærdigheden afspejler sig også i de mere folkelige omskrivninger som »stille træskoene«, »gået til de evige jagtmarker«, »spise radiser nedefra« eller simpelt hen »kradse af«.

Kroppens udtømninger er noget alle udsættes for dagligt.

»Søvn i øjenkrogene« er acceptabelt, »ørevoks« til dels også. Men næsens sekreter, f.eks. »slim« bruges ikke i samme omfang, og da slet ikke »snot« og »bussemænd«. I munden har vi »mundvand«, og det er stuert nok at bruge, men »spyt«, »savl« og »spytharper« bruges kun internt.

Værre bliver det – og det gør det i alle forhold – når vi bevæger os neden for bælttestedet. At »pisse« og »tisse« omskriver vi i pæne omgivelser med »Hvor kan man vaske hænder?« eller »træde af på naturens vegne«. I det sidste tilfælde ligger en erkendelse af det naturlige. De mere muntre omskrivninger som »at slå en streg«, »svinge palmen« eller »hælde vandet fra kartoflerne« bruges også kun internt. Jeg vil overlade det til læserens kreativitet eller erindring at iklæde de øvrige udtømninger sprogdragt.

Internt brug dækker over talesituationen, dvs. man også tager hensyn til sine omgivelser, »modtagerne«. Hvem taler man med? I nære venners lag kan man nok bruge de mere muntre eller »folkelige« udtryk, men man kan da ikke *skrive* dem (og dog har jeg gjort det her).

Kroppens udtømninger er knyttet til visse organer, som der naturligvis er ord for. I sproglig knibe kommer vi, når vi også skal bruge disse organer til andet end udtømninger. De fleste bruger dem også til at udføre elskov med. Udtrykket »at udføre elskov« vil falde mange mennesker naturligt at bruge, mens andre vil finde det puritansk og lovlig distanceret. Altså igen er det situationen og vores samtalepartner, der bestemmer, hvilket sprog vi vil bruge. Adskillige ægtefolk kan godt sige til hinanden »Skal vi gå i seng og hygge os« eller et blik (kropssprog) er nok. Den forslidte vending »Vil du med hjem og se min frimærkesamling/sommerfuglesamling/pladesamling« bruges sikkert ikke mere af de unge, men det er også for stærkt at sige »Skal vi gå i nærkamp« eller »Vil du have et dyt i bamsen?«. Erotiske situationer og opfordringer mangler ord, og man kan nemt komme til at afsløre for meget om sig selv ved det ordvalg, man bruger. Sproget svigter os, eller vi svigter sproget, når vi vil invitere til erotisk samvær.

Når der er noget i vejen med disse organer, går vi til lægen, og selv om det ikke er behageligt, lykkes det som regel at få formuleret problemet. Det er, fordi sproget her kan komme os til hjælp. Der findes faglige, anatomiske termer, som hjælper os til at få belyst problemet. Men det er just ikke de ord, vi bruger i den ophedede situation.

Når vi læser litteratur, hvor personerne befinder sig i en erotisk situation, mangler forfatteren heller ikke ord, dvs. det gør han nu alligevel, for han er nødt til at ty til omskrivninger, og de poetiske omskrivninger er nu heller ikke at kimse ad. Igen er det nok heller ikke dem, vi bruger i den mere dagligdags situation.

De muntre omskrivninger, slang, viser sig også at være ubrugelige i samme situation. Det vil sige, at der *findes* ord for kønsorganer til alle andre situationer end lige den erotiske. Her vil jeg give nogle eksempler:

Det mandlige kønsorgan hedder i det kliniske faglige sprog »penis«, andre bruger måske »fallos«, men det har jeg kun mødt i kunstæstetiske betragtninger. Distancen og afgrænsningen er skabt ved at bruge latin eller græsk.

I den poetiske omskrivning har jeg mødt udtryk som »det knejsende tårn«, »hans sværd rørte på sig for at komme i kamp« eller »blodet dunkede og bankede og steg ham til hovedet«. En masse omskrivende ord, og ikke nogen éntydig glose; jeg forstår det godt alligevel, men har svært ved at bruge det i den dagligdags situation.

Jeg kan heller ikke bruge de folkelige omskrivninger, det vi kalder slang, i *den* situation. I pigesammenhænge har jeg hørt: »Han er utålelig at danse med, han har altid nefalygten med«. Ved direkte forespørgsel hos både mænd og damer samt konsultation af slangordbogen har jeg fundet utrolig mange udtryk. Her er et lille udvalg: »humørstangen«, »fløjte«, »den enøjede«, »Frants med rullekraven«, »ynglekæp«, »det tredje ben«, »tæppebanker«, »den dumme« eller bare »Egon«.

Det vil sige, at vi har et klinisk sprog og et omskrevet sprog – enten poetisk-litterært eller slang – men vi har ikke noget hverdagssprog for dette organ. Nogle vil nok hævde, at »tisse-

mand« er almindelig sprogbrug, og det er det nok også i de førstnævnte situationer, nemlig udtømmingssituationen. Men i den erotiske situation er det næppe vandladningsfunktionen, man er interesseret i. Andre vil hævde, at ordet »pik« er hverdagssprog, men heri er ikke alle enige. Der findes mange mennesker, for hvem det er retiredeord og altså hører til i den uarctige afdeling.

De samme betragtninger kan man gøre sig om de kvindelige kønsorganer. »Vagina« er den anatomiske betegnelse, men bruges sjældent uden for konsultationsværrelset. Mange mennesker har også besvær med udtalen af ordet; trykket i ordet placeres forskellige steder. Det er naturligvis, fordi den mundtlige form ikke indgår i dagligsproget. De fleste møder kun ordet i den skriftlige form, for eksempel i damebrevkasser, hvor ordet figurerer side om side med »skede«. For nogle kvinder forbindes disse ord med noget sygeligt, fødsler eller tampaxsituationer, men erotiske associationer får de næppe.

Så bliver det straks nemmere, når vi går til de poetisk-litterære omskrivninger. »Den duftende have« er titlen på et litterært værk og også dækkende som omskrivning for organet. »Have« og »vin-gård« er de poetiske omskrivninger, biblen bruger: »Min haves væld er en brønd med rindende vand og strømme fra Libanon«. I det hele taget knyttes der livgivende frugter og safter til kvindens »skød«.

Når vi ser på de folkelige omskrivninger, er de også talrige. Den sproglige kreativitet er stor på dette område. Slangordene er ikke præget af så megen humor på det kvindelige område som på det mandlige, tit er de kønsfascistiske. »Karlekammeret« og »lysthuset« er til at forstå, men nok ikke brugbare. Ordene »smørehallen« og »sugekop« afslører en kønsskræk, som man kan komme om ved med de tekniske termer. De første betegnelser, jeg selv lærte, var »kusse« og »fisse«, og jeg opdagede hurtigt, at de hørte til det ikke-stuerene repertoire. Nogle vil hævde, at de i dag indgår i dagligsproget; det er vel ligesom med pikken et generationsspørgsmål.

Hvis man systematisk vil sætte dette »ordforråd« på et skema

med 4 rubrikker: 1) klinisk sprog – 2) poetisk omskrivning – 3) slang og 4) hverdagssprog, vil man se, at første rubrik er sparsomt udfyldt og absolut ikke efterlader erotiske associationer. Rubrik 2 vil fylde mere og give både æstetiske og erotiske fornemmelser. Den tredje rubrik vil være den største og mest fantasifulde. Den kan efterlade én med et stort grin, en forlegen grimasse eller sammensnerpet mund. Sjældent en erotisk opstemthed. Den sidste rubrik – hverdagssproget – vil være tom.

Det hænger sammen med, at vi har bevæget os ind på et tabuområde. »Vi skaber det, vi nævner« (undskyld, Grundtvig). Ved ikke at give det navn, altså et hverdagssprog, har vi heller ikke skabt noget eller erkendt det. På den måde kan vi med sproget bestemme, hvad der skal have eksistens, og hvad der ikke skal have. Det er ren tabu. Og undertrykkende.

Min hensigt med denne artikel har ikke været at få lov til at skrive en masse frække ord. Ej heller har jeg haft behov for at gå til kamp mod tabuerne. Jeg har ene og alene villet vise, hvilken magt vi har over sproget, både når vi bruger og især – som her – *ikke* bruger det i almindelig omgang med hinanden. Hvor mange andre tabuerede områder findes der mon, som vi ikke kender eksistensen af, fordi det ikke har noget hverdagssprog?

LIS GARBERS

F. 1935. Cand.mag. i dansk og retorik. Underviser i dansk på Pædagogseminariet i Hillerød og i retorik på Københavns Universitet. Studiekredse i litteratur i 25 år samt diverse kurser i mundtlig formidling og fortællekunst. Sammen med Sten Høgel udgivet bogen: »Grib ordet – og gør det til dit!«. Medlem af Modersmål-Selskabets bestyrelse.

Fem forskellige sprog

Brita Lønstrup

Det er en kendt sag, at selv mindre sprogforskelle kan forstyrre og hæmme en kommunikation. I udlandet praler vi af, at alle skandinaver uden videre kan forstå hinanden, men virkeligheden driller: Jeg snakker fint med min svenske familie fra Göteborg, men stockholmerne kan ikke forstå, hvad jeg siger. Til gengæld har jeg tit problemer med svigerfamilien fra Midtjylland, især når de fortæller gode historier, og det er ikke historierne, der er noget i vejen med, det er bestemte ord eller den måde, de bliver udtalt på.

Modsat er det forbløffende, hvad der under bestemte omstændigheder kan kommunikeres mellem mennesker, der har meget lidt sprog tilfælles: Det kan være børn, der leger indviklede lege uden hjælp af et fælles sprog, fagfolk, der på hver sit nationalsprog udveksler faglig viden – eller for mange år siden mit eget samkvem over et par uger med en spansk pige i London: Hun talte ikke engelsk og jeg talte ikke spansk, men ikke desto mindre kommunikerede vi livligt ude i køkkenet, hvor vi begge hørte til som henholdsvis husassistent og barnepige.

Engang i 50'erne gik en sovjetisk lingvist ved navn Nikolaj Marr så vidt som til at hævde, at social identitet er vigtigere for en kommunikation end sproglig identitet: En fransk arbejder, påstod han, kan til enhver tid kommunikere med en sovjetisk arbejder, langt bedre end med en fransk aristokrat! I denne yderste konsekvens kan man ikke tage teorien alvorligt, men noget er der om snakken, for eventuelle klasseforskelle kan sagtens virke utroligt forstyrrende for en kommunikation:

For en halv snes år siden sad jeg og kiggede på en dansk fjernsynsudsendelse, hvad den egentlig drejede sig om, husker jeg ikke, men der blev i hvert fald arrangeret et møde på et køben-

havnsk værtshus. Det var ikke et sted, hvor jeg nogensinde ville turde komme, rummet var fyldt med fulde mænd, der tydeligvis havde det temmelig skidt, men ligeså tydeligvis havde fundet samme i ly for en verden, som de ikke klarede sig så godt i. Med henblik på en dialog havde fjernsynet så medbragt en ædru læge, som skulle give sig i samtale med stamgæsterne – om livet, samfundet, arbejdsløsheden eller hvad ved jeg. Det blev ret hurtigt ligemeget. Lægen kom med nogle kølige ræsonnementer, stamgæsterne gryntede noget uforståeligt – samtalen var simpelthen en umulighed.

Af denne umulighed kan man slutte, at der ikke kan kommunikeres mellem absolut underklasse og absolut overklasse. Men man kan også slutte – og det giver et mere interessant, sprogligt perspektiv – at der i omtalte situation blev gjort et håbløst forsøg på at skabe forbindelse mellem det rene forstandssprog og det rene følelsessprog. For værtshusets stamgæster brugte netop et rent følelsessprog, i dette tilfælde bestående af nogle negative brokker, nogle unuancerede grynt – ikke noget smukt sprog og heller ikke et sprog, der kunne kommunikere noget som helst til en udenforstående. Men ikke desto mindre et sprog, som tydeligt nok kunne skabe internt fællesskab blandt stamgæsterne.

Sådan fungerer det rene følelsessprog, når dets grundtone er negativ, så brokker vi os unuanceret over vejret, politikerne, samfundet, så kan alle være med, alle kan snakke, og ingen behøver at lytte, for der er aldrig noget nyt i det, der bliver sagt. Men dette snakkesprog kan også have en meget positiv grundtone, som i det følgende eksempel:

. . . Så tog vi hjem og fik kakao og franskbrød. Forresten inden vi tog hjem og fik kakao og franskbrød, tog vi over og så Søsterhøj – altså den store antenne ikke – og da vi havde set den, tog vi hjem og fik kakao og franskbrød. Det var faktisk ret fedt.

Dengang vi havde fået det, gik mig og en der hedder Tinne ind ved siden af, og så sagde hun, om vi ikke skulle

komme sammen. Det gjorde vi så. Sådan lå vi rigtig og cremede og sådan noget; det var fedt. Så fik vi altså fri.

Vildt for meget: »Mortens bedste skoledag«

Heller ikke her bliver der sagt noget særligt, den vigtigste meddelelse ligger nok i »kakao og franskbrød«, som da også bliver gentaget hele tre gange. Ellers tjener teksten til at genoplive dagens gode stemning, det var en god dag, en fed dag, der blev kommet sammen og der blev cremet!

Børn snakker tit sammen på den måde, og så fungerer snakkesproget ligesom stamgæsternes sprog i det foregående eksempel. Men forsøger de sig med det samme sprog over for en udenforstående, en voksen for eksempel, så får vi igen det håbløse forsøg på at skabe kontakt mellem følelse og forstand: For den voksne vil vide, hvornår og hvorfor, de vil vide, hvad »cremede« helt præcist dækker over, og når »kakao og franskbrød« bliver gentaget for anden gang, vil den voksne protestere: »Det har du allerede sagt én gang!«

For forstandens sprog fungerer så ganske anderledes end følelsens. Forstanden kræver facts, og de skal helst præsenteres i en vis orden eller struktur – en tidsrækkefølge eller en årsagsrækkefølge for eksempel. I sin mest outrerede form er forstandssproget et abstrakt fagsprog, som i det følgende eksempel:

... at subjektet i en indikativisk nexusforbindelse med normal ordstilling (dvs. rækkefølgen Subjekt – Prædikat) skal karakteriseres som grammatisk konstant, mens prædikatet i samme nexusforbindelse skal opfattes som lexicalsk konstant. Dette stemmer overens med den gængse opfattelse af nexusforbindelsen som en gensidig afhængighed: begge led er på én gang konstant og variabel, som udtryk for to relationer, nemlig en grammatisk og en lexikalsk...

Brita Lønstrup:

Leksikale restriktioner for pronominets distribution i russisk.

Der er langt mellem Mortens sprog og mit eget i ovenstående fagudgave – og det selv om vi begge udtrykker os på dansk. Jeg forstår nok det meste af Mortens tekst, men jeg tvivler på, at han (og i øvrigt hovedparten af den danske befolkning) begriber et kuk af min faglige udredning! Det har i øvrigt ikke noget med klasse at gøre: For en del år siden sad jeg en aften på en café i et lille sprogvidenskabeligt selskab, der i fagsprog diskuterede visse interessante ejendommeligheder i serbokroatisk fonetik. I nærheden af os sad et par læger (det vidste vi ikke) med lange øren (det vidste vi heller ikke), og et halvt år senere traf jeg én af dem på et hospital. Han genkendte mig og fortalte grinende, at mage til vanvittig samtale havde han dog aldrig hørt før!

Sådan er det. Et fagsprog er som regel totalt uforståeligt for udenforstående, og som det ses af eksemplet, er der ingen hjælp at hente i form af følelsesladede ord eller referencer til noget genkendeligt. Teksten er logisk opbygget, hver definition forudsætter den foregående, kender man ikke en terms definition, kan man heller ikke forstå, hvad den betyder.

Forestiller vi os, at alle jyder udelukkende talte fagsprog, mens alle danske øboer udelukkende talte snakkesprog, så ville vi få borgerkrig, og Danmark og dansk ville ophøre at eksistere. Men disse to sprog er kun yderpunkterne i et bredt og meget nuanceret sprogligt spektrum, hvor der kan fikses mange punkter. For eksempel kan vi som fikspunkt tage et følelsessprog, der ligger tæt op ad det reneste følelsessprog, snakkesproget. Jeg kalder dette sprog for intimsproget, og som det ses af følgende eksempel, er dette sprog noget mere struktureret end snakkesproget:

»... Det værste er næsten, at jeg godt selv kan se, hvor åndssvagt jeg opfører mig«, siger Kirsten. »Jeg ved godt, at jeg burde være mere tolerant og afslappet over for børnene, men så snart de er her, går det galt igen. Måske ligger det i, at jeg har brugt så mange kræfter på mine egne børn – og så sidder jeg pludselig med de samme problemer igen. Jeg er træt efter en lang arbejdsuge, og jeg synes næ-

sten ikke, jeg orker at begynde forfra som opdrager. Mit problem er så, at jeg ikke kan lade være med at forsøge på at indprente mine normer. . . «

ALT for Damerne

Først og fremmest er dette sprog slet ikke så entydigt som snakkesproget, teksten her kan fortolkes lidt forskelligt, afhængigt af synsvinkel: Den kan læses som en gang pladder, noget uvedkommende privatsnak, der aldrig burde have været trykt. Den kan nedvurderes som et led i en kvindelig jammerrunde om skyldfølelser, der aldrig fører nogen steder hen. Men. Kigger man nærmere efter, har dette sprog også glimt af forstandsarbejde. Der ræsonneres, og der skabes en årsagsstruktur, teksten er ikke kun en opremsning af følelser, en uordnet række følelsesudbrud.

Intimsproget er først og fremmest et følelsessprog, men det har til forskel fra snakkesproget så megen struktur i sig, at det kan meddele noget nyt, om følelser, om mennesker. Det ses i det følgende eksempel, hvor en skønlitterær forfatter forædler intimsproget og bruger det til at karakterisere den person, der taler:

» . . . jeg har det godt, tak. Jeg ville være et skarn, hvis jeg sagde andet. Jeg er ikke et skarn. Jeg burde være det, men det er straks en anden sag. Jeg har mit hus, og jeg har min have, og jeg passer begge dele selv, og i mit eget tempo. Jeg har tøserne. Det vil sige: har og har, med den ene i Tyskland og den anden i hash-land er der ikke ligefrem trængsel af døtre hjemme hos deres gamle mor; men af og til ses vi, og vist kan man da stå nogen nær uden at sidde lårene af dem, det hævder i det mindste den part, som undlader at sidde på lårene. . . «

Christian Kampmann: Faste forhold

Både snakkesproget og intimsproget bruger mange »jeg«-er, dem møder vi til gengæld ikke mange af i de sprog, der først og

fremmest styres af forstanden – her bliver de erstattet af lige så mange »man«-er eller af upersonlige sætningskonstruktioner. Det ses i næste eksempel, som er en prøve på fagsprogets nabo, konversationssproget. Det er det sprog, vi møder i et konversationsleksikon eller (i sin mundtlige form) i forbindelse med formel selskabelighed. I eksemplet her er en håbefuld svigersøn anbragt i dagligstuen med sin svigerfar in spe:

. . . Din far og jeg havde et kronisk samtaleemne, os mand-folk imellem. Hvis jeg et par dage havde været ugidelig med havebogen kunne jeg altid stille spørgsmål. Han syntes godt om, at jeg stillede spørgsmål.

»Synes De overhovedet, at knoldselleri og spidskål går sammen«, spurgte jeg.

Han trak svaret ud for at gøre det så velformuleret som muligt.

»De tilhører forskellige sæsoner,« sagde han, »alene det skulle udelukke en forbindelse«.

»Og dog,« indvendte jeg, »i april måned er det sæson for knoldselleri på friland og samtidig skulle det være muligt at få de første drevne spidskål frem«.

»Helt rigtigt,« sagde din far, »teoretisk set. Men på det tidspunkt er knoldsellerien allerede udpint, den er mindre saftig og i værste tilfælde næsten uspiselig«.

Jeg nikkede og vi kunne sidde en halv snes minutter og ryge indtil vi tog et nyt emne op. . .

Svend Holm: Jomfrutur

Tilsyneladende er emnet helt upersonligt og formen er stiv, sproget er tæt på fagsprog med al sin knoldselleri og spidskål, og svigerfar er da også gartner, mens svigersøn har været flittig med havebogen. Men mellem linjerne har vi også to hankatte, der markerer territorium, svigerfar får lov til at brillere med sin faglige ekspertise, som svigersøn kan spille op til – den situation, de fleste af os kender fra det formelle middagsselskab, hvor vi holder dialogen gående ved at demonstrere interesse for bordherrens eller borddamens erhverv.

Det var netop konversationssproget, der blev brugt af »læge i dialog med stamgæster« i én af mine indledende anekdoter – men her lykkedes spillet ikke, fordi den anden part brugte et fjerntliggende sprog, nemlig snakkesproget. Og så kan det vist være på sin plads med en opsætning af de hidindtil nævnte sprog, fikseret i spændingsforholdet mellem følelse og forstand

FORSTAND

FØLELSE

fagsprog konversationssprog intimsprog snakkesprog

Disse fire sprog kan nok sidestilles i forholdet mellem forstand og følelse, men de er ikke ligestillede. De er nemlig underkastet forskellige konventioner, hvad angår brug og virkning:

De to forstandsorienterede sprog er især skriftsprog, selv om de, som vist, også kan anvendes som talesprog – selv om nogle vil opfatte det sidste, som om den talende »snakker lige som en bog«. De to følelsesorienterede sprog er til gengæld naturlige talesprog, men kan altså også optræde i skrift, hvor nogle vil vurdere dem som »rent pladder«. Og da forstandsarbejde og skriftsprog konventionelt vurderes højere end følelsesarbejdet og talesprog, har også forstandssprogene en langt højere status end følelssprogene – det er forstandssprogene vi må bruge, når vi ønsker indflydelse, de er den faglige litteraturs, de seriøse avisers, TV-Avisens og Radioavisens sprog. Til gengæld har følelssprogene så en langt kraftigere appel, og hvad de savner i status, vinder de i forståelighed og medleven – det er ugebladernes, frokostavisernes og underholdningens sprog.

Der er selvfølgelig brug for en midte, fordi vi har brug for, at forstand og følelse kan balancere, at barrieren mellem skriftsprog og talesprog ikke bliver uoverstigelig, og at status og appel kan forenes i det samme sprog – vi har brug for et midtpunkt som ideal og også som praktisk alternativ. Jeg kalder det for samtalsproget, og det kan for eksempel se ud som følger:

... Han sagde: »Min del af skylden er stor. Det ved jeg godt. Men hvad ændrer det, nu?«

»Nej«, svarede hun. »Det er rigtigt nok.«

»Men jeg har ladet dig i stikken«, sagde han.

»Hvad skulle du da have gjort, synes du?«

»Have fået dig med ind i det som jeg selv er kommet med i, også selv om jeg skulle have tvunget dig. Så ville vi have været sammen i det nu.«

»Ville vi?«

»Ja.«

»Men jeg ville gerne?«

Han kiggede bedrøvet på hende.

»Måske ikke i begyndelsen,« indrømmede hun. »Jeg var så lykkelig for det vi havde sammen. Det var nok til mig. Sådan er det ikke længer. Det tror du måske.«

»Jeg ved snart ikke hvad jeg tror.«

»Jeg vil gerne følges med dig, Jes. Der er ikke det jeg hellere vil. Jeg har bare været bange for at du helst ville være fri for mig.«

Han sukkede og masserede sin pande og tindinger med fingerspidserne i lang tid. Til sidst lænede han sig tilbage og sagde: »Det nytter ikke noget. Ikke nu.« . . .

Christian Kampmann: Rene linjer

Dette sprog er ganske enkelt og ligefremt, der udtrykkes følelser, der ræsonneres, og til sidst kommer det til en konklusion. Det er ikke neutralt og upersonligt, det er heller ikke kun privat føleri, det er meget konkret og personligt – og det er det selvfølgelig først og fremmest, fordi det er skabt af en skønlitterær forfatter. Jeg siger ikke, at dagligdagens skilsmissemønstre altid foregår i dette sprog, jeg siger kun, at det måske ville være fint, hvis de gjorde det!

Det følgende eksempel handler tilfældigvis også om vejen mod skilsmisse, men det er mere skriftsprogsagtigt og placerer sig genremæssigt mellem to konventioner, leksikonets og ugebladets:

. . . Få fristede en mere illegal tilværelse under 2. Verdenskrig end Poul Henningsen, og det var ikke Adolf Hitlers

skyld. Poul havde et personligt problem – han led af dyb hengivenhed for sin kone Else og var vildt forelsket i sin kæreste Inger. De to kvinder var bogstaveligt som nat og dag for ham. Hvis han om aftenen trak en flaske op, spurgte Else uvægerligt, om det var nødvendigt. Når han spiste frokost med Inger på Kroghs Fiskerestaurant, bad hun om et glas til . . .

Paul Hammerich: Lysmageren

Men denne tekst ville næppe finde plads i et konversationsleksikon, hvor billedet med vinflasken ville støde an – et leksikon kræver mere faktuel præcision, og hvem ved, om det med vinflasken er noget, forfatteren har hittet på? På den anden side støder teksten også an mod ugebladets almindelige krav om følelsesmæssig éntydighed – og hvad skal man tro om en mand, der »lider« af hengivenhed?

På den anden side viser eksemplet, hvor utroligt udtryksfuld en beskrivelse kan blive i det, jeg kalder samtalesproget – især fordi det åbner for læserens medleven. Det er den perfekte balance mellem følelse og forstand, der skaber flertydighed og giver plads til læserens egen vurdering.

Lad os så sige, at vi har et sprog dér midt i, nemlig samtale-sproget. Det er et sprog, som især forfattere behersker, men som vi også allesammen bruger helt hverdagsagtigt, når vi vil andet end kun appellere til hinandens følelser eller kun imponere hinanden med vores viden. Hvad så med de andre sprog, kan de overhovedet bruges til kommunikation? Både ja og nej:

For det første er der de situationer, hvor begge parter bruger samme sprog – der får vi som regel en vellykket kommunikation, også selv om vi ikke har et nationalsprog til fælles. Det forklarer den indledende anekdote om den spanske pige og mig selv i det engelske køkken, for vi kørte uden tvivl løs i rent og meget primitivt snakkesprog. Men for det andet – og her bliver svaret nej – har vi de situationer, hvor den ene part står i forstandens ringhjørne og den anden i følelsens. Og så bliver kom-

munikation umulig, uanset om begge behersker det samme nationalsprog.

Men for det tredje og sidste skal man ikke undervurdere spændingen i den samtale, hvor parterne taler sprog, der nok er forskellige – men hvor disse forskelle ikke går i yderligheder. Som rent tankeeksperiment kan vi for eksempel forestille os, at alle danske kvinder udelukkende taler intimsprog. Og det gør de, fordi de læser ugeblade, fordi de ikke bryder sig om status, og fordi de helst vil tale om følelser og personer. Samtidig forestiller vi os, at alle danske mænd kun kan tale konversationsprog. Og det kan de, fordi de læser konversationsleksika, fordi de holder af magt, og fordi de foretrækker at tale om ting og sager. Så kunne man forestille sig – og det er stadigvæk kun et tankeeksperiment – at der på et tidspunkt ville opstå en landsdækkende kønskamp, hvor parterne på skift råbte op og tav helt stille, og dette ville være ødelæggende på mange måder.

Sådan behøver det blot ikke at gå. For mellem intimsproget og konversationssproget (som begge er »blandede« og begge har en vis mulighed for at udtrykke flertydighed) kan der egentlig udmærket skabes en spændende samtale, hvor parterne mere er medspillere i et samarbejde end modstandere i en kamp. Og denne samtale kan på sin måde være med til at skabe balance omkring idealets midtpunkt.

BRITA LØNSTRUP

F. 1946. Cand.phil. i russisk og lic.phil. i sprogvidenskab. Har indtil 1980 fortrinsvis arbejdet med universitetsundervisning og sprogforskning, siden 1980 især været beskæftiget med voksenundervisning og diverse skriverier. Har blandt andet skrevet bøgerne »Dagligsprog – værktøj og legetøj« (Berlingske Leksikon Bibliotek 1980) og »Dansk med følelse!« (Klim 1990).

Ungdomssprog

Mette Kunøe

Allerede på kong Hammurabis tid (Babylonien, ca. 1800 f.v.t.) er der nedskrevet klager over, at børn ikke lyster deres forældre, og at deres sprog er rædsomt. Det gentages fra generation til generation, og jeg er sikker på, at læserne også har oplevet det.

Da jeg var ung i halvtredserne, klagede min far ofte over udtrykket *åndet*. Det betød i ungdommens sprog »tåbelig, ikke til at holde ud«, og blev brugt om lærere og andre voksne, samt om kavalerer, der prøvede at smiske sig ind hos os piger. Desuden var min far utilfreds med, at vi snuppede ordene af (dvs. sløjfede den sidste tryksvage vokal og sagde »den sidst« i stedet for »den sidste«). Jeg kan se ham for mig vride sit pæne ansigt af led for at artikulere følgende sætning ekstremt omhyggeligt: »T-a-l-l-a-n-g-s-o-m-t o-g t-y-d-e-l-i-g-t!«. Da jeg engang som 10-årig skulle være med i en radioudsendelse, blev tilrettelæggeren ved med at rette på mine vokaler: »En po-o-rt, ikke en pårt, to-o-rden, ikke tården«.

I dag synes *vi*, at *vore* unge 1) bruger grimme slangord, 2) snupper ordene af, 3) udtaler dem utydeligt og 4) har alt for åbne vokaler! Altså helt de samme klagepunkter, som jeg og min generation blev udsat for, blot forskudt til andre typer af ord. F.eks. hører jeg ofte voksne kritisere, at unge siger *skide*-foran alle adjektiver, men vi sagde *død*- foran adjektiverne – var det bedre? Eller at de siger *rat* og *framm* i stedet for *ret* og *fremme*, men vi blev rettet i de samme ord for at sige dem med *æ* i stedet for med *e*!

Lydsiden

Hvad angår den lydlige side af unges sprog, så siger Lars Brink i sin artikel »Den danske udtale«, at der er skred i lydudviklin-

gen i dansk, tilsyneladende noget mere end i mange andre sprog, f.eks. de øvrige nordiske sprog – men at det har der været i de sidste 150 år (s. 30). Han omtaler en række lydlove, der har præget de sidste 30 år, og som viser markante generationsforskelle. Jeg vil nævne nogle af dem.

Hver voksengeneration har formentlig – i hvert fald siden 1700-tallet – syntes, at den unge generations a-lyde er så flade, at de ikke kan blive fladere. Men a-lydene er faktisk i de sidste 30 år blevet endnu lysere, eller »fladere«, i f.eks. *dame* og *mand*. Det høres meget tydeligt, når ældre danske film vises i dag.

En række vokaler er blevet åbnet i forbindelse med lyden r, og blandt de unge er åbningen nu nået så langt, at *ret* udtales *rat*, *frem* udtales *fram*, *skræmme* udtales *skramme*, *drøm* udtales *dråm*.

Blødt g er praktisk talt forsvundet efter fortungevokaler som i, e, æ, y, ø og a. »Min Pige er saa lys som Rav«, synger Aksel Schiøtz, med et hørbart blødt g i *Pige*. Nu siger den unge fyr: *min pi-i sø-øer læ-æ for sin sy-y ha-a* (min pige søger læge for sin syge hage).

Vokalåbning, g-svind og en helt vokaliseret udtale af *-er* og *-re* i sidste stavelse får en masse ord til at blive ens i unges sprog, især i Østdanmark, men også hørbart hos mine studerende her i Århus: *bager*, *bagere*, *bære*, *bærer* lyder ens, ligesom *kære* og *kager*, og *lære*, *lærer*, *lagre*.

Lydændringerne er udgået fra københavnsk, siger Lars Brink (s. 33), som oftest fra lavkøbenhavnsk, men også i nogle tilfælde fra højkøbenhavnsk. Herfra breder de sig til provinsens bysprog og sidst til sproget på landet.

Nye ord og nye betydninger

De ændringer i sproget, der umiddelbart falder mest i ørerne, er nye ord og vendinger, eller ny brug af kendte ord. Når unge mennesker møder hinanden på gaden, siger den ene »Hva' så?«, og den anden siger derefter: »Ja – hva' så?«. Mærkeligt! Det har ikke karakter af en hilsen, som »Goddag/dav/davs/hej!« har. Det er jo spørgsmål – men de besvares ikke. Det svarer

til den engelske hilsen, hvor den ene siger »How do you do?« og den anden siger det samme. Mon ikke det er begyndt som en forespørgsel med betydningen: »Hvad sker der?«, »Hvordan går det med dig?« eller »Noget nyt?«, og så er blevet et hilse-ritual? At det faktisk er helt ritualiseret, fremgår af, at unge mennesker, jeg har spurgt, synes, det er meget vanskeligt at fastlægge betydningen af »Hva' så?«. Min datter, Ulla Kunøe (24 år, bor ved Roskilde), der er min kilde her og i det følgende, fortæller, at udtrykket somme tider fremkalder flade vitser af typen: »Hva' så?« – »Wasser?!«. Det er »vand« på tysk og »pis« på fransk!

Afslutningen af en samtale – i telefon eller på gaden – er lige så ritualiseret. »Kan du hygge dig!«, som unge ofte siger, har nu fået en variant blandt de 15-25-årige: »Vi ses! Hygge!« – »Ja, hygge!« (hørt juni 1991 i Roskilde).

Når to unge har aftalt f.eks. en biograftur, kan den ene slutte med at sige: »Gider vi?«, og så svarer den anden »Vi gider!«. Også på et tilbud f.eks. om en tur til stranden, kan man høre dem sige: »Gider vi?«.

Meget få udtryk irriterer voksne mere! Allerede da jeg var ung i halvtredserne, kunne min mor og far blive rasende over, at et tilbud blev mødt med svaret »Jeg gider ikke«. »Der er ikke noget, der hedder »gider ikke«,« sagde de.

Senere, fra tresserne og fremad, kunne unge også bruge ordet *gider* uden *ikke*: »Gider du lige række mig saltet?«. Det blev korrigeret af ældre med: »Det hedder »Vil du være så venlig at . . . ««. Men *gider* lever altså lystigt videre, som det har gjort i årtusinder – det er et arveord, der på gammeldansk betyder: »kunne, evne, formå«.

Ny vin på gamle flasker

I en undersøgelse af 160 menneskers sprog bliver udtrykket »Den koster *godt* 100 kr.« opfattet af hele 38% som »lidt mindre end, knap, næsten, omtrent 100 kr.«, mens 58% holder på den gængse betydning »lidt mere end«. Det kan jo være en ret vigtig

forskel, hvis det drejer sig om »godt 1000 kr.«, som nogen skylder mig!

Mine forespørgsler blandt unge viser tydeligt, at hovedparten af dem bruger den nye betydning »lidt mindre end, knap«. Og ældre er meget irriteret over det og synes, de unge ikke kan tænke sig om og mangler elementær logik. Få ting kan ophidse folk mere, end at nogen siger noget andet end de selv.

Ordet *lemfældig* betød tidligere »skånsom, mild, forsigtig«. Nu betyder det i yngre folks sprog »sløset«. En yngre kollega af mig bruger det i betydningen »forsømmelig«: »en lemfældig omgang med min bil/med sproget«. »Det hus er helt lemfældigt«, lavet i hast, i fare for at falde sammen.

Ordet *hærge* var tidligere et skriftsprogord (ODS: »næsten udelukkende i skriftsprog«) med betydningen »husere« eller »udplyndre, ødelægge (et land) i bund og grund« (ODS). Men unge kan tale om, at de hærger en cykel, at en telefonboks er blevet hærget. Brug og betydning viser tydeligvis påvirkning fra ordet *hærværk*. Men det kan også bruges helt afsvækket: Unge siger: »Skal vi gå ud og hærge?« = skal vi gå i byen? Eller: »Vi var ude og hærge i går« = vi gik rundt og havde det skægt (uden hærværk!).

Blandt unge piger kan man nedsættende høre bemærkningen »hun er så forfinet« eller oven i købet »overforfinet« – det betyder »fin på den, storsnudet« i deres sprog, mens den gængse betydning er »forædlet, raffineret, kultiveret«.

»Du kan tro, jeg blev forfordelt, og det var fordi han lagde mærke til mig!«, sagde min datter (juli 1991). Mens ordet *forfordele* hos ældre betyder »tilsidesætte«, »forurette én ved at give hende mindre, end der tilkommer hende«, så betyder det hos unge det modsatte: »give hende *mere* end der tilkommer hende«, »give en fordel«. »Jeg blev forfordelt« betyder altså »jeg fik en fordel«.

Et frugtbart område for orddannelse hos unge er forstærkende forstavelser eller ord. I omløb i 1991 på Sjælland er ord som »han er sokke-led«, »den er sprit-ny«. Men mere udbredt er måske forstavelsen *herre-*: »en herregod film«, »en herredejlig middag«, »herrefint vejr«. For ikke at tale om den kraftige forstavelse *mega-* (fra græsk *megas*, stor, i fysisk sprog = 1 million, jf. *megahertz*, *megawatt*, *megaton*): »Han var altså bare megastrid mod mig«.

Det forstærkende biord *dybt* bruges ikke mere blot i forbindelsen »dybt åndssvag«, men også i andre sammenhænge som »det er dybt populært«, »det er dybt lækkert«, »det er dybt godnat« (= helt tåbeligt).

Ifølge min anden kilde: Sidsel Gazan og hendes tre venner (16-17 år) bruges disse forstærkende udtryk »altså bare ikke i Århus«. Her kan de udtrykke det meget positive med forstærkelsen *vildt*: »det er helt vildt fedt« (= godt), eller *skide-*: »det er skideflot«.

Et andet forstærkende biord, der er blevet ret udbredt især blandt unge i de sidste fire-fem år er *rimelig* (jeg bemærkede det selv første gang i 1987). »Det er rimelig stort« – her har vi den ældre betydning »passende«. Fra midten af 80'erne kunne man høre udtryk som »han er rimelig flot« = temmelig flot (ofte i Jylland brugt som underdrivelse og derfor = fantastisk flot). Derefter accelererede det, og i de sidste år har man haft udtryk som »det var et rimelig forfærdeligt møde«, »det gik rimelig dårligt«, »en rimelig grim kjole«.

I øvrigt kan man i den forbindelse fremhæve, at udtryk af den art kan være meget kortlivede, kometord, som ODS kalder de yderst sjældent forekommende ord eller udtryk. I 1990-91 er det bedste eksempel nok Peter Schrøders tv-figur, der siger »Det' fan'me uhyg'ligt, du!« – og så siger alle den sætning et halvt års tid, og derefter dør den langsomt ud igen.

Hvad der er genstand for megen bekymring fra forældregenerationen er de unges voksende brug af engelsk-amerikanske ord og vendinger. Men indtaget er generelt stort i hele efterkrigstiden. Det vises i Pia Riber Petersen: *Nye ord i dansk 1955-75*, hvor det s. 603 hedder: »Omkring en fjerdedel af de nye ord i perioden har med nogenlunde sikkerhed deres forbillede i andre sprog. Den helt overvejende del kommer fra engelsk.« Og så nævner hun ca. 375 direkte lån (f.eks. *aftershave*), 350 oversættelseslån (f.eks. *hytteost*, fra *cottage cheese*) og 200 betydningslån (*øremærke* pengene, fra eng. *earmark*) og 225 lån, der benævnes »mulig påvirkning« – i alt ca. 1150 ord.

Siden 1975 er der naturligvis kommet yderligere en masse til. Og, som Pia Jarvad skriver i *Nyt fra Sprognævnet* 1990/1, det er bemærkelsesværdigt, at i firserne er brugen af amerikanske ord, fraser og hele sætninger i det daglige omgangssprog øget kolossalt. De breder sig fra den mere slangagtige funktion til det almindelige omgangssprog og fra ungdomskulturen til ældre generationer. Midt i danske sætninger er der udtryk som: »... take it or leave it«, »... you name it!«, »... by the way ...«, »han når et »point of no return««, for ikke at tale om »sorry!«, »don't worry!« og »bye-bye!« (s. 4).

I ungdomssprog har jeg hørt engelske ord glide ubesværet ind midt i en sætning på dansk: »Nej, det er for galt! Fuck af!« eller »beat it!« – begge i betydningen »skrid!, pil af!«. Men også humoristiske, direkte oversættelser som »tjek det ud!« (= undersøg det!) indgår.

Jeg tror imidlertid ikke, det er et nyt fænomen, hverken her eller andre steder. I det gamle Grækenland flettede de sikkert ægyptiske ord og fraser ind i sproget, for de beundrede ægypterne, og i Rom græske ord – for græsk var den kultur, de efterlignede. Og i 1700-tallet ved vi, at folk i Danmark flettede franske og tyske ord og vendinger ind i deres tale og skrift, for de beundrede Frankrig og Tyskland for deres magt, penge og kultur. Det var elitens måde at vise beundring på.

Når det i dag er Amerika, som vi tager ord fra, skyldes det ikke eliten, men er de brede lags, og her især ungdommens, opfattelse af USA som førende magt. Ikke alene politisk og økonomisk, men også inden for musik med rock og pop og pladeindustri, inden for film, inden for tv (hvor programmernes forholdsvis lave pris gør, at tv i Danmark sender uforholdsmæssigt meget amerikansk tv) og inden for edb, hvor alt i programmering og programmer kører med amerikanske betegnelser, uden at nogen synes at ville bruge tid på at finde gode danske ord.

Men fra den modeprægede beundrende efterligning af alt amerikansk og så til en fare for vort kære modersmål er der et kæmpeskridt. De amerikanske ord og vendinger er *krydderier*. De mærkes tydeligt, fordi de er så anderledes, men de fylder kun ganske lidt.

Ny sproglig romantik?

Jesper Klein fortalte os for 5-6 år siden, at nu hed det ikke mere »det er knæhøj karse« eller »bred ymer«, men derimod »det er sejt og tjekket«. Så kom der et par år, hvor *tjekket* fik en forstærkende forstavelse: »Det er bare råtjekket« (brugt som tillægsord) eller »råtjekket godt« (brugt som biord). Men nu i 1991 lader det til, at både *sejt* og *tjekket* har smidt deres slangbetydninger af, og igen fået deres gamle betydninger op til overfladen. »En sej gut« (»en sej fyr« i Jylland) er en, der er svær at omgå; »et sejt vejr« er et vejr, det er svært at komme igennem. Og »det er tjekket« betyder igen, at det fungerer efter planen og er perfekt til mindste detalje.

Måske er der en tendens i dette. En tendens væk fra det frækt blomstrende slang over mod en mere normalsproglig brug af ordene. Måske især hos pigerne? De vil i hvert fald hellere have en mere blød sproglig stil. Min datter fortæller om, at det er helt yt at bruge bandeord og eder. Det er også yt at bruge vulgære ord. På et kursus, hvor læreren brugte vulgære ord, protesterede pigerne mod ord som *narrefisse* og sagde, at det var ulideligt og bare helt forældet med den overseksualisering.

Det passer godt ind i de andre tendenser til en mere blød stil, en mere romantisk stil, en mere konservativ stil. En stil, der vender tilbage til de gode gamle dage, som vi ser i boligindretning, tøj (herunder hvide brude og brudgomme i kjole og hvidt) og musik, især musik for unge. Tænk på den elegisk-melankolske stemning, der breder sig i Thomas Helmigs sange. Unge popsangere i aldersgruppen synger om »regnvejrsdage«, »hånd i hånd med dig«, »mit tunge hjerte«.

Sproglig dynamik har altid været knyttet til de unges sprog. Sprogforandringer må givetvis, foruden i et socialt perspektiv, ses i et generationsperspektiv. Men det går ikke lige hurtigt i alle generationer.

De unge, vi har nu, bliver pænere og pænere, også i deres sprog. Måske er det deres oprør?

Litteratur

Brink, Lars: Den danske udtale. I Erik Hansen og Jørn Lund:

Sproget her og nu, Gyldendal, København 1988, s. 20-39.

Eriksen, Jens-Martin, og Møller, Bent: *Svære ord - og lette*, Statens Informationstjeneste, København 1984.

Jarvad, Pia: Fattigfirsernes nye ord. I *Nyt fra Sprognævnet* 1990/1, s. 2-10.

Møller, Bent: Svære ord - og lette. I *Nyt fra Sprognævnet* 1985/1, s. 1-3.

ODS = *Ordbog over det danske sprog* 1-28, København 1919-56.

Petersen, Pia Riber: *Nye ord i dansk 1955-75*, Gyldendal, København 1984.

METTE KUNØE

F. 1937 i Odense. Cand.mag. i dansk og tysk fra Aarhus Universitet. Dansk lektor i Bonn og Köln 1964-66. Amanuensis, senere afdelingsleder i nordiske sprog ved Aarhus Universitet fra 1966. Medlem af Statens humanistiske Forskningsråd fra 1978-86. Har skrevet bøger og artikler om dansk sproghistorie og om sproget i dag, især børns og unges sprog.

Det gode formidlingssprog er som en nypudset rude...

Leif Becker Jensen

På et kursus jeg engang holdt for læger og sygeplejersker om sundhedsinformation, stødte jeg på følgende passus i en pjece til patienter der skulle bedøves: »*De skal være fastende fra midnat for at undgå fejlsynkning under bedøvelsen.*«

Jeg spurgte forfatteren om han ikke lige så godt kunne have erstattet udtrykket »fejlsynkning« med det mere almindelige »at få noget i den gale hals«?

De fleste mente at det kunne man godt, for det var jo nok det udtryk patienterne selv brugte til daglig – medmindre de da lige var ansat på et hospital. Men nogle af kursisterne mente nu alligevel at »fejlsynkning« var mere korrekt, med den begrundelse at det jo ret beset var noget sludder at tale om at få noget i den gale hals, for vi har jo kun én hals, ikke? Tværtimod er det jo luftrøret der er problemet.

Dette måske lidt pudsige eksempel illustrerer meget godt hvad der er kerneproblemet i sproget når det drejer sig om faglig formidling, dvs. når fagfolk skal formidle viden inden for deres fag til lægfolk – og det er der som bekendt hårdt brug for i vores komplekse samfund, der bliver mere og mere specialiseret og delt op i videnskløfter på kryds og tværs.

Problemet er at den faglige formidling stiller to krav til sproget, og dilemmaet består i at der er tale om to ofte modsatrettede hensyn som ofte kommer i konflikt med hinanden. Det er på den ene side kravet om at det sprog man bruger skal kunne forstås af modtageren, og på den anden side kravet om at dét, der formidles skal være fagligt korrekt og holdbart. Det er på denne knivskarpe æg mellem faglig holdbarhed og modtagerens forståelse, at sproget skal balancere.

Set i dette lys har begge parter i eksemplet ovenfor selvfølge-

lig ret, når de hver især argumenterer for en bestemt formulering – alt efter på hvilken side af knivsæggen de mentalt befinder sig: Set med en professionel og faglig præcisionsbevidsthed er det selvfølgelig noget sludder at tale om »den gale hals«, når vi anatomisk set kun er udstyret med ét spiserør. Til gengæld er udtrykket, set med en professionel formidlers bevidsthed, mere præcist fordi det er koblet til den umiddelbare, kropslige erfaring vi alle har omkring fænomenet.

En væsentlig pointe er derfor naturligvis også, at faglig korrekthed og præcision i sproget er et relativt begreb: Hvad der er præcist i forhold til fagmandens univers, er ikke nødvendigvis præcist i forhold til modtagerens univers – og omvendt.

Nu er det ovenstående eksempel jo så eksemplarisk tydeligt, men hvad med »bughule« for eksempel? Kan man uden videre erstatte det med »mave«? De fleste medicinere, som jeg har haft med at gøre, vil uden tøven svare: Nej! Begrebet »bughule« har i deres faglige bevidsthed en langt mere præcis betydning end det mere almene »mave«. Men kunne de samme læger finde på at sige: »Jeg trykker Dem lige på bughulen, fru Jensen«? Formentlig ikke – og det skyldes jo at den fagligt præcise betydning af begrebet er helt irrelevant i situationen.

Så endnu en væsentlig pointe er selvfølgelig, at den sproglige formulering også afhænger af den helt konkrete situation den skal bruges i, og af hvad man vil opnå.

To forskellige slags sprog

Det første umiddelbare problem for den faglige formidling er derfor, at den foregår i et sprogligt gråt område mellem to forskellige veletablerede sprogkoder, nemlig det man kan kalde henholdsvis videnskabssproget og formidlingssproget.

Det første er det sprog fagfolk har lært sig gennem deres uddannelse og bruger fagfolk imellem, mens det andet er det sprog som professionelle formidlere, f.eks. journalister og reklamefolk, benytter sig af. Disse to sprog er udviklet til at løse forskellige opgaver, og derfor har de også forskellige karakteristika.

Videnskabssproget er det man benytter i faglige og videnskabelige sammenhænge, og det er primært gearet til at definere, analysere og systematisere virkeligheden. Derfor er det kendetegnet ved at være statisk, abstrakt, generelt, billedfattigt, logisk og upersonligt. Det er det sprog vi typisk møder i fagmandens lærebøger.

Formidlingssproget er gearet til at fortælle, fortolke og udlægge virkeligheden, og det ligger tæt op ad det daglige sprog vi alle til daglig benytter os af. »Nu skal du bare høre hvad jeg oplevede forleden dag!«, siger vi – og så kommer hele historien. Derfor er dette sprog primært dynamisk, konkret, specifikt, billedrigt, fortællende og personligt. Det journalistiske slogan: »don't tell it, show it!«, er den journalistiske pointering af at erhvervets udøvere skal huske at udtrykke sig i den konkrete og billedrige formidlingskode.

Når eksperter og professionelle formidlere mødes, opstår der derfor som regel en kamp mellem de to sprog.

Jeg hørte engang en psykolog der havde lavet en undersøgelse over folks alkoholvaner og for åben skærm skulle forklare årsagerne til det stigende alkoholforbrug:

– Min analyse peger på at alkohol optræder som kompensation for individets omskiftelige livssituation i relation til de fast etablerede sociale strukturer i det moderne samfund . . . , sagde han.

– Javel, ja så . . . svarede journalisten og havde en lille tænkepause, hvor man kunne se han kæmpede med at skifte sprogligt gear.

Det vil altså sige . . . når ens liv går skævt, så slår man sig på flasken . . . ?

Ja, svarede psykologen. – Sådan kan man vist godt udtrykke det . . .

Det skal understreges at valget mellem de to sprog ikke er et enten-eller, men et både-og, hvor den konkrete sprogbrug vil veksle mellem de to yderpunkter på skalaen. F.eks. kan man godt i samme tekst veksle mellem abstrakte og logiske ræsonnementer og så illustrere med konkrete og specifikke eksempler.

Så opnår man at henvende sig både til modtagerens venstre og højre hjernehalvdel, hans intellekt og følelser, og kan dermed bedre sikre at budskabet går igennem.

Fagmandens blokeringer

Grunden til at professionelle formidlere har udviklet et specielt formidlingssprog, er naturligvis ganske enkelt at det har vist sig at være det mest effektive når man skal have budskaber til at drøne ind på lystavlen hos modtageren. Hvis reklamemanden skulle sælge tandpasta og deodorant med abstrakt, logisk argumentation i stedet for ved hjælp af solbrune sydhavspiger i rød solnedgang, så ville fabrikanten gå nedenom og hjem.

Det betyder ikke at formidlingskoden kun kan bruges til suspekte formål – til at manipulere med andre og prakke dem noget på. I den forstand er sproget i sig selv neutralt, og det afgørende er hvad man bruger det til. På samme måde som moderne teknologi ikke i sig selv er god eller dårlig – det afgørende er om den bruges til menneskelig undertrykkelse eller frigørelse. Den kan derfor bruges til alle – også rent faglige – formål.

Jeg vil for eksempel vove den påstand at vi aldrig havde været kristne, hvis det ikke havde været fordi Jesus var en eminent god teologisk formidler. Se blot på hans lignelser: Hvad er næstekærlighed? spørger de skriftkloge – og havde det været en fagfælle, havde de fået en abstrakt definition og en systematisk analyse. Men Jesus hopper altid over i formidlingskoden og fortæller en lignelse – en god, konkret og billedrig historie: »Der var engang en mand som faldt blandt røvere . . .«. Og så har vi fået svaret på hvad næstekærlighed er. Og vel at mærke et svar vi husker – og som har overlevet et par tusinde år.

Når selveste Jesus ikke følte sig for god til at bruge formidlingskodens indlysende styrker, kan man undre sig over at fagfolk generelt set – for der er naturligvis eksemplariske undtagelser – for det meste bruger de skrivemaskinetaster der sidder i venstre hjernehalvdel. For vi har jo allesammen brug for at formidle vores faglige budskaber: Biologen vil godt gøre folk be-

vidste om havforureningen, datalogen vil godt skrive brugervenlige manualer, økonomen vil godt have folk til at forstå alt det dér indviklede med valutabalancen, og ernæringseksperterne vil godt have os allesammen til at spise sundere. Hvorfor bruger fagfolk og eksperter så ikke et sprog, som kan få budskabet til at gå ind på lystavlen?

Gennem de mange år jeg både teoretisk og praktisk har arbejdet med faglig formidling, er jeg nået frem til at årsagerne er både mangfoldige og komplekse. Her vil jeg nøjes med at nævne tre typiske blokeringer som forhindrer fagmanden i at blive en god formidler: Det er fagmandens uddannelse, det er fagmandens institutionelle afhængighed og det er den faglige etik.

Den mest iøjnefaldende blokering skyldes at formidling kun alt for sjældent indgår i fagmandens *uddannelse*. Resultatet er en sproglig ensidighed som skyldes manglende træning i og bevidsthed om at der eksisterer mange forskellige slags sprog.

Eksemplerne er legio: Lægerne får en medicinsk uddannelse, men først på hospitalet møder de kravet om at udtrykke sig i et sprog som patienterne kan forstå. Teologerne læser græsk og latin og fordyber sig i de hellige skrifter, men der er ingen undervisning i hvordan de fra prædikestolen skal formidle deres indsigt i et sprog som nutidsmennesker forstår. Selv gymnasielærere, der dog hver dag skal leve af at formidle deres fag, får (ligesom jeg selv engang har fået) et sølle halvt års formidlingstræning – det der hedder pædagogikum – oven i deres lange universitetsuddannelse. Det er den meget enkle forklaring på at det meget omdiskuterede fænomen »den danske stil« stadig er skåret efter lærerens forbillede – universitetsrapporten og doktorafhandlingen. Man skal selvfølgelig være forsigtig med at bruge store ord, men alligevel vil jeg betegne det som lidt af en kommunikationsmæssig katastrofe at kommende danske sprogbrugere opdrages inden for en videnskabssproglig tradition, i stedet for at lære at det danske skriftsprog er rigt og mangfoldigt og skal kunne bruges som et middel til effektiv kommunikation i mange forskellige situationer.

Den anden blokering skyldes *sociale og institutionelle hensyn*, som hele tiden er på spil i fagmandens bevidsthed. Det centrale i denne forbindelse er, at sprog ikke bare er et middel til at kommunikere forståelse, men også er underkastet mange andre komplicerede, sociale faktorer. Sprog er jo ikke bare noget vi bruger som et middel til kommunikation – det er også noget vi bruger til mange andre formål.

Det kan typisk være at fagmanden holder sig til den videnskabelige kode af angst for at blive grint ud af kolleger – derfor skriver han i virkeligheden (ofte helt ubevidst) til dem, selv om målgruppen er pensionister i Nørre Snede. Det kan også være han bruger sproget som statussymbol, for sproget er som bekendt et effektivt magtmiddel og et langt klarere signal om socialt tilhørsforhold end Volvoen i carporten. Men det kan også lige så typisk være at han er undergivet et hierarki, hvor chefen har sine bestemte sprognormer. Det ser man typisk i den offentlige forvaltning, og det er en af de væsentligste årsager til at den specielle juridiske udgave af videnskabskoden, som vi populært kalder cancellistilen, har overlevet fra det 18. århundrede til vore dages uforståelige vejledning til selvangivelsen.

Den tredje blokering ligger i fagmandens *faglige etik*, dvs. at han fagligt set skal kunne stå inde for det han formidler. Han er kort sagt bundet af nogle faglige hensyn til hvad han anser for fagligt forsvarligt og sikker viden. Det er til gengæld et vigtigt hensyn, for det er netop her den faglige formidler adskiller sig fundamentalt fra f.eks. reklamemanden eller journalisten, der – sat på spidsen – kan formidle hvad som helst til hvem som helst. Den afgørende forskel ligger i det håndværksmæssige – i sproget – mens fagmandens *også* ligger i det faglige område han ved noget om. Lige netop derfor har fagfolk og journalister også tit svært ved at forstå hinanden, når de bruger sproget: Fagmanden skriver udtømmende og tørre rapporter på 200 sider, som journalisten så skærer ned til 2 A4-sider og »frisker lidt op« – sådant rent sprogligt. Fagmanden protesterer – og får at vide at han er en kedelig tørvetriller, der bør komme ud af sit elfen-

benstårn. De opfatter kort sagt sproget fra hver sin side af den skarpe knivsæg.

Målgruppen er alfa og omega

Det interessante i dette formidlingsmæssige dilemma er at fagmanden – men også journalisten – har svært ved at skelne skæg fra snot, form fra indhold, fordi de arbejder ud fra hver sin tradition, og derfor ikke har et fælles kriterium at diskutere ud fra.

Og dermed er vi, her mod slutningen, tilbage ved dét der var udgangspunktet, nemlig: hvad er egentlig et godt formidlingsprog i dette grå område mellem videnskabskode og formidlingskode?

Svaret er enkelt: Det er nemlig *det funktionelle sprog*, dvs. det sprog der kan formidle et emne fagligt forsvarligt i forhold til en given målgruppes forudsætninger.

Målgruppetækningen, dvs. det at tage hensyn til sin modtagers situation og behov, er derfor fundamental i al faglig formidling. Og det løsriver sproget fra alle de mange andre mærkværdige kriterier vi ellers kunne fristes til at lægge ned over det, f.eks. om det er grammatisk korrekt eller ej, om det er æstetisk smukt eller det modsatte, om det er konkret eller abstrakt eller om teksten er for lang eller kort. Det er fuldkommen ligegyldigt, så længe jeg som faglig formidler får mit budskab ind på lystavlen på en måde som jeg selv fagligt kan stå inde for. Hvis den humoristiske tone i AIDS-kampagnen kan få de unge til at bruge kondom, så har den betjent sig af et godt formidlingsprog. Hvis de blot tager det som nogle muntre indslag og ellers fortsætter med den gamle adfærd, så er det et dårligt formidlingsprog – for nu at sige det lidt firkantet.

Til gengæld kræver det i den faglige formidling, at man har ret præcise forestillinger om sin målgruppe. Ikke bare alder, køn, erhverv og andre sociologiske kendetegn, men også deres holdninger, deres viden og deres følelser til det faglige emne der skal formidles. Den journalistiske forestilling om »Maren i Kæret« er ikke nok i den forbindelse, for den bygger på den grund-

læggende forestilling om den laveste fællesnævner, som igen skyldes at det journalistiske sprog er forankret i massemedierne. Det er naturligvis også derfor at dette sprog – alle dets kvaliteter ufortalt – ofte kan udarte til det stereotype og klichéagtige, og at de læsere, der ikke som Maren lever lykkeligt ved landsbyens gadekær, ofte kan føle at der bliver talt ned til dem.

Målgruppetænkningen kræver derfor også en bevidst planlægning, så man kan sætte sig ud over både den snævre faglige bevidsthed og det journalistiske ekspeditionskontor for sproglige anliggender. Det ideelle formidlingssprog er det sprog der hverken taler op eller ned til modtageren, men rammer målgruppens eget sprog, egen stil og egen forestillingsverden. Idealet for det funktionelle formidlingssprog er – for nu at bruge et gammelt billede – at det fungerer som en nypudset rude mellem afsender og modtager. Glasset er der, men vi lægger ikke mærke til det. Omvendt kan der komme snavs på ruden, så vi pludselig bliver bevidste om at sproget står imellem os – og så begynder vi at interessere os mere for pletterne end for udsigten.

Det gode formidlingssprog er derfor *usynligt for modtageren*, fordi dets væsentligste opgave er at bære et fagligt budskab igennem, uden at modtageren lader sig distrahere af formen. Det er netop dét der sker, når patienten med udtrykket »fejl-synkning« indånder sygehusets kloroformlugt eller lige skal checke i sit sproglige register for at være sikker på, at det ikke er livmoderen der er tale om. Udtrykket »i den gale hals« bærer derimod meningen klart igennem, uden at sproget gør opmærksom på sig selv. Og sådan skal det også være, for i den faglige formidling er formen altid underordnet den faglige hensigt – og ikke omvendt.

Det kræver til gengæld en langt større sproglig bevidsthed end vi er forvænt med i dagens faglige formidling. Forfatteren Martin A. Hansen, der både var litterær kunstner og seriøst arbejdende historiker, udtrykte engang problemet på denne måde:

»Folkeoplysningens Problemer synes på det ene Felt efter det andet at blive et Oversættelses- og Omplantnings-

problem. Medens Popularisatorens Opgave hidtil er blevet regnet for Forenklingsværk: at udtrykke den eksklusive Kundskab i et jævnt Sprog, bliver den nu på betydningsfulde Områder langt sværere. Nøjes han med at forenkle, forfalsker han, for Sprogvanen fylder straks Betydninger i Ordet, som Videnskaben ikke kan tillade den at have. Han må da oversætte fra et Sprog til et andet, fra et Symbolområde til et andet. Samfundet kan få rigelig Brug for Dygtigheder, i hvem Forskerens og Kunstnerens Evner er forenet, og de turde være sjældne.«

Ordene blev skrevet i 1950. Nu – mere end 40 år efter – er de mindst lige så aktuelle.

LEIF BECKER JENSEN

F. 1949. Uddannet cand.mag. i dansk og historie 1981, og desuden journalist 1971-81. Siden 1982 lektor ved Kommunikationsuddannelsen på Roskilde Universitetscenter, hvor han især underviser og forsker i faglige formidlingsproblemer. Har holdt efteruddannelseskurser for mange faggrupper i skriftlig og mundtlig formidling og har blandt andet skrevet *Ud af elfenbenstårnet – fortælle teknik for fagfolk der vil skrive en god historie*, Teknisk Forlag, 1987, samt *På patientens præmisser – en brugsbog om skriftlig patientinformation*, Det Ethiske Råd, 1991.

Fagsprog og sort tale

Per Thygesen Poulsen

Er det et privat slagsmål, eller må andre også være med? Sådan kan den almindelige læser en gang imellem fristes til at spørge, når blikket fra nyhedssiderne i den daglige avis glider hen til jobsiderne.

Måske er menigmand for længst stået af, når man ser det sprog, som bruges, både i artiklerne og i annoncerne. Management-sproget; investor-sproget; reklamesproget; edb-sproget.

Er det hensynsfuldt at undgå eller oversætte de fremmede fagudtryk? Eller er det nedladende, det nogle kalder »højtlæsning for dværge«?

Vil man undgå det, er det så en tillidserklæring at forudsætte, at vi nok skal forstå de svære ord? Eller taler man indforstået hen over hovedet på folk i et særligt »ping- og pamper-sprog«?

Jobannoncerne

Vil den børsinteresserede læser blive træt af at få oversat og forklaret OTC, Over the Counter, de direkte aktiehandler fra sælger til køber, så at sige »over disken«, som det egentlig betyder? Er det på den anden side nødvendigt at tale om ressource-allokering, når det handler om, hvordan ledelsen fordeler de disponible midler? Kan man ikke sige firmakøb i stedet for acquisition? Især når nogle endnu kan huske, at akkvistion er noget med salg af forsikringer.

Vi ved jo, hvad en kontorassistent, en sælger og en direktør er for noget. Men hvad er det at være udvikler til et mainframe-miljø? Det er i det mindste ikke det modsatte af at være udviklingschef, for han skal sørge for gennemførelse af værdipapirhandler, viser det sig, når man studerer annoncen.

En programmør skal implementere et Unix-miljø på Siemens computer, mens en konsulent skal styrke back-up funktionerne og levere support til de øvrige konsulenter, så der kan blive solgt nogle flere omsnøringsmaskiner.

En Area Manager forstår vi næsten straks er en distrikts-salgschef. En supervisor til buscatering har nok noget at gøre med at kigge efter dem, der laver madpakkerne til langtursbusserne. Men hvad er en Money Manager? En Freelancephoner? En innovatør?

Sprog og udvikling

Måske er det ikke dovenskab, men nødvendighed, som tvinger de mange nye ord frem. Virkeligheden udvikler sig for hurtigt til at sproget kan nå at følge med, og så dukker de nye udtryk næsten ufordøjet op i spalterne.

Så prøver og kontrollerer man ikke, man tester og evaluerer. Man bedriver floppy disc advertising, eller formidler et særligt koncept til firmaets OEM-kunder, som nemlig producerer originalt udstyr med anvendelse af andres komponenter. Eller man tager sig af down stream processer, idet produktionen ses som en strøm, hvor up stream er råvarer, mens halvfabrikata, færdigvarer og tjenesteydelser kommer længere nede ad strømmen, downstream.

En sælger er ikke alene fleksibel og service-minded, men har en proactiv indstilling til brugernes behov, hvilket formentlig må betyde, at man ikke venter på at få det fortalt, men tænker selv. Nogle bedriver telefon-canvas, mens andre tager sig af direct mail, events eller give-aways – skal vi sige brevsalg, arrangementer eller kundegaver.

Tal dansk, din hund

I management-kredse er der vitterligt mange, som ikke kan undvære et ord som committed. Det gælder om at have committede medarbejdere, siger direktøren til bestyrelsen.

Når Claus Møller fra TMI skal forklare forskellen mellem at være committed og involved, fortæller han om en joint-venture mellem grisen og hønen. Deres fælles aktivitet skal producere bacon og æg. Problemet er, at hønen kun er involved, når den leverer æggene. Men grisen – den er for alvor committed.

Hver ny tænker peger på velkendte fænomener, men på en måde, som giver os en ny oplevelse af virkeligheden. Vikingerne har også haft en strategi, selv om de ikke brugte ordet. De havde både management og logistik, altså styring af alle de nødvendige *materielle forsyninger*. Men ordene gør det muligt at tale om tingene på nye måder.

For ti-femten år siden blev det moderne at tale om det, amerikanerne kaldte entrepreneurship. Niels Ravn fra Jysk Teknologisk kom hjem fra USA med spændende materiale om nødvendigheden af, at langt flere i virksomheden tænkte som gamle tiders driftsherrer. En entrepreneur er ikke en entreprenør, som i Danmark er noget med bygge- og anlægsvirksomhed. Hvad skulle jeg skrive? Jeg rev mig i håret, indtil en kollega anbefalede Dansk Sprognævn. Og der gik man i tænkeboksen og anbefalede ordet iværksætter. Det havde ikke været brugt på dansk siden Brandes, nu vendte det tilbage i en ny betydning og har siden vundet fodfæste i sproget.

Men virkeligheden udvikler sig hurtigt. Så hurtigt, at der ofte ikke bliver tid til at oversætte. Og samtidig kommer en stadig strøm af engelsksprogede artikler til fagfolkene, som til sidst tror, at de engelske ord er de eneste. Selv om Dansk Standardiseringsnævn for mange år siden standardiserede en lille ordbog med edb-udtryk, siger vi alligevel computer oftere end datamaskine, real time frem for tidstro, interface i stedet for grænse-snit.

Men det skyldes ikke kun sproget. Hvad er vel en ekspert, hvis han taler almindeligt dansk? Og dersom management-journalisten en gang imellem skulle føle behov for at bevise, at også han engang har gået på handelshøjskolen, så er fænomenet almenmenneskeligt. Det ved danske dyrlæger i Nigeria, hvis

indfødte assistenter i landsbyerne er begyndt at tale dansk indbyrdes, når de skal imponere med deres fagkundskab.

Artiklen har været bragt i Berlingske Tidende den 13. januar 1991.

PER THYGESEN POULSEN

F. 1929, HD afsætningsøkonomi, censor ved Handelshøjskolen i København. Til 1974 virksomhedsleder, derefter erhvervsjournalist og forfatter. Har bl.a. skrevet »Lederskabet og græs-rødderne«; »Dynamiske virksomhedskulturer«; »Den samstemte virksomhed«; »Lederprofiler år 2000«; Romandebut 1991 »Den sidste neandertaler«.

Det nyttige og besværlige teologiske fagsprog

Gerhard Pedersen

Når en person påbegynder det teologiske studium, indledes en indlæring af det teologiske fagsprog. Når studiet er til ende, er kandidaten som regel i stand til at forstå og anvende dette fagsprog. Denne sprogindlæring har imidlertid sine omkostninger. Mange studerende har vanskeligt ved at udtrykke det teologiske indhold i et almindeligt, forståeligt dansk. Det fremgår tydeligt, når man læser de studerendes første prædikenforsøg. Her må der ofte luges en del ud i det, som ville være uforståeligt for de fleste kirkegængere.

Det teologiske fagsprog er – som andre fagsprog – både nyttigt og besværligt. Det er nyttigt at have et sprog, med hvilket man hurtigt og præcist kan gøre sig forståelig over for fagfæller. Det er nyttigt at have et sprog, som i sig har indoptaget århundreders arbejde med at formulere den kristne tros indhold, så man så at sige ikke skal begynde med Adam og Eva, hver gang man skal udtrykke sig om denne tro. Men det kan være meget besværligt at skulle lære og beherske et fagsprog, som kun forstås af de indforståede, og som derfor bliver abrakadabra for alle dem, som ikke har lært det.

Vi står med andre ord her med et problem: For at blive fortrolig med teologiens indhold er det nødvendigt at tilegne sig det teologiske fagsprog. Men for at formidle dette indhold er det nødvendigt at »omkode« dette fagsprog til et sprog, som er forståeligt for andre end teologer. Det lyder temmelig paradoksalt, og man kunne med rette stille det enkle spørgsmål: Kunne man ikke lige så godt lære teologerne at udtrykke sig i dagligsprog gennem hele studiet, så de var fri for den dobbelte omkodning ved begyndelsen og slutningen af studiet.

Når man ikke kan vælge denne nemme løsning, hænger det

sammen med, at problemet er kompliceret. Skal man sige det kort, så er problemet det, at der gennem de sidste godt 200 år er opstået en stadig større kløft mellem det kirkelige sprog og det sprog mennesker taler i dagligdagen. En del ord er gået totalt af brug, andre bruges næsten aldrig eller kun i kirken i salmer, ritualer og læsninger fra Bibelen. Derfor er det nødvendigt, at teologer arbejder meget med sproget. Det er nødvendigt, at de kender det sprog, som har udviklet sig i kirken i dens lange historie, men det er også nødvendigt, at de arbejder med, hvordan dette sprog kan »oversættes« til vor tids sprog. Det er i dette arbejde, udviklingen af det teologiske fagsprog sker. Det vil vi nu se lidt nærmere på.

Det kirkelige sprog

Det teologiske fagsprog har sin oprindelse i det kirkelige sprog, som har i hvert fald fire hovedelementer:

1. *Den bibelske fortælling* er det grundlæggende element i det kirkelige sprog. Fortællingen er oprindelig et mundtligt element. De bibelske fortællinger i Gamle og Nye Testamente er blevet til i en mundtlig kultur. Selv efter de er blevet skrevet ned, fornemmer man mundtligheden bag den skriftlige form. I den danske bibel mærker man også denne mundtlighed på den måde, at sproget gennem tiderne er slebet til gennem nyoversættelser og justeringer i teksten. Når man læser bibelske tekster op, bliver man ofte slået af deres fine rytmiske form. En god oplæser er den, som har sans for og kan udtrykke dette poetiske element i teksterne.

Det karakteristiske ved de bibelske fortællinger er, at de har en særlig *symbolværdi*. De er ikke blot fortalt for at beskrive noget, der har fundet sted, men for at forkynde et budskab. Det gælder ikke mindst Jesu lignelser. En lignelse som »Den barmhjertige Samaritaner« har gennem århundreder været en del af den folkelige fortælletradition i den del af verden, hvor den kristne kirke har haft væsentlig indflydelse. Den har præget hele vor

kulturs syn på mennesket: Man lader ikke et nødstedt menneske blive liggende, når man kommer forbi ham på sin vej. Andre lignelser har været lige så kendte og har derfor præget vor kultur, så længe den var under indflydelse af kristendommen. Men med de sidste to århundreders udvikling, er mange af disse sproglige udtryk for det kristne syn på Gud og menneske forsvundet fra vort sprog. De er nu kun en del af det kirkelige sprog, og er ikke længere kendt af befolkningens flertal.

2. *Udtryk, som er knyttet til gudstjenesten og de kirkelige handlinger.* I kirkens ritualer findes en række udtryk, som også har en særlig symbolsk betydning. Det gælder handlingernes navne: dåb, skriftemål, nadver, vielse, jordpåkastelse, håndspålæggelse, velsignelse og lignende. Det gælder også navnet på de ting, som anvendes i disse handlinger: kors, alter, døbefont. Hvert af disse ord har eller har haft en almindelig dagligdags betydning. Nadver betød f.eks. aftensmåltid. Korset var et almindeligt anvendt torturretskab til aflivning af forbrydere i oldtiden. Men i kirkens sammenhæng har disse ord fået en langt videre betydning, som kun den kender, der lever i kirkens sammenhæng eller sætter sig nærmere ind i, hvad den indebærer.

3. *Erfaringer og holdninger fra det religiøse liv* har fået deres særlige sproglige udtryk i ord som synd, tro, nåde, frelse, retfærdighed, hellighed og lignende. Disse ord har været anvendt i dagligsproget, men har gennem den kirkelige sprogbrug fået et udvidet betydningsindhold. Berømt er ordet »frelse«, som oprindeligt betød »fri-halse«, brugt om slaven, der bliver sat fri fra sin lænke, men som i den kirkelige terminologi betyder at blive bragt i det rette forhold til Gud og friet fra det onde og fra døden.

4. I forlængelse heraf har det kirkelige sprog ord for *væsener, der ikke kan opfattes med sanserne*, men som i den før-industrielle kultur blev betragtet som lige så virkelige som de synlige ting omkring os. Det drejer sig om ord som Gud, sjæl, ånd, engel og dæmon.

De tre første af disse ord har gammel hjemstedsret i det danske sprog, mens de to sidste er fordanskede fremmedord, overtaget fra græsk. De danske ord havde allerede en »religiøs« betydning, før kristendommen kom til Danmark, de sidste er indført med kristendommen.

Det teologiske fagsprog

Med udgangspunkt i de erfaringer, som har fundet udtryk i det kirkelige sprog, sætter den teologiske refleksion ind. Dens vigtigste resultater er *tolkning* og *systematisering*.

Teologiens oprindelse er skrifttolkningen. Den sætter ind allerede i de før-kristne religioner – ikke mindst i Israel. Nye Testamentes forfattere har også et teologisk anliggende i den forstand, at de tolker det, der sker med Jesus, ud fra Gamle Testamente som »Den hellige Skrift«. Derved bliver nye skrifter til. Den teologiske tolkning af disse skrifter har sin baggrund i de erfaringer, som skrifterne forsøger at udtrykke, men den udvikler sig med tiden til en rent intellektuel, »videnskabelig« beskæftigelse. Man ser sammenhænge i skrifterne og mellem skrifterne. Man forklarer vanskelige ord ved at se dem i deres forskellige sammenhænge. Efterhånden beskæftiger man sig også indgående med, hvorledes skrifterne er blevet tolket til forskellige tider, og hvilken effekt skrifternes indhold har haft i kirkens liv.

Gennem tolkningen af skrifterne opstår en ny erkendelse, som teologerne begynder at *systematisere* i et nyt begrebsapparat. Det er først og fremmest her, vi møder det teologiske fagsprog i egentlig forstand. Dette fagsprog er præget af, at kirken oprindeligt talte græsk og dernæst latin. Det danske teologiske fagsprog er desuden præget af, at Reformationen foregik i Tyskland, og vi modtog en stor del af vor teologiske påvirkning i tysk sprogdragt. En lang række af de gængse teologiske fagord er enten overtagne ord eller danske oversættelser af sådanne ord. Fra græsk har vi hentet ord som *monotheisme* og *polytheisme* (troen på henholdsvis en og flere guder) og *eucharisti* (takkemåltid, brugt om nadveren). Fra latin har vi f.eks. hentet ord som *inkarnation*

(Jesu menneskevordelse) og *oblat* (egetlig: det ofrede, offergave, brugt om nadverbrødet). Et ord som *retfærdiggørelse* er en gengivelse af en latinsk sammensætning (*justi-ficatio*). Fra tysk har vi fået ord som *arvesynd* (Erbsünde), *forsoning* (Versöhnung) og *freløsning* (Erlösung).

Det teologiske fagsprog kan altså karakteriseres som et særligt begrebssprog, som forsøger at sammenfatte og systematisere den bibelske historie med henblik på en klarere og mere præcis forståelse af den. Men samtidig med denne klaring i forståelsen sker der så også det, at sproget afpersonaliseres. Og jo mere præcist sproget bliver, desto flere nuancer mister det. Den levende, mundtlige fortælling bliver til en lære, som kan gøres til genstand for teoretiske intellektuelle diskussioner. Så længe det drejer sig om at gøre regnskab for *meningen* med det, man forkyn-der og tror på, er dette arbejde med sproget meget nyttigt. Det kan føre teologen gennem en klaringsproces, som gør, at han bedre fatter, hvad det er, kirken skal forkyn- de. Men samtidig er dette også en farlig proces. Det er ikke tilfældigt, at Jesu hovedmodstandere var »farisæerne og de skriftkloge«, dvs. den tids teologer, skriftudlæggere og reflekterende intellektuelle som de var. Det er altid en fare for teologerne, at de gør tolkningen til hovedsagen og glemmer, at tolkningen skulle tjene sagen, som er det levende budskab, som er udtrykt i teksterne og som det kirkelige sprog fastholder i en historisk-foranderlig form og i et sprog med mange nuancer.

Formidling af indholdet

Når teologer skal fungere i kirke og samfund som præster, lærere eller formidlere i andre erhverv, så kan de ikke anvende deres fagsprog direkte. Det skyldes, at det komplicerede betydningsindhold, som er komprimeret i fagsprogets gløser, ikke kan opfattes af folk, som ikke har lært dette sprog. Derfor må fagsproget nu »oversættes«.

En misforståelse, man ofte møder, er den, at det fine »videnskabelige« sprog blot skal populariseres. Præsten skal sætte sig

i »almindelige mennesker«s sted og tale deres sprog. Det ville svare til, at man satte et menneske, der kun behersker et meget enkelt dagligsprog til at oversætte en vanskelig tekst til dette sprog. Det kommer der naturligvis kun forfladigelse og mange misforståelser ud af.

En anden løsning, som nogle teologer vælger, er at glemme, hvad de har lært, og så give sig til at tale det kirkelige sprog, de har på rygmarven fra deres kirkelige baggrund. Det betyder i mange tilfælde, at unge mennesker i 20'rne pludselig forsøger at udtrykke sig i samme kirkelige sprog som deres forældre eller bedsteforældre. Eller sagt på en anden måde: det kirkelige sprog stivner i en række klicheer, som opleves som utroværdige af dem, som skal høre på dem eller læse dem. Man er ofte i stand til at forudsige, hvad den pågældende vil sige, hvis man selv er fortrolig med det kirkelige sprog. Man savner den fordybelse i indholdet, som det teologiske studium skulle have bevirket hos teologen. Det sprog, vedkommende taler eller skriver, er dødt, fordi det består af overtagne sproglige brokker, som ikke er integreret i den levende person, som lever nu. Et symptom på denne misbrug af sproget er den såkaldte »gejstlige salvelse« – en særlig højtidelig stemmeføring, hvormed en præst kan forsøge at dække sin personlige usikkerhed og uformåenhed.

Hermed har jeg allerede antydnet en tredje løsning. Den tager sit udgangspunkt i det faktum, at ægte, menneskelig kommunikation forudsætter et personligt forhold til det indhold, man ønsker at formidle. Det betyder, at formidlingen må begynde med en proces, hvor det indhold, som teologen gennem sit studium har fordybet sig i, integreres i hans person. Her opstår der en kamp imod det afpersonaliserede fagsprog, imod »den skriftkloge«, som sidder dybt i enhver teolog, fordi han er uddannet skriftfortolker. Det drejer sig ikke om at fornægte denne side af en selv, men om at bearbejde den og give den den plads, som tilkommer den i personligheden.

Vi kender alle denne kamp fra Holbergs Erasmus Montanus. Hos ham er lærdommen svulmet op og fylder hele hans personlighed, så det er den, der styrer ham og ikke omvendt.

Mange kender sikkert også opblæste præster og teologer, som lider af den samme syge.

En af den romersk-katolske kirkes mest begavede teologer i vort århundrede er den franske dominikaner *Yves Congar*. Han er forfatter til en lang række meget lærde værker, har i mere end en menneskealder undervist verden over og var en af Det andet Vatikankoncils eksperter. Jeg hørte ham engang holde et meget velformet, letforståeligt foredrag om det store brud i den kristne tradition, som skete i 1200-tallet – et brud, som han anså for mere gennemgribende end både Renæssancen og Reformationen, der efter hans mening blot var videreførelser af dette brud. Efter foredraget stillede en student et meget naivt spørgsmål, som viste, at hun ikke havde forstået ret meget af, hvad den lærde mand havde sagt, selv om han talte uden at bruge fremmedord og illustrerede sin fremstilling med mange eksempler. Congar affærdigede hende ikke med henvisning til hendes misforståelser. Han tog hendes spørgsmål op og benyttede det som en anledning til at uddybe nogle af de synspunkter, som hun åbenbart ikke havde forstået. Den dag blev han for mig et billede på den teolog, som ikke er »skriftklog« i dårlig forstand, men som behersker sin teologi som et redskab til at skabe forståelse for det indhold, som er teologiens genstand.

Den teolog, der bliver præst, vil opdage, at han eller hun indgår med hele sin person i sit arbejde. At prædike og tale ved begravelser og vielser og andre lejligheder i sognets liv, er en højst personlig sag. Det er en henvendelse fra menneske til menneske. Det er en handling, som skaber og opretholder fællesskabet mellem mennesker, genopretter det, hvis det er brudt – eller ødelægger det, hvis forkyndelsen mislykkes. Der indgår en personlig risiko i forkyndelseshandlingen, som gør, at man aldrig går til den med overlegen ro i forvisningen om, at det her kan man bare.

Noget lignende gælder gudstjenesten. Her er præsten sat til at forvalte ritualer, som har en utrolig kraft i menneskers liv. Ritualer kan tolke deres livssituationer, give dem mod til at komme videre, både når de – som ved brylluppet – er bange for

det engagement, de indlader sig på ved at stifte et ægteskab, og når de – som ved begravelsen – er tyndet af sorgen og meningsløsheden og ikke ved, hvordan de skal komme videre. Uden et personligt forhold til disse ritualer bliver præsten til en ceremonimester, og før han ved af det, går han i tomgang.

I undervisningen af konfirmander og i samtalen med mennesker i mange forskellige livssituationer gælder det samme. Folk forventer med rette, at »præsten tror på det, han selv siger«. Ingen kan forlange, at præsten skal være garant for budskabet. Budskabet har sin egen iboende sandhedsværdi, som ikke behøver garantier. Men præstens troværdighed afhænger af, om han har integreret kristentroens indhold i sin person. Først når det er i færd med at ske, kan præsten afsøge sprogets muligheder for udtryk af dette indhold.

For et par årtier siden var mange af os i færd med at »rense« det kirkelige sprog for ord, som vi mente ikke længere gav nogen mening, fordi de var forældede og var gået ud af dagligsproget. I første omgang forsøgte vi så at finde nye ord, men det viste sig umuligt, så vi havnede i en blindgyde. Så kom hele det ny-religiøse røre, og ganske almindelige danskere, der var blevet berørt af det, begyndte at bruge en mængde religiøse ord, som vi troede havde mistet deres mening, sammen med en mængde nye ord som f.eks. mantra, energier og aura. Nu opdagede vi, at de religiøse ord havde mening, men unægtelig i en helt anden sammenhæng end den kristne. Deraf lærte nogle af os, at det er alt for nem en løsning at kassere ord, som er gået af brug i det daglige sprog. I stedet er det vigtigt at gå på opdagelse i sproget for at finde ud af, om de gamle ord kan sættes ind i nye sammenhænge og derved fornyes til at udtrykke de religiøse erfaringer, som vi gør i dag. Hvor det lykkes kan fagsprogets kode brydes, og der kan ske en befriende formidling. Derefter kan der endda ske det, at fagsproget fornyes, når det skal reflektere over de nye sproglige udtryk for menneskers religiøse erfaringer.

Mine store forbilleder i sprogbehandling er digtere som Halfdan Rasmussen og Benny Andersen. De kan strække sproget til bristepunktet og dermed få det til at indeholde en erken-

delse, som er ny for mig, fordi jeg aldrig har set den udtrykt på en så rammede måde før. Det kan de kun gøre, fordi de har en intens erfaring af livets grundelementer. Af denne erfaring fødes nyt sprog, og i det får vi andre del i denne erfaring.

Litteratur

John Macquarrie: God-talk. An Examination of the Language and Logic of Theology. London, SCM Press, 3. impr. 1978.

GERHARD PEDERSEN

F. 1931. Cand.theol. 1956. Studierejser til England og Frankrig. Præst i Bagsværd 1958-60. Videnskabelig medarbejder ved Det lutherske Verdensforbunds Institut for økumenisk forskning 1960-64, herunder deltagelse i Andet Vatikankoncil i Rom 1962 og 1963. Sognepræst Studsgård-Haunstrup 1964-69. Amanuensis og lektor ved Det teologiske Fakultet på Århus Universitet 1969-76. Derefter rektor for Pastorseminariet i Århus og København (til 1988). Udgivet: »Om Kirken« (1970) og »Glæden ved stilheden« (1989). Bidrag til en række samleværker.

Skolens fyndsprog

Peder Skyum-Nielsen

AAND ER MAGT

DRENGS DRØM - MANDS DÅD

ALDRIG FÆRDIG, ALTID PAA VEJ

GUDSFRYGT ER VISDOMS BEGYNDELSE

HVAD SOLSKIN ER FOR DET SORTE MULD,
ER SAND OPLYSNING FOR MULDETS FRÆNDE

Disse fem korttekster eksemplificerer den fyndige sprogbrug som man i mange år har mødt den opvoksende ungdom med herhjemme. Disse fyndsprog - eller dette fyndsprog - har lýst til os fra skolernes vægge og fra tavlerne inden døre. Eller det har manet fra facaderne udenfor: som mønstre i murværket, hugget i sten eller formet i jern.

- Men hvad kendetegner dette »sprog i sproget«? Og hvordan har skolens fyndsprog udviklet sig, i århundredernes løb?

Kendetegnene

Den fyndige sprogbrug bestemmes - som al anden sprogbrug - af sammenhængen den indgår i og formålet det gælder.

Et skolemotto eller en -inskription skal som regel kunne stå på meget begrænset plads. Teksten skal præge sig ind og være let at huske. Og i sit indhold skal den have vægt; teksten skal udtrykke nogle, helst evige, værdier for skolegang og livsførelse.

Det betyder, stilistisk set, at **knapheden** kendetegner vort fyndige sprog: AAND ER MAGT står der fx, med bare tre stavelser, på Danmarks Lærerhøjskoles gamle talerstol. Og fra

ydermuren af Vridsløselille Skole minder jernbogstaverne den læsende om at: FLID BANER VEJEN.

Tit bidrager **indrim** og **enderim** til huskeligheden. Tag fx mottoet fra Sct. Knuds Gymnasium i Odense: GENNEM MØJE TIL DET HØJE. Eller tag indskriften fra Vejgård Østre Skole nær Ålborg: MED FREJDIGT SIND TRÆD GLAD HERIND. – **Den rytmske opbygning** er også tydelig dér. Ligesom man let hører den rytme der banker fra en af cementpladerne i gården til Maglegårdsskolen, Hellerup: ALDRIG LØSES MAND AF LÆRE. Her har vi en, næsten 100 år gammel, version af 'den livslange uddannelse'.

Allitterationen er massiv i Anne Marie Carl Nielsens statue-tekst fra denne artikels optakt: DRENGS DRØM – MANDS DÅD (Rødovre Skole). Og konsonanterne slår stærkt igennem med Grundtvig-linjen DAG OG DAAD ER KÆMPE-RIM (Vallekilde Højskole; Stenhus Gymnasium). Tilsvarende med bogstavrimene i et motto fra Marie Mørks Skole: MODIG, MUNTER, MILD. – **Assonansen** ses i Efterslægtselskabets to klassiske ledeord: NON NOBIS og FESTINALENTE.¹ Og mere moderne hedder det på væggen i Hjortespring Skole (nord for København): HAR MAN IKKE PÆRE, MÅ MAN ÆVLE. – En slags **lydmaleri** kan måske høres i teksten fra en mindesten for politikeren Jørgen Jørgensen, Lejre: ATTER VENDES BLADET BLIDT (Osted Fri- og Efterskole).

Billedkraften og det plastiske mærker vi i en tekst fra Karise Kost- og Realskole. Der står på en af gangene: DU HAR ET GULDÆBLE I DIN HAAND – PAS PAA, AT DET IKKE TRILLER FRA DIG! Det visuelle og håndgribelige er tilsvarende med i en opbyggelig sentens fra indgangen til Valby Skole i København: HVO KÆRNEN VIL ÆDE, MAA SKALLEN BRYDE. – Og en art **grafisk rim** ser vi i Århus Statsgymnasiums latinske motto: HUMANITAS ET HUMILITAS (fra 1958).²

Endelig kan vi finde andre **stilfigurer** i skolernes fyndsprog: FLIDEN NYTTER TIDEN | TIDEN LØNNER FLIDEN, som der kiastisk står på Odense Tekniske Skole. Og naturligvis

lå der også et ordspil i den lille tekst fra før, om 'pæren' og 'ævlet'.

– Knaphed, rim, rytmisk opbygning, alliteration osv.: Det er træk som vi også finder i anden sprogbrug beregnet på at bide sig fast i vores bevidsthed. Det er udprægede **mundtligheds-træk**, der også bruges i fyndord som: salmelinjer, omkvæd, de-viser, paroler, ordsprog, maksimer og slogans.

Udviklingen

Et meget moderne, sloganformet fyndsprog kunne man se i *Politiken* den 12. januar 1991. Her markedsførte De Private Gymnasier og Studenterkurser sig med en halvsides annonce.³ Og sidst i annoncen stod formelen SPRINGBRÆT TIL FREMTIDEN, med stor grafisk vægt.

Flere nordsjællandske gymnasier deltog i den annoncering. Og det er slående så langt der er fra deres springbræt-slogan til den formulering som (måske helt tilbage fra 1400-tallet) blev brugt på Helsingør Latin- og Realskole: AVE OG AST GØR FRELS OG FAST. *Ast* betyder 'kærlighed'. Og man kan aflæse grundværdierne i den gamle formulering som 'kristen frelse og personlig integritet'. Sloganet, derimod, prioriterer at man går til 'forkanten af alt det nye der sker'.

– Stilistisk og indholdsmæssigt kan der imidlertid peges på mange flere udviklinger mellem middelalderen og 1991. Skolens fyndsprog har langtfra været de(t) samme:

(a) Frem til slutningen af 1700-tallet havde de lærde skoler især mottoer på latin. NIL NON MORTALE TENEMUS PECTORIS EXCEPTIS INGENIIQVE BONIS hed det på Århus Katedralskole, hvis rødder går tilbage til før 1280.⁴ I Sorø skabtes den adelige kostskole allerede i 1586. Og ved retableringen som Sorø Akademi fik skolen 1747 sit motto: REDI-VIVUS LUCE NOVA.⁵

26 år inden da, i 1721, havde Frederik den Fjerde oprettet sine 240 kongelige skoler, »Rytterskolerne«. Disse skoler blev

forsynet med bestemte fyndige tekster, både ude og inde. Og udendørsteksten, fra de indmurede sandstenstavler, er den stærkest standardiserede og mest udbredte i dansk skoles historie. Den latinsk-danske tekst står under det kongelige monogram og lyder:

HANC SCHOLAM, HUIUSQ. AD INSTAR
DUCENTAS QUADRAGINTA IN CIRCULIS AD
PERPETUO ALENDAS DUODECIM COHORTES
EQUESTRES, A ME INSTITUTIS, FUNDAVI.⁶

M D C C X X I

HALVTREDSINDSTYVE AAR, **GUD** HAR **DU** MIG
OPHOLDDET,

AT SYGDOM, KRIIG OG PEST MIG INTET ONDT
HAR VOLDET,

THI YDER JEG MIN TACK, OG BREEDER UD **DIT**
NAVN,

OG BYGGER SKOLER OP, DE FATTIGE TIL GAVN.
GUD LAD I DETTE VÆRCK **DIN** NAADES FYLDE
KIENDE!

LAD DENNE MIN FUNDATZ BESTAA TIL
VERDENS ENDE!

LAD ALTIID PAA MIN STOOL, EEN FINDES AF
MIN ÆTT

SOM MEENER **DIG** **MIN GUD!** OG **DISSE SKOLER**
RÆTT.

Her signerer monarken sit værk, og fører sin tak og langsigtede bøn til Gud frem for alverden.

Tilsvarende lever på Herlufsholm Skole (oprettet 1565) de to personlige valgsprog fra stifterne. Herluf Trolles lyder:

ALTING KOMMER FRA GUD, LIVET OG DØDEN,
RIGDOM OG ARMOD.

Hustruen Birgitte Gøyes sprog klinger mere misantropisk:
FRYGT GUD, GIØR RET OG FORLAD DIG IKKE
PAA MENNESKER.

Disse ord har generationer af herlovianere dag efter dag haft for øje.

(b) Fra 1800-tallet stammer endnu en række latinske fynd-sprog. Blandt dem er det navnkundigste Metropolitanskolens DISCIPLINA SOLLERTI FINGITUR INGENIUM, anbragt øverst på den klassiske facade i København år 1815. Teksten betyder 'ved kløgtig tugt dannes ånden'. Det får Hans Scherfig til »at øretæver er godt for den åndelige udvikling«.⁷

Katedralskolen i Odense har også et latinsk motto: LITTERIS ET HUMANITATI.⁸ Den tekst sættes i 1846 på skolen, ud mod gaden og byens borgere. Af skolens disciple ville den pædagogiske autoritet måske hellere forstås end hylles i tåger. I hvert fald anbragte man i 1894, ind mod skolegården: KUNDSKAB ER MAGT som skriften på væggen.⁹

Kundskabsdyrkelsen ses i en række skoletekster fra anden halvdel af 1800-tallet:

VIISDOM OG KUNDSKAB ERE

BORGERSAMFUNDETS GRUNDPIILER

står der på en metalplade som 1852 blev indmuret over indgangen til Nysted Skole (Lolland). Søren Kierkegaard har skrevet at man »provianterer [...] i Ungdommen for hele Livet og indtager blandt andet et lille Mundforraad af skønne Talemaader«.¹⁰ Men om Nysted-sentensen hører til 'mundforrådet' i den forstand, er nok tvivlsomt. Mundtligheden i sætningen er ikke på højde med ordsprogenes – hvorom N.F.S. Grundtvig i 1817 skrev at de

hos ethvert aandigt Folk ere det levende Giærde mellem Poesie og Prosa, saavel som fra en anden Side mellem Skrift og mundtlig Samtale, saa man vel kunde kalde dem Hverdags-Poesie og Søndags-Prosa, mundtlig Skrift og skriftlige Mundheld, [...] ubetalelige Guldkorn [...].¹¹

(c) I første halvdel af 1900-tallet dukker Grundtvigs egne kerneord op på mange skolebygninger. HVAD SOLSKIN ER [...] samt DAG OG DAAD [...] er allerede nævnt. Og vi kan tilføje:

MORGENSTUND HAR GULD I MUND (Jelling Øvelsesskole, 1911)

DEN HAR ALDRIG LEVET, | SOM KLOG PAA DET
ER BLEVET, | HAN FØRST EJ HAVDE KÆR (efter
»Nu skal det aabenbares«; Kirstine Seligmanns Skole,
Vejle, 1932)

ORD I MUND OG SKRIFT I BOG | SKAL VOR UNG-
DOM LÆRE, | RET AT BRUGE KRAFT OG SPROG,
| LIVET TIL GUDS ÆRE (efter »Morgenhanen atter
gol«; Hasle Skole, Århus, ca. 1937)

BRÆNDER KUN HJERTET FOR SANDHED OG RET,
| SKAL TIDEN NOK VISE: VI TÆNKTE EJ SLET (ef-
ter »Langt højere Bjerge«; Vrå Hovedskole, 1910).

På Vrå Hovedskole finder vi, også fra 1910, indskriften: MO-
DERSMAAL ER VORT HJERTESPROG, | KUN LØS ER
AL FREMMED TALE. De to linjer stammer som bekendt fra
»Moders Navn er en himmelsk Lyd« og netop den sangbegyn-
delse danner mottoet for gymnasiet i Aabenraa, oprettet 1920.

Ellers står opfordringerne til flid, rankhed og stræben stærkt
i de første tiår af 1900-tallet:

ALDRIG FANGER SOVENDE MAND SEJR (Magle-
gårdsskolen, Hellerup, 1909)

VEND FUREN I VAAR (Jelling Øvelsesskole, 1911)

KUNDSKABER ØGE, VILJER STYRKE TIL DAAD
(Viby Skole, Århus, 1915)

FREMAD OG OPAD! (Frederiksberg Højere Borger- og
Realskole, 1929)

RET RYGGEN OG TAL SANDHED (på en fane fra
1930'erne, Tved Skole ved Svendborg).

Besættelsestidens erfaringer viser sig i 1946-sentensen fra
Sorø Borgerskole: KÆMP FOR ALT, HVAD DU HAR
KÆRT.

(d) Anden halvdel af 1900-tallet bringer mindst fire forskel-
lige slags skoleinskriftioner og -mottoer:

Der er først dem der – i lighed med mange gamle latinskole-

mottoer – nævner en eller flere **dannelsesværdier**: KRISTENDOM, KULTUR OG KÆRLIGHED, har det heddet på C. la Cours Skole i Randers siden 1960. Ålholmskolen i Valby, København, bruger en mere rytmeren K-række: KÆRLIGHED – KRAV – KONSEKVENNS (1968). Og på Kirkeskovsskolen, Sydvestsjælland, indgår nøgleværdien i en meget kort sætning: SØG KERNEN (1956).

SØG KERNEN optræder ved den skoles indgang sammen med tegningen af et eger. Og det er karakteristisk for 1900-tallets anden halvdel at **skole-logoerne** vinder frem: Man henvender sig meget mere til øjet, sådan som vi længe har kendt det i medieverdenen – tænk blot på reklamen.

Den anden gruppe korttekster dannes af **enkeltpersoners** mundheld og leveord. (Jævnfør H. Trolle og fru Gøye). På Hovslund Fællesskole nær Rødekro satte man i 1954: TRO AT DU KAN – SIG AT DU VIL – SÅ KAN DU. Derved blev inspektør Albert Mikkelsens mundheld til den nybyggede skoles motto. På Sæby-Hallenslev Friskole er lederens egen filosofi også blevet til fælles eje: ORD SKAL IKKE SIGES – ORD SKAL LEVES! (1989).

Den tredje gruppe nutidige fyndsprog tegner mur- og rumkunstneren Poul Gernes sig for. Gernes kendes måske bedst for sin udsmykning af Palads-biografen i København. Men også i undervisningsbranchen har han sat sig spor: med vægdekorationer og -sentenser. På Hjortespring Skole taler væggene med mange slags kortformer: med ordsprog som BLIND HØNE FINDER OGSÅ ET KORN – med en salmelinje som HER VIL TIES, HER VIL BIES (toilettekst) – med et bibelcitater som HVER DAG HAR NOK I SIN PLAGE – med et kampagnemotto à la DU BLIVER HVAD DU SPISER – og med en formel som $E = M \times C^2$.

Også Marielyst Skole, Hellig Kors Skole og Ordrup Gymnasium har Gernes livet op med farve og fynd. På Ordrup G. måske så godt, at stedet 1989/90 undgik en nedlæggelse ..?

Nedlæggelsestrusler har fået adskillige skolefolk til at fostre slogans.¹² Og dermed er vi ved nutidens fjerde gruppe af fynd-

ord. LANDSBYSKOLEN PÅ STENBROEN lyder ret hyggeligt, og med det slogan forsøgte Matthæusgades Skole, Vesterbro i København, at gøre en dyd af beliggenheden (1989). Tingsted Skole på Falster annoncerede (fra året før): TINGSTED SKOLE, EN GOD START. Og siden 1984 har Knudsker Skole nær Rønne konkurreret som SKOLEN PÅ TOPPEN. Sådan står der blandt andet på skolens T-shirts. Et dansk-engelsk nødskrig hørte man fra en udsat skole ved Ringsted: GØRSLEV SKOLE – FOR EVER, som det lød fra streamere m.m. i 1989.

Projektet

Store ændringer er der sket, med indhold såvel som udtryk, siden latin- og rytterskolernes dage. Og disse ændringer søger vi ved Danmarks Lærerhøjskole at bestemme i et forskningsprojekt som (per august 1991) har været i gang halvandet års tid.

Projektet hedder kort »**M.i.s.-projektet**«. *M.i.s.*’et henviser til »Mottoer og inskriptioner i skolen«. Men samtidig betyder *M.i.s.* jo ’må ikke slettes’ – og det gælder efter projektdeltagerne og mange andres mening for de pædagogiske nøgle- og grundord der er anbragt rundt om på skolerne: De fyndsprog må bevares, inden de tages ned, males over eller på anden måde forsvinder fra vores synsfelt. Thi mottoer og inskriptioner fortæller, på en helt koncentreret måde, hvad børnevenner og opdragere på forskellige tidspunkter i Danmarkshistorien har ønsket sig – allermest? – at fremelske eller fastholde for de unge.

Folkeskole og privat børneskole, gymnasium, højskole, seminarium og højere læreanstalt, bliver dækket gennem vores undersøgelse.¹³ Og da vi har fået spørgeskemaer tilbage fra over 90% af 2.700 uddannelsessteder, kan vi nok snart fremlægge mere om de grundlæggende formuleringer og værdier i skolelivet herhjemme.

Vi håber, med en samlet registrant og flere specialstudier, at yde vores bidrag til »Livsholdningens og Livsbelysningens Litteraturhistorie«.¹⁴

1. De to latinske sentenser kan oversættes til: 'Ikke for os selv' og 'Skynd dig langsomt'.
2. Betydningen af »Humanitas« er svær at træffe på dansk. Men vi går ikke helt galt ved at oversætte til 'Dannelse og ydmyghed'.
3. *Politiken* 12.1.1991, sektion I side 7.
4. På dansk: 'Dødeligt er alt hvad vi ejer, undtagen hjertets og åndens goder'.
5. På dansk: 'Genoplivet ved det nye lys'.
6. En dansk oversættelse lyder her: DENNE SKOLE TIL-LIGE MED 240 LIGNENDE HAR JEG I ÅRET 1721 OPFØRT I DE DISTRIKTER, SOM AF MIG ER OP-RETTET TIL ALTID AT UNDERHOLDE 12 RYT-TERESKADRONER. Jævnfør Sigv. Ellkier-Pedersen: *Bogen om rytterskoletavlerne*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1971, side 46.
7. Hans Scherfig: *Det forsømte forår*, Tranebogsudgave, Kbh., Gyldendal, 1962, side 53.
8. Kan oversættes til: 'For lærdom og dannelse'.
9. Vagn Skovgaard-Petersen har gjort opmærksom på dette forhold mellem den udad- og indadrettede sprogbrug.
10. Søren Kierkegaard: *Samlede Værker. Sjette Bind*, Kbh., Gyl-dendal, 1924, side 422.
11. Fra N.F.S. Grundtvigs »Om Ordsprog«. Gengivet efter sammes *Værker i Udvalg. Andet Bind*, Kbh., Gyldendal, 1941, side 198.
12. Steen Larsen kalder den sene blomstring »Agave-syndro-met«.
13. Projektgruppen består (august 1991) af: Tage Kampmann (skolehistorie), Iver Kjær (Det Danske Sprog- og Litteratur-selskab), Steen Larsen (psykologi), Inger Nørgaard (dansk), Vagn Skovgaard-Petersen (skolehistorie), Peder Skyum-Nielsen (dansk og retorik), Gunnar Topp (forskningsdata), og Nete Balslev Wingender (skolehistorie). Arbejdet ledes

af Vagn Skovgaard-Petersen og Peder Skyum-Nielsen.

14. De sidste ord er F.J. Billeskov Jansens og står i hans *Liv og Lærdom. Kapitler af dansk Videnskabs Historie*, Kbh., Gyldendal, 1983, side 286.

PEDER SKYUM-NIELSEN

F. 1948. Odense Universitets guldmedalje i nordiske sprog 1971; cand.mag. i dansk og retorik fra Københavns Universitet 1974/81; lic.phil. i anvendt og matematisk lingvistik 1979. Ansat som kandidatstipendiat ved Københavns Universitet 1974-77; undervisningsassistent ved Københavns Universitet og timelærer ved Danmarks Lærerhøjskole 1977-78; sekretær og fuldmægtig i DA 1978-81; ekstern lektor i dansk ved Handelshøjskolen, København 1981-84; lektor i dansk og retorik ved DLH, København, siden 1981. - Redaktør af bl.a. Dansklærerforeningens Sprogbrugsserie og serien *Erhvervsdansk*. Forfatter til en række lærebøger, artikler og afhandlinger (senest *Fyndord. Studier i kortformernes retorik*; p.t. under bedømmelse ved Københavns Universitet, udkommer 1991 eller 1992).

Lærebogssprog

Harry Haue

Lærebøger er et vigtigt sprogværktøj, som alle må arbejde med, ja, slet ikke så få i en livslang læreproces. De påvirker vort fagsprog, samtalsprog, sociolekter og dialekter. Gennem samtale præges vort sprog, heri har Jørgen Fafner ret, men det er lige så indlysende, at læsning præger vort samtalsprog (se sidste årbog). Der findes næppe noget klart svar på, om det første er mere dominerende end det andet, men jeg vil her blot gå ud fra, at lærebogen er en vigtig del af den sproglige fødekæde.

Jeg vil i denne artikel kun behandle historiebogen i gymnasiet og sandsynliggøre, hvordan den påvirker elevernes sprog, og hvilke krav der bør stilles til lærebogssproget.

Lærebogens didaktiske udvikling

Udgangspunktet for at sandsynliggøre lærebogens indflydelse på sprogdannelsen må være en beskrivelse af, hvordan den er blevet brugt i undervisningen. Frem til århundredskiftet var enkeltmandsoverhøring den fremherskende pædagogiske metode i de forskellige skoleformer. Eleven skulle rejse sig og med lukket bog gengive en del af dagens tekst. Læreren lagde vægt på en tekstnær gengivelse, som Fritz Jürgensen på humoristisk måde formåede at gengive. Lærebogens sprog har derfor været forbillede for det talte ord. Jo tættere eleven i sin gengivelse formåede at komme på lærebogens sprog, desto bedre blev den ugentlige karakter og dermed chancerne til eksamen.

I begyndelsen af 1900-tallet skete der en pædagogisk fornyelse. Høremetoden blev gradvis fortrængt af klasseundervisning. Eleverne kunne med en markering blive opfordret til at besvare lærerens spørgsmål, og den reproducerede gengivelse af større tekstdele faldt bort til fordel for inddragelse af flere ele-

ver i overhøringen. Hermed kom elevens eget sprog til at spille en større rolle og lærebogen blev et mere indirekte forbillede. Først med erkendelsen af enhedskulturens opløsning i slutningen af 1960'erne blev forbindelsen i historieundervisningen mellem lærebogssprog og elev afgørende svækket. Fagets formaldannende sider blev nu vigtigere end en traktering af traditionen, og elevdiskussioner på grundlag af dokumentarisk materiale mere dominerende end samtale på grundlag af lærebogens tekst. Nye materialetyper med vidt forskellig sproglig karakter blev inddraget i undervisningen, og det påvirkede elevsproget. Imidlertid blev ønsket om igen at lægge mere vægt på historiens lange linier, skabe et grundlag for en udviklings- og sammenhængsforståelse, påtrængende i løbet af 1970'erne. Der blev skrevet nye lærebogstyper og lærerne debatterede resultaterne. Et af de tilbagevendende problemer var at finde en tilstrækkelig kort form uden at fremstillingen blev for abstrakt og fjernede sig for meget fra elevens sprog. Eleverne havde fået medbestemmelse og stillede krav om et sprog, de kunne forstå. Hermed blev der, når det lykkedes, skabt de bedste betingelser for, at lærebogssproget kunne påvirke elevsproget.

Lærebogssprog som modkultur

Det moderne, elevnære lærebogssprog bruges som et fagligt-sprogligt forråd i en argumentation for en personlig opfattelse af et historisk sagsforhold. Uanset om eleverne er kulturelt frisatte og præget af zapperkulturens æstetiske, individualiserede fascination, må de tage lærebogens synspunkter alvorligt, forholde sig til dem i fællesskab med kammerater og lærer. Lærebogen bliver dermed et bud på en skriftsproglig formidlet sammenhæng, hvor den logisk argumentative struktur er det bærende.

Lærebogssproget bliver et redskab, som eleverne kan bruge i mange sammenhænge, også uden for skolen. Det bliver et forbillede for den saglige diskussion med kammerater og forældre. Fra at være et autoritært, reproduktivt dannelsesinstrument i

forrige århundrede har den historiske lærebog nu 100 år senere fået en funktion som et sagligt, inspirerende sprogforråd.

I dag står lærebogen ikke alene i undervisningen, men læses sammen med dokumentarisk materiale og analyse af billedmateriale. Dermed indgår dens argumentation i en diskussion, hvor andre synsvinkler kan inddrages. Eleven bliver derfor i stand til at supplere lærebogssproget med andre udtryk og indtryk. Men lærebogen vil alligevel stå stærkt i den sproglige påvirkning af eleven, idet den samler de mange forskellige elementer i en helhedstolkning, en tolkning som eleven ikke behøver at overtage, men bliver nødt til at forholde sig til i fællesskab med lærer og kammerater. Det er derfor vigtigt for elevernes sprogdannelse, at lærebøgerne, udover at bringe saglige og velargumenterede forklaringer på udviklingen, også skrives med henblik på at tilgodese den sproglige medlæren.

I anmeldelser af lærebøger er det sjældent, at bogens sproglige medlærefunktion tages op til vurdering. Modersmål-Selskabets årbog må være stedet, hvor erfaringer fra skrive- og redaktionsprocessen kan bringes, for at skærpe opmærksomheden omkring denne lidt oversete lærebogsfunktion. De følgende betragtninger er tænkt som oplæg til en diskussion af, hvordan den sproglige medlære kan styrkes i udformningen af lærebøger i historie. Det er overvejelser, der formodentlig også kan bruges i andre fag.

Lærebog og sproglig medlære

Lærebogsforfatteren skal kende sin målgruppe og være fortrolig med det hverdagssprog, eleverne anvender. Det er også vigtigt at have indgående kendskab til den pædagogiske praksis, fagets udøvere i overvejende grad bruger, for at opfylde undervisningens formål. Lærebogsforfatteren har et fagvidenskabeligt sprogligt udgangspunkt. Der er en fare for, at den fagvidenskabelige jargon smitter af på lærebogssproget, og det vil i de fleste tilfælde skabe forståelsesmæssige problemer. Eleverne skal ikke lære videnskabssprog, men have adgang til videnska-

belige problemstillinger på deres eget sprog. Det betyder ikke, at lærebogen skal lefle for elevslang og smarte udtryk. Lærebogssproget er et fagsprog, ikke et privat- eller intimsprog. Fremstillingen må gerne have et autoritativt præg og være sprogligt neutralt formuleret. Fremmedord bør være undtagelsen og må da forklares, og antikverede udtryk helt undgås. Hverken ældre lærebøgers brug af »vindskebelig« eller ungdomslitteraturens »fedt« fremmer forståelse og troværdighed.

I skriveprocessen må der endvidere tages hensyn til, hvor kompliceret forklaringsmønstret bør være. Det vil som oftest være hensigtsmæssigt at konstruere en forholdsvis dyb tekstprofil, der indeholder stof til diskussion frem for en flad tekstprofil, der blot bringer uproblematiserede oplysninger. Eleven skal kunne diskutere med teksten for at kunne forberede sig til at samtale om den. Argumentationen må have en form, der gør det naturligt for eleven at bruge lærebogens sprogbrug i sin fremlæggelse af stoffet. Kun da bliver sproget så funktionsdygtigt, at det kan få en sproglig medlærefunktion. Sproget er midlet og forståelse er målet. Sproget må derfor være betydningsfyldt, have stil og spændstighed. Det må renses for de halv- og heltomme hjælpesætninger, som ofte er nødvendige for at få skriveprocessen til at glide. Ja, undertiden kan hele afsnit vise sig kun at have haft en hjælpefunktion i formuleringsfasen. Ved flere gennemskrivninger bliver det som regel tydeligt, hvad der kan undværes. Det gælder også uhensigtsmæssige udtryk, som de fleste lærebogsforfattere forfalder til at anvende. Selv om, naturligvis og i vid udstrækning kan forekomme i overdreven grad.

Under skriveprocessen kan det også være nødvendigt at revidere dispositionen. Det er hensigtsmæssigt at anføre alle nye afsnit i en foreløbig indholdsfortegnelse, for derved løbende at fastholde overblikket over tekstmassen. Samtidig må der etableres et hierarki med hoveddele, kapitler og rubrikker. Ved at fastholde overblikket kan det vise sig at være en fordel at flytte om på enkelte afsnit, fordi der er en tendens til først at skrive resultatet og bagefter forklare. Både af faglige og pædagogiske

grunde må rækkefølgen være omvendt. Overskrifterne skal markere vægtningen af stoffet. De store overskrifter tegner de overordnede rammer, mellemtyper indleder kapitlerne og rubrikkerne adskiller brødteksten i passende afsnit. Tekstens hierarki skal understreges i tilrettelæggelsen, sådan at brugeren får nemt ved at blive fortrolig med bogens struktur og dermed føler sig tryk og tilskyndet til at fordybe sig i bogen. En lærebog skal kunne fungere som opslagsbog og udover indholdsfortegnelse være forsynet med stikordsregister og pædagogiske hjælpefunktioner. Det kunne være et kortfattet leksikalt afsnit, hvor personer, definitioner og begreber beskrives. I forordet kan brugerne gøres opmærksom på disse hjælpemidler.

Lærebogens sproglige abstraktionsgrad skal tilpasses målgruppens niveau. Brugen af eksempler kan være en genvej til forståelse. Men eksempler kræver plads, og man må derfor nøje overveje deres eksemplariske værdi. Det konkrete eksempel må kunne afspejle graden af saglig kompleksitet. Det kan være hensigtsmæssigt at personificere eksemplet. Det giver mulighed for en identifikation, som en traditionel saglig fremstilling har vanskeligt ved at skabe. Er eksemplet først forstået kan fremstillingen hurtigere bevæge sig op på et mere abstrakt plan, og dermed kan der opbygges en både bred saglig og sproglig ramme. Balancen mellem konkret og abstrakt skal først skabe forståelse og dernæst et sprogligt forråd, som eleven kan trække på i en argumentation. Jo bedre eleven er i stand til at fremstille sagen i et varieret og nuanceret sprog, desto dybere har han eller hun forstået det faglige budskab.

Lærebogssproget skal engagere, og det er derfor vigtigt at overveje, hvordan et afsnit skal begynde og slutte. Man kan enten begynde induktivt med et konkret eksempel eller deduktivt med at fastslå problemets omfang og måden det kan beskrives på. Åbningsformuleringen må naturligt lede læseren over i afsnittets centrale omdrejningspunkt. Undertiden kan åbnings teksten afgrænses til en manchette med nogle af afsnittets hovedpunkter, og i så fald må den samme fremgangsmåde vælges ved hver indledning til et afsnit for at sikre en strukturel ensartethed.

Læseren må med et fængende og spændstigt sprog hurtigt ledes ind i problemstillingen. Efter afsnittet er det vigtigt, at afsnittets hovedpunkter sammenfattes i en klar, pointerende konklusion. Her skal der også være en tilskyndelse for den, der ikke helt fik fat på det faglige budskab, til at genlæse de oversete dele af fremstillingen.

Lærebogens illustrationsgrad spiller en væsentlig rolle for den sproglige udformning. Illustrationerne kan være få og kun virke som brud i teksten eller være så dominerende, at de bliver tekstens omdrejningspunkt og dermed få næsten samme funktion som i tegneserier. Tendensen i nyere lærebøger for gymnasiets historieundervisning er, at tekst og billede i stadig højere grad bliver integreret. Sker dette må sproget være et bindeled og får da mulighed for at udnytte elevernes erfaringer fra tv, ugeblade og skanning af musikvideoer. Hvis tekst og billeder skal støtte hinanden, må forfatteren tidligt i skriveprocessen få klarhed over, hvilke ressourcer der kan stilles til rådighed, og indlede et nært samarbejde med billedredaktøren.

I undervisningssituationen muliggør integrationen af billede og tekst en ny adgang til indsigt og udviklingen af nye sider af den sproglige medlære. Billed- og tekstanalyse kan støtte hinanden og de visuelle elementer kan indgå i argumentationen. Billedtolkningen kræver træning og nogle basale oplysninger, herunder billedets ophavssituation, størrelse, datering og anvendelse.

En af lærebogens fornemste funktioner er at virke tilskyndende til fortsat læsning. Læselysten kan fastholdes og udvikles med konkrete henvisninger og ved at inspirere til diskussion af de anførte problemstillinger, sådan at inddragelse af supplerende materiale bliver et naturligt valg.

Sammenfatning

At læse en lærebog er at foretage en rejse. De enkelte stationer på vejen er kendt fra køreplanen, men landskabet mellem stationerne kan være en positiv overraskelse. Sådan er det med de

faglige mål, de er kendt fra indholdsfortegnelsen, men det sproglige landskab kan vise sig at være en smuk oplevelse for den, der er opmærksom herpå.

At skrive en lærebog er at jævne vejen for andre. Den skal være solid og have rigtig retning. Der må være flere spor henholdsvis for kørende, gående og vigende. Nu og da må vejen svinge for at give de vejfarende en flot udsigt.

Lærebogen har en central plads i den sproglige fødekæde og må derfor udformes med omhu.

HARRY HAUE

F. 1941. Magister i historie fra Århus Universitet 1973, siden ansat i gymnasiet og fra 1980 ved Odense Universitet som ekstern lektor i historie og kulturformidling. Har skrevet flere lærebøger i historie for gymnasiet og i en årrække været redaktør på forlaget Systime.

Formandens beretning

på generalforsamlingen på Stadsbiblioteket i Lyngby den 7. maj 1991

Lad mig begynde med den begivenhed, der indtraf i december 1990, nemlig at vor daværende formand Grethe Rostbøll blev udnævnt til kulturminister og så måtte sige farvel til os her i Modersmål-Selskabets bestyrelse.

Det sidste beklager vi, men vi glæder os med Grethe Rostbøll – som vi synes vi har en lille andel i – for hun fik med netop den ministerudnævnelse en stor drøm opfyldt.

Bestyrelsen valgte mig som hendes efterfølger og Arne J. Hermann som næstformand.

Det år, der er gået siden sidste generalforsamling, har givet os gode sproglige opgaver.

Den Danske Unesco Nationalkommission inviterede os til at deltage i Det Internationale Læseår og jeg har i den forbindelse været til 5 arbejds møder i Undervisningsministeriet med andre skole- og biblioteksfolk.

Især ordblinde og andre læsesvages problemer blev debatteret – og også den kendsgerning, at enhver kan blive læsesvag, hvis skriftsproget er uklart og kancellistilen hersker. Undervisningsministeriet udgiver i denne måned et hefte med arbejdsresultaterne fra disse møder.

Foreningen for anvendt lingvistik i Danmark bad os være med i beskrivelsen af Det danske sprogs status år 2001, og Georg Søndergaard fra vores bestyrelse tog den opgave på sig. Temaet har aspekter som »dansk uden for Danmark«, »magtsproget dansk i Danmark«, »mindretalssproget dansk«. Også disse arbejdsresultater vil udkomme i et hefte.

Vi havde et medlemsmøde her på biblioteket i efteråret. Der gik noget galt med averteringen, så der kom ikke så mange, men der var stor arbejdsiver hos dem der kom, og vi fik en masse ideer og konkrete forslag, der kan udvikles.

Publikationer

Selskabets sidste årbog Sprog og Kvalitet fik god presseomtale og godt salg. Bladet Sprog & Samfund skulle gerne igen op på mindst 8 sider hver gang – dvs. 4 gange pr. år. Det er et økonomisk spørgsmål – men vi tror det kan løses, for efter et par drøje år økonomisk er der en lysning at spore nu. Årbogen 1991 er sat i gang. Den skal hedde Sprogene i Sproget og handle om alle de mange arter af dansk vi bruger i de skiftende situationer.

Bestyrelsens arbejde

Arbejdsfordelingen er god og vi har bestyrelsesmøder mindst hveranden måned. Tak til kollegerne for et godt og givtigt samarbejde. Tak til vores stifter Poul Hansen, som stadig taler og skriver så ivrigt om os, at det giver nye medlemmer – især fra Vordingborg-området. Her skal også siges til lykke med ridderkorset, som Poul Hansen fik tildelt 10. april – og med 70 års fødselsdagen fornylig.

Medlemskredsen

Medlemstallet er næsten uændret. Små 1000 *er måske*, hvad vi kan nå? – men vi *vil* meget gerne være flere. Vi tænker på at annoncere igen og denne gang i andre end de traditionelle dagblade. Vi beder om at man anbefaler venner og bekendte et medlemskab. På bordene ligger foldere som fortæller om selskabet. De er til at give videre – er der brug for flere, så giv os navn og adresse på en seddel, så eftersender vi. I denne måned får alle landets kommunaldirektører brev og reklamemateriale fra os. Vi håber, mange af dem – og deres medarbejdere i kommunernes regie – vil tilmelde sig – de har jo sprogets værdi som formidlingsværktøj klart for sig i dagligdagen.

Vi takker alle sponsorer, Undervisningsministeriet og andre der igen i år har støttet os økonomisk. Tak til Michael Blædel for redigeringen af årbogen, til Ellegaard Frederiksen for det smukke grafiske arbejde, som hvert år er hans gave til selskabet. Tak for at han allerede har orienteret sig om næste bogs indhold og forfattere for at lade ideerne simre. Tak til Rasmus Bjørgmose for redigering af Sprog & Samfund, til Birte Testmann (som fører medlemskartoteket) og til Lyngby Stadsbibliotek som hidtil har sagt ja til at låne os salen her.

Til slut blot dette, at vi er et upolitisk, folkeligt selskab, hvor enhver er meget velkommen som medlem. Vi går ind for at dialekterne bevares og for en klar, udtryksfuld og varieret brug af sproget skriftligt og mundtligt. Men klart, udtryksfuldt og varieret sprog er anderledes i 1991 end i 1979, og vi justerer da også allesammen ubevidst vores tale- og skriftsprog. Pludselig hører eller læser vi, hos os selv og hinanden, et ændret udtryk og en ny og anderledes klang. Sommetider er det ikke bare en ændring men en forbedring.

Jeg har det personlige ønske, at stemmebrug skal prioriteres højere i Folkeskolen, fordi glæden ved at lytte til andre – og ved selv at bruge stemmen – har tæt sammenhæng med, om stemmen fungerer godt og ikke bliver træt. Her er et forsømt kapitel i danskundervisningen.

Vi kan derimod glæde os over, at radio og tv har ansat flere sprogkonsulenter nu, og jeg véd, at medarbejderne ved mikrofonerne er meget ivrige efter at få vejledning og undervisning f.eks. i vejtrækning og frasering. Det er netop den udvikling, generaldirektør Hans Jørgen Jensen lovede os (fra denne talerstol for to år siden), og som meget gerne skulle blive et tilbud i andre uddannelser også.

Gerda Th. Leffers

Per Højholt og modersmålet

*Gerda Leffers' tale til Per Højholt,
der modtog Modersmål-Selskabets pris 1991*

Kære Per Højholt!

Der er mange gode og sproglige grunde til at gi' dig prisen i år – ja, jeg kan ikke umiddelbart finde grunde til at undlade det. Først og fremmest foreligger der jo mange digte, romaner, prosastykker, monologer og metodebeskrivelser fra din hånd – tekster vi kender – (mange af dem må vi slås lidt med, men det lønner sig altid!) og dernæst holder du foredrag – og du fremfører fra scenen dine egne tekster så pædagogisk snildt, at vi bringes til at forstå endnu mere end før.

Du lægger ord og stemme til situationer og til personer, som ikke før er sat på ord i lyrisk digtning. Du fortæller om vores særheder, men lader vores nabo lægge krop til, så vi bedre kan holde det ud, og den gode latter du lægger os på læben fører eftertanken med sig.

Sproget er et tilgængeligt materiale for os allesammen, vi har det næsten fra naturens hånd, som en gave der bliver bedre og bedre ved brug (i hvert fald *kan* blive det).

Vi kan lære en masse af din måde at administrere sprogets gave på. Ikke at vi bliver til digtere, men vi får udviklet sansen for det enkle sprogs værdier.

Du er økonomisk med sproget – men du flottes dig alligevel – og udnytter dets mindste nuancer. Du har afluret det enhver hemmelighed og mulighed. Din enkelhed og kompression i sproget kan være provokerende: Jamen, hvad mener han? – det han (formentlig) ønsker at sige dér, kan ikke udtrykkes med så få bogstaver(?) Og så alligevel: Pludselig er den lysklare mening fanget og man frabeder sig flere ord, som nu bare ville ødelægge. Man får dem heller ikke.

Du taler en smilende dialekt. Der er klang af Esbjerg, Kgs.

Lyngby og Silkeborg at spore. En fin triangel over landkortet. Det er mildt og blidt – hos Gitte for eksempel, som kun er kommet til orde ved din hjælp. Hun har på én måde givet os sympati for sproget uden omsvøb og på en anden måde vist os, at det kan være omsvøb det hele – det er tonegangen der gør det – der kan udtrykkes meget med et lille ordforråd. Forklaringen må være, at det forfatterens stemme udsiger passer med hvad også hans underbevidsthed mener.

Det er hele dit forfatterskab – *også* Gitte, også det filosofiske og det som forekommer uforståeligt endnu efter flere læsninger, også dit mundtlige udtryk – der har bestemt vores valg af dig som prismodtager. Du siger i digtet MÅNENS GESTUS (en Sophus Claussen-identifikation): »Det er som fan af diamanter som dine, jeg kender den sved de tier om!« Det er Per Højholts slebne diamanter, Modersmål-Selskabet vil sige tak for.

Kære Per Højholt – HJERTELIG TIL LYKKE!

